

P-211

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXV-2

APPENDIX

BELGRADE
1994

BALCANICA XXV-2
APPENDIX

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXV-2

APPENDIX

Rédacteur

NIKOLA TASIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secrétaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Membres de la Rédaction

MILUTIN GARAŠANIN, MILKA IVIĆ, ČEDOMIR POPOV,
NIKITA TOLSTOI (Moscou), ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique),
DIMIRIJE ĐORĐEVIĆ (Santa Barbara), DRAGOSLAV ANTONIJEVIĆ,
VESELIN ĐURETIĆ, MIODRAG STOJANOVIĆ

BELGRADE

1994

САДРЖАЈ
TABLE DES MATIERES

РЕФЕРАТИ СА НАУЧНОГ СКУПА
*ТИХОМИР БОРЂЕВИЋ И ЊЕГОВ ДОПРИНОС ПРОУЧАВАЊУ
БАЛКАНСКИХ НАРОДА*

<i>Никола Тасић</i> , Уводна реч, Тихомир Ђорђевић и његово време	7
<i>Драгослав Антолијевић</i> , Тихомир Ђорђевић као хуманиста и интелектуалац свог и нашег времена	11
<i>Владета Јеротић</i> , Прелажење у другу веру као вид "идентификације са агресором"	19
<i>Мирко Барјактаровић</i> , Уз порекло неких наших обичајно-правних одредаба	25
<i>Бојан Јовановић</i> , Тихомир Ђорђевић и антејски принцип етнологије	43
<i>Петар Влаховић</i> , Етногенеза балканских народа у делу Тихомира Ђорђевића	55
<i>Никола Пантелић</i> , Допринос Тихомира Ђорђевића проучавању породице	73
<i>Љубинко Раденковић</i> , Допринос Тихомира Р. Ђорђевића истраживању митолошких бића	79
<i>Андријана Гојковић</i> , Цигани у проучавањима Тихомира Ђорђевића са посебним освртом на циганску музику	87
<i>Оливера Васић</i> , Класификација игара Тихомира Ђорђевића и њен значај данас	95

ТИХОМИР ЂОРЂЕВИЋ И ЊЕГОВО ВРЕМЕ

Уводна реч приликом отварања научног скупа "Тихомир Ђорђевић и његов допринос проучавању балканских народа"

Педесет је година откако је крајем Другог светског рата, испуњен недаћама и понижењима које окупација доноси, отишао из наше средине Тихомир Ђорђевић - велико име српске етнологије, фолклористике и балканологије. О његовим делима и трагу који је за собом оставио, као дар поколењима, биће речи на овом научном скупу: говориће се о Ђорђевићу као хуманисти и интелектуалцу свога времена, истраживачу народног живота, правних обичаја, положаја жене у традиционалној култури, биће речи о природи и веровању, митовима и предању, али и о етногенези балканских народа. Огроман је распон тема које су будиле његову знатижељу. Није му промакла ни циганска музика као елемент фолклора, ни народне игре чију је класификацију међу првима израдио. Можда ће изостати само вредновање његове књиге *Македонија*, објављене на енглеском, преведене на српски, а потом и на француски језик. Њена актуелност би данас можда могла бити већа него раније.

Размишљајући о Тихомиру Ђорђевићу, тешко је њега и његово дело посматрати изоловано од генерације којој је припадао и изван једног времена које је, бар када је наука у питању, било најблиставије доба у историји српског народа. А да апсурд буде већи, то време је, за српски народ и, посебно, за тек стасале интелектуалце, време катастрофалног рата током којег је тек уобличена држава изгубила трећину свога становништва, претежно мушког

и претежно младог, множину голобрадих нколарапа. Упркос свему, оно што је сазревало током Балканских ратова и у Првом светском рату избацило је на површину једну бриљантну генерацију великих имена науке и уметности која ће досегнути највише домете не само наше него и европске науке и културе. Сетимо се, поводом вредновања дела Тихомира Ђорђевића, само неких *ad hoc* истргнутих имена из огромног списка научника, литерарних стваралаца, уметника, чији је успон започео почетком овога столећа а свој зенит достигао на тлу ратом разрушене Србије и будуће Југославије. Из оног ерског, највише разореног дела те нове државе, израсла су највећа имена. Сетимо се само Ђорђевићевог парњака по времену рођења и приближном датуму смрти, Мике Петровића - Аласа, затим легендарног путника Јована Цвијића и незабележене ширине његових интересовања, или нешто млађег Бране Петронијевића, филозофа, математичара, палеонтолога-еволюционисте и професора Лајпцишког универзитета; сетимо се неколико година млађег Слободана Јовановића, непревазиђеног историчара правне мисли чије се педесетогодишње изданаство из библиотека, уџбеника и јавног спомена окончало тек у последње време а његово дело заузело место које заслужује. Савременици Тихомира Ђорђевића били су и по струци и научном интересовању блиски, али по методологији различити, етнологи Јован Ердељановић - антропогеограф чије проучавање етничке прошлости црногорских племена заслужује сваку пажњу, па Веселин Чајкановић - истраживач народних обичаја и веровања код Срба, или најмлађи међу њима, антропогеограф Шумадије и познати етнолог, Боривоје Дробњаковић. Тешко је из овог списка великих умова рођених у последње три деценије прошлог века изоставити и у свету признатог, па тек онда код нас хваљеног Милутина Миланковића, творца многих теорија и поставки из области небеске механике, теоријске физике, или једног Јована Жујовића, његовог именека Скерлића и нешто старијег Богдана Поповића, књижевног критичара, есејисте од чијег су пера, као и од Скерлићевог, стрепели ондашњи писци. Тим истим генерацијама припадају и истраживачи античког света, археолози и историчари уметности попут Михаила Валтровића и Владимира Петковића, чије су науке и у Европи биле тек у повоју. Њима се прикључује и плејада врних историчара, писаца историје, од Василија Поповића и Владимира Ђоровића до Јорја Тадића и Николе Вулића, потом група „универзалних правних духова”, како су их називали, на челу с већ поменутиим Слободаном Јовановићем, Томом Живковићем, Живојином Перићем, Ђорђем Тасићем и другима.

Многи из генерације Тихомира Ђорђевића стварали су институције и постали и сами институције. Били су чланови ове куће - Српске краљевске академије, оснивачи катедри на факул-

тетима и бројних научних института. Већина је прошла ужасе Балканских ратова и голготу Првог светског рата, калила се и стицала неопходна искуства да би се, с тако „напуњеним батеријама огромног животног и научног потенцијала“, представили свету и себе уградили у велику зграду културе и науке европске цивилизације. Никада ни пре ни после тога на српском небу научне мисли није било толико сјајних звезда као између два рата. Једна од њих је и Тихомир Ђорђевић. Овакав напредак у српској науци и култури могуће је објаснити само стварањем снажног биолошког потенцијала у условима настајања нове младе српске државе, развојем демократских институција и атмосфере у којој је слободна научна мисао могла да се размахне до неслухених размера. Добра политика - слање младих и даровитих људи да стекну знање у другим европским центрима (Француској, Немачкој, Аустрији) - започета крајем прошлог века, а постављена после Првог светског рата, дала је несумњиве резултате.

Укратко, у таквом времену и таквим условима живео је и стварао Тихомир Ђорђевић. За њим су остала многобројна дела о којима ће на овом скупу бити више говора. Осим на поменуту књигу *Македонија*, свакако ваља указати и на дела *Наш народни живот*, *Из Србије Кнеза Милоша*, *Природа у веровању и предању нашег народа*, као и на мноштво његових студија објављених у домаћим и страним часописима. Биће потребно много времена да се оне прикупе, подробно проуче и објаве у једном критичком издању сабраних дела, што Ђорђевић свакако заслужује. Неке од анализа које ће на овом скупу бити предочене показале у којој је мери Тихомир Ђорђевић успео да се одупре снажном ауторитету Јована Цвијића коме нису могли да одоле ни такви научници из области епнологије и балканологије какви су били антропогеограф Јован Ердељановић или, нешто млађи, Боривој Дробњаковић. Чини се да је Тихомир Ђорђевић одолео Цвијићевом ауторитету и заорао сопствену бразду у нашој науци.

Никола Тасић

Драгослав АНТОНИЈЕВИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

ТИХОМИР ЂОРЂЕВИЋ КАО ХУМАНИСТА И ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ СВОГ И НАШЕГ ВРЕМЕНА

Апстракт: Поводом педесетогодишњице од смрти Тихомира Ђорђевића, аутор у синтетичком облику пише о Ђорђевићу, као хуманисти и интелектуалцу, односно научнику највишег нивоа, који је својим делом у свом времену заокружио етнологску науку у свим њеним порамима. Погледи и закључци Тихомира Ђорђевића нису подлегли застарелању, још увек се користе и постали су класика наше етнологије. Посебан акценат је посвећен изразитом хуманизму Тихомира Ђорђевића, посведоченом безбројним примерима.

Има свечаних часова када пред нама блесне у пуној светлости цео један живот или читав одсек народног развоја, читав период људске историје. Такав је за нас овај дан, кад се осврћемо на живот и дело Тихомира Ђорђевића, пола века после његове смрти, на дан 28. маја 1944. године.

Тенко је дати достојно нашем дивљењу, љубави и захвалности одушка, да смо позвани да дамо суд о њему, слутећи да би његовој урођеној скромности били несагодни наши индиректни називи ма како они били искрени. Али, нека нам свима опрости, јер у њему видимо у ствари наш народ, чији је он велики син, и нашу етнологију и нашу културу чији је он достојни носилац.

Говорили смо и писали у неколико махова о Тихомиру Ђорђевићу, а за ову прилику изабрали смо сасвим нов угао посматрања који нам се учинио занимљив и непознат. У опасности смо да носе пола века скорог заборав, поново освајајући мисли и дела Тихомира Ђорђевића, а да не паднемо можда у прецењивања, одушевљења и слично.

Студирао је на Великој школи у Београду, на историјско-филолошком одсеку Филозофског факултета, а дипломирао 1891. године. Током студија је три пута награђиван за радове из књижевности, посебно класичне, и то наградама Н.В. Краља Србије и Орденом Св. Саве који се даје за заслуге на књижевном пољу. Сав је окренут хуманистичкој књижевности и филозофији, одушевљава се Протагорином идејом да је човек мера свих ствари, "оних које јесу да јесу, а оних које нису да нису". Близак му је Аристотелов појам *филаитропије* и Сенекино гледиште да човек треба да третира другог човека као нешто свето.

Задојен хуманистичким погледима на живот и свет, Ђорђевић после краће државне службе у Београду одлази у своју малу варош Алексинац, за професора Учитељске школе и директора гимназије. Ту покреће, уређује и од својих приватних средстава издаје часопис "Караџић", који је одмах доживео леп пријем и велики морални успех не само у њеној земљи него и у иностранству. Осврт о "Караџићу" пишу: Себијо, Каниц, Јаворски, Поливка, Цвијић, Новаковић, Богинић и други. Сима Тројановић јавља Тихомиру Ђорђевићу из Париза 1900. године да ће му послати извештај за "Караџић" о Светском конгресу етнографа на коме учествује, додајући да су Французи на пољу обрађивања народних традиција још увек почетници, а да "Караџић" крчи себи сјајне успехе, и да Алексинац постаје истински књижевно-фолклорни центар.

Већ прве своје радове Тихомир Ђорђевић падахњује хуманистичким идејама: да је човек схваћен као самостално и самовољно биће, али да је он и мера научног чина и етичких вредности као темељних ставова хуманог нацрта света и живота.

Упоредо са радом на "Караџићу", Тихомир Ђорђевић хита Бечком и Минхенском универзитету да се усаврши и припреми за полагање доктората. Године 1902. у Минхену одбранио је дисертацију *Die Zigeuner in Serbien*, која му доноси велико уважавање у научним круговима. Стигла су многа честитања. Стојан Новаковић из Петрограда у нешто духовитијем тону пише: "Радujem се вашим 'Циганима', макар и не ударали у таламбасе и даире. Ви сте на добром путу, срећно по сто пута и све честитке и од мене и од Госпође. Ваш Стојан Новаковић."

Својим хуманистичким погледом на науку Тихомир Ђорђевић проширује Бастијановом тезом *Völkergedanke*, изложеном у његовом делу *Die Menschheitsgedanke durch Raum und Zeit*, делу које је утицало на уобличавање мисли и погледа Тихомира Ђорђевића у етнологији. Особито професор Günther, с којим се Ђорђевић и лично спријатељио, и његово познато дело *Ziele, Richtpunkten und Methoden der modernen Völkerkunde* оставиће доста трага у научној оријентацији Тихомира Ђорђевића.

Упоредо с германском историјском школом, јак и, свакако, пресудан утицај на његову етнологију имао је еволуционистички правац с *Тајлором*, *Морганом*, *Макленаном* и, нарочито, *Спенсером*, као главним носиоцем ове методе. У природи се све креће од простог ка сложеном, све се развија од нижих облика ка вишим, од старог ка новом, сматра Тихомир Ђорђевић. У најнижим формама цивилизације он препознаје најбоље, најхуманије способности људске природе, још неразвијене, свестан да ће се једнога дана овај свет човечности расцветати у прогресу. Дакле, може се закључити да је еволуционизам био Ђорђевићево темељно научно опредељење.

Прихватајући ту тезу у њеном исходипту као хуманистички поглед на свет, Ђорђевић није имао довољну меру критичности, нарочито у оним сегментима који обрађују методолошке инструменте, па је због тога некад доводио себе и своје научне закључке до ивице ецијентизма. Као да није познавао или није прихватао тезу *Лаланда* да се поцепто креће и обрнуто, од сложеног ка све простијем и једноставнијем, апсолвирајући на тај начин стаповиште *инволуције*, за које налази чињеничког материјала у етнологији и историји, уверавајући нас, занто би сложено по себи било прогресивније.

Међутим, можда ћемо бити изненађени тиме што се америчка антропологија данас враћа неким становиштима еволуционизма, нарочито онима која заговарају дијалектичко спирално кретање у Марксовом смислу тог појма.

Године 1906, Тихомир Ђорђевић је доцент на Београдском универзитету. Својом уводном беседом он даје *дефиницију етнологије*, њен однос према другим наукама, правце рада и методу. Ево једног цитата из ње: "Етнологија изналази основне законе постанка и развитка свих људских манифестација у духовним и материјалним творевинама човечанства", наглашавајући да је она упоредна наука. Својом дефиницијом Ђорђевић је остао доследан еволуционизму у етнологији. Морамо приметити да се појам "све људске манифестације" не би могао тако широко узети, пошто покрива поље више научних дисциплина, "које се међусобно разликују и по методологији и по предметној усмерености".

Упоредо са методолошким опредељењем, Тихомир Ђорђевић окупао широку мрежу сарадника на терену, а и сам попет непосредним теренским радом развија за многе проблеме инструменте и технике рада за прикупљање етнографске и фолклорне грађе непосредно у народу. То су његова тзв. *упутства* (један облик писаних интервјуа), чије је објављивање започео у "Караџићу". Пишући упитнике скретао је пажњу на њихово правилно коришћење у контакту са народом.

Тај је метод, пише Ђорђевић, један добар метеод, али далеко од тога да је и једини у овом проучавању. Посматрање данашњег стања, насеља, обичаја, хране, живота, економије и других етнолошких појава не може нам дати пуну слику њихову, ни тачан појам о њиховој *еволуцији*, утицајима, тј. прошлости етнолошких појава у нашем народу и балканским народима уопште. У прошлост се, међутим, тим методом не залази дубоко, и оно што посматрач чује од старих становника изучаваног краја, будући да је сачувао само у памћењу тих људи, нема поузданост факата. Нужно је, закључује Ђорђевић, поред грађе сакупљене личним посматрањем и обавештењем на лицу места, наћи још и грађу сигурну, из времена старијег но што се обично може наћи. Због тога се он залаже, и у томе успева, да своју методу прошири на коришћење архивских извора за студирање етнолошких појава. И то не само архивско коришћење грађе која се односи на XIX, него и даље и дубље, на XVII и XVIII век. За још старија времена, доба под Турцима и средњи век, препоручује најстарије архиве.

Тако је Ђорђевић, увдећи нове методе и технике рада, засновао своје огромно научно дело, са око 750 досад забележених јединица. У целини сагледано, Ђорђевићево дело је превасходно емпиријско-аналитичко. Хипостазирање апалитичког на рачун синтетичког у опусу Тихомира Ђорђевића може се схватити и као тенденција ка све ужој специјализацији и атомизирању научног рада. Требало је пронаћи систем како објединити и класификовати грађу, да изгледа јасна не само науци, већ да и широј јавности буде приступачна. Уосталом, свако мишљење вреди само толико колико га човек може образложити себи и другима, а чињенице су јаче од доктрина.

У најсажетијем виду покушаћемо само да набројимо најважније проблеме о којима је Тихомир Ђорђевић писао.

Општа етнологија је заступљена претежно темама из духовне народне културе. Ту су пре свега народни обичаји и веровања из животног циклуса: рођење, свадба, и смрт, затим зле очи, кувада, природа у веровању и предању нашег народа, о вампирима, вилама, вештицама. Све ово обично је дато у монографској обради и са аналוגијама не само у нашем народу, него и код балканских народа, а најшире узето, и народа света.

Са поља опште етнологије, истраживања *народне медицине* чине значајно поглавље. Проучавања су обављана на архивској и теренској грађи. Центар за медицину у Бечу са професором Краусом убрзо је почео сарађивати са Ђорђевићем у овој области. Последњу Ђорђевићеву књигу из народне медицине издала је Академија посмртно, под скромним насловом *Неколике болести и народни појмови о њима*. У предговору ове књиге Ђорђевић пише: "Народна медицина нема више практичне вредности, али има

вредности као градиво које својом садржином показује порекло, облике и фазе на путевима развитка људских културних тековина и лествица којима се медицина пела до своје данашњице."

У *материјалној култури* оделито место је посвећено занатима, еспафима, трговини, у радовима обрађеним на основу архивске грађе. До данас су непревазиђена *Упутства* за прикупљање грађе о народној ношњи. Академска беседа "О пореклу накита и одећа", афирмисала је теорију еволуције у доследним конспекцима, али и отворила многе дилеме и неслагања. Овде се могу уврстити и радови о економији и еволуцији насеља.

У домену *народног стваралаштва*, Т. Ђорђевић је с правом фолклористику третирао као посебну дисциплину. Он је у "Караџићу" за 1900. годину, у чланку *О српском фолклору*, изложио своје погледе на значај фолклора, његов обим, циљ и правце. Необично је богата палета Ђорђевићевих радова из фолклора, на пример, књига *Српске народне игре*, затим радови о народној поезији, приповеткама, предањима, легендама и др.

Тихомир Ђорђевић објављује добро познату едисију у десет томова *Наш народни живот*. Овде су се нашле студије, расправе и чланци о етничкој, историјској и културној прошлости Срба, Арбанаса, Муслимана, Турака, Цигана и др. Према критикама у дневној и стручној штампи јавност је сјајно примила ово издање "Геце Кона".

Посебној етнологији у Ђорђевићевим проучавањима припадају студије о етничким групама и народима Балкана и то: Турцима, Румунима, Саракачанима, Грцима, Циганима, Арбанасима, Черкезима и Јеврејима. Истраживањима балканских народа Ђорђевић је одредио посебно место у етнологији у оквиру балканолошке науке. А што се тиче антропологије, "Балкан је девичанско земљиште" за ту врсту истраживања, пише из Минхена Сима Тројановић Тихомиру Ђорђевићу 1899. године.

Централно место у посебној етнологији заузимају Ђорђевићеве радови о *Циганима*. Захваљујући њима, Ђорђевић је заједно са Робертом Андреом, Скотом Марфијем, Грелманом, Паспатијем, а нарочито Фридрихом Клаусом, ушао у ред знаменитих светских циганолога. Они ће му одати признање и примити га у чланство "Научног друштва" за проучавање Цигана у Лондону.

Преко сто прилога Тихомира Ђорђевића односи се на *културну историју*. Запимљиво је да извесни етполошки проблеми о којима је писао Ђорђевић несретно излазе из те фактуре и прелазе у културну историју. Теме су из ближе и даље прошлости, рецимо, о манастирима, дворском животу у Византији, о баловима, о комфору, о штампи, књижевности, просвети и школству, новинарству и библиотекама.

Није лако у овом кратком осврту говорити о тако обимном делу у мери коју један научни живот може постићи. Доиста, његово дело оличава једну епоху етнолошког и културног развоја, у коме је Тихомир Ђорђевић јединствен пример многостраности и подрбности којима нас изненађује. Зналац је многих језика, поред грчког и латинског, француског, енглеског и немачког, читао је румунски и албански, а споразумевао се и на циганском. Ерудита и човек од чињеница, метода и идеја, а све то у дивном складу од њега чини једну од сјајних личности свога и нашег времена.

Тихомир Ђорђевић припада оном кругу импозантних београдских интелектуалаца: браћа Богдан и Павле Поповић, Јован Цвијић, Слободан Јовановић, Михајло Петровић-Алас, Миланковић, Чајкановић, Ђаја и други, који су дали печат интелектуалној елити и били најсавршенији образац београдског стила и понашања. Својим делом, створеним у крајњој скромности, али и поред тога уздигнутим до крајњих висина, означили су кратко време сјајног успеха свога народа.

Ђорђевић је сматрао да је интелектуалац - научник тај који омогућава инкарнацију разума и духа у народу, чији се развој никад не завршава, а који отвара врата напредним опредељењима. Он треба да улива наду и придаје дубљи смисао животу.

Међутим, само образовање не може створити љубав, саосећање, људску солидарност. Оно може допринети стварању објективних услова у којима сва осећања једино могу живети. Сем тога, оно ослобађа ова осећања атавистичких насласа страха, зависти, осећања греха, садржајима целокупне културе, "жи на тај начин им даје универзални људски облик".

Поред хуманисте, научника, Ђорђевић дубоко негује свој лични етички хуманизам, свој морални лик који је произилазио из његовог племенитог срца. Моралист у највишем смислу те речи, са великим животним искуством, са индугентношћу човека који познаје душу народа као свесну афирмацију која искључује све што човека отуђује од њега самог, тиме што га жели подредити нељудским силама и нечовечним поступцима. У његовим списима можемо наћи разасуте бисере моралних назора и савести, који у суштини почивају на уважавању људске природе као специфичне вредности у сваком човеку, појединцу. У том смислу био је спреман да се заузме и жртвује за личне и друштвене циљеве. Његове емотивне реакције уживљавања у туђе недаће, увек спреман да помогне угроженом, потврђује безброј записаних примера.

Снажна емотивност Тихомира Ђорђевића долазила је до изражаја у породичним односима, према родитељима, браћи, сестри, сестричинама, ближим и даљим рођацима, суседима и комшијама у дворишту. У безбројним писмима суочили смо се са

правим људским драмама обичних људи али и високих интелектуалаца. Тихомир Ђорђевић је налазио времена да из кошмара људских несрећа нађе путеве до помоћи, утехе, често по цену високих материјалних давања и личних одрицања.

Ношен хуманизмом честитог човека, светла карактера и ретке савести, у Тихомиру Ђорђевићу је била наглашена *родољубива црта*, нарочито у тешким кризним и ратним приликама домовине. У Првом светском рату као командир болничке чете прелази Албанију, одакле бива пребачен у Француску, а затим у Енглеску. У Лондону патриотска надахнућа реализује у више праваца, са циљем да помогне поробљеној Србији. Задатак је постављен да се штампану списи научне садржине са намером да се прикажу национални идеали и југословенских народа. У том смислу већ 1916. српски интелектуалци у Лондону оснивају "Српски клуб" у коме су Тихомир Ђорђевић, његови најбољи пријатељи браћа Богдан и Павле Поповић, Цвијић, Белић, Радоњић, Станојевић, Васић и други. Тихомир Ђорђевић држи предавање о Србији, њеној историји и фолклору, енглеској јавности која пам није била наклоњена. Покренут је рад на писању "Кратке југословенске енциклопедије", у тежњи да се на једном месту обраде све чињенице о прошлости и садашњости југословенских народа. Тихомир Ђорђевић је често писао и за лист српске омладине у емиграцији "*La Patrie Serbe*".

У Одбору за оснивање Југославије Тихомир Ђорђевић је доста допринео пронагирању југословенске идеје о уједињењу. На конференцији мира у Паризу у званичној делегацији је и Тихомир Ђорђевић. У секцији етнографско-историјској били су поред њега, Цвијић, Радоњић, Станојевић, Павле Поповић и Нико Жупанић. Запамљиво је једно писмо Тихомира Ђорђевића из Париза од 22. фебруара 1919. године у коме стоји: "Што мене овде радује то је што сви који долазе из Загреба, Љубљане, Београда, и ма од куда, овде изгледају као да су одрасли заједно! Даће Бог да се слога и солидарност одрже на вечита времена."

Свој утилитаристички став Тихомир Ђорђевић показао је на делу и између два рата, на разним скуповима научним и манифестационим широм Југославије, истиче идеју братства и јединства југословенских народа залажући се и за савез балканских држава.

Не може се заобићи његова значајна књига *Македонија* из периода у Лондону, објављена најпре на енглеском, а затим на осталим језицима па и на српском. Књига је добила многобројне осврте одушевљења, али и критике од стране ВМРО-истичких политичких присталица. Књига је за наш данашњи политички и етнички тренутак актуелна. Примера ради цитирајмо само део из писма Веселина Чајкановића од 17. априла 1918. године из Бизерте, упућено Тихомиру Ђорђевићу у Лондон: "*Драги Г. Тико, Не-*

мам речи да Вам кажем, како ме је пријатно изненадила и допала ми се Ваша Македонија! Ја сам мислио да ће то бити мала брошура, а не овако велико и исцрпно дело, на ком честитам од срца...."

Други светски рат и окупација затекли су Тихомира Ђорђевића на положају председника Српске књижевне задруге, али са тога места је брзо уклоњен и 1941. затворен у логору на Бањици. Пунгтен је из затвора као најстарији затвореник. Ондашњи министар Јонић позвао је после тога Тихомира Ђорђевића и молио га да он поново узме управу Задруге у своје руке. Одбио је то речима: "Ја сам на то место дошао вољом народа, а не одлуком министра." Умро је у најтежим приликама у Београду, интересујући се до последњег тренутка живота за догађаје на фронту.

И последњи гест научног, етичког и патриотског хуманизма Тихомира Ђорђевића је поклон - завештање његове личне веома богате библиотеке данашњој Народној библиотеци као први фонд темељац после њеног унуштења 1941. године.

Да завршимо. У историји српске науке и културе Тихомир Ђорђевић се издвојио особинама које су биле изузетне. Оставио је озбиљно дело, у мери који један научни живот може постићи. Писао је од тренутка када је стасао за перо и први рад објавио далеке 1888. Трудољубиво и упорно, али са много система, седајући за сто свакога дана. Себи није дозвољавао надове испод сопствених могућности, увек је био довољно срећан, обавештен и писмен. Лакоћа са којом је долазио до сазнања, снагаљивост у разним областима своје науке, и психолошка проницаљивост приближавају Тихомира Ђорђевића оним великим етнолозима његовога времена без обзира на неке недостатке и противречја. Међутим, његови погледи још нису подлегли застаревању нити резултати сасвим одбачени и замењени новим. Ипак, његова дела и даље се користе, јер су постала класика наше етнологије која трајно обавезује.

TIHOMIR ĐORĐEVIĆ AS A HUMANIST AND INTELLECTUAL OF HIS TIMES

S u m m a r y

The fiftieth anniversary of Tihomir Đorđević's death was an occasion for the author of this paper to give a rather synthetic view of his work and personality. The author's attention is focused on the high level of Đorđević's scientific opus whose bibliography contains some 750 items covering ethnology, culturology, history, sociology, folklore etc. Many of Đorđević's views and conclusions became the classical part of our ethnology without ever being stepped over by time. His pronounced social and individual humanism secured him the bright halo of a man of highest personal morale whose outlook was founded on respect for human nature, on its setting free from the atavistic layers of evil, fear, sin, envy.

Владета ЈЕРОТИЋ
Богословски факултет
Београд

ПРЕЛАЗЕЊЕ У ДРУГУ ВЕРУ КАО ВИД "ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ СА АГРЕСОРОМ"

Апстракт: Истигивали смо могуће разлоге за прелазак људи из једне вере у другу, феномен познат у току векова, посебно изражен у монотеистичким религијама света. Задржали смо се највише на једном могућем разлогу који дубинска психологија нашег доба назива "идентификација са агресором". Оваквим "механизмом одбране" објашњавали смо прелазак балканског, посебно српског човека из хришћанства у ислам, или из једне хришћанске вероисповести у другу.

Проблем преласка у другу веру фасцинантан је проблем, нарочито од времена настанка монотеистичких религија у свету, најпре јудаизма, потом хришћанства и, најзад, ислама. У политеистичкој религији старе Грчке и Рима, или у религијама Азије, прозелитизам једва да је био познат. Помама обраћања присталица друге вере у сопствену почела је, заправо, са ширењем хришћанства у V веку и ислама, у VI и VII веку. Мала су разлози појединаца и мањих или већих група народа за прелазак у другу веру били и остали разноврени, ми ћемо се у овом чланку бавити само једним мотивом за који држимо да је одувек био присутан а, можда, и до данас остао један од главних невидљивих покретача преласка у другу веру - то би био механизам одбране, у психолошкој литератури нашег времена познат као "идентификација са агресором".

Не можемо овом приликом улазити у такође фасцинантан проблем шта се заправо збива најпре у несвесном, а онда и у свесном бићу конвертита чија се фанатична оданост новој вери кроз

историју верског преобраћања појављује као застрашујући пример пред погледом објективног посматрача оваквог збивања. Подсетимо се само заслепљене суровости грчких многобожаца, који су постали хришћани, према њиховој старијој многобожачкој браћи у првим вековима после признавања хришћанства као званичне државне религије, или махните свирености потурчењака према њиховој једнокрвној хришћанској браћи, у много каснијим вековима турског господарења на Балкану, закључно са злогласним дахијама за које се зна да нису били прави Турци. Не усуђујемо се ни да начнемо тешко и болно питање прелажења балканских хришћанских народа из једне вероисповести хришћанске религије у другу, током низа векова, све до најновијих трагичних збивања на Балкану, у којима се не може порећи удео вере као повода у грађанском рату на тлу бивше Југославије.

"У ранија времена", пише Тихомир Ђорђевић, "сви су народи били врло понесени за својом вером и гледали су да јој умноже следбенике. Због тога су се сваком новом члану своје вере радовали и давали му дарове при напуштању своје и примању њихове. Турци су у томе, изгледа, били на првом месту."¹ Размишљајући у складу с данашњим достигнућима дубинске психологије, можемо претпоставити да је, осим материјалних користи до којих су несумњиво долазили потурчењаци на Балкану, јак мотив за прелажење у другу религију, па и у другу вероисповест хришћанске религије, била несвесна жеља за "идентификацијом са агресором".

Механизам одбране познат као "идентификација са агресором" описала је први пут ћерка Сигмунда Фројда, Ана Фројд, 1936. године, а односи се "на поистовећивање субјекта са опасним, угрожавајућим објектом од којег страхује, са циљем да тај страх превазиђе или макар ублажи. Овај механизам одбране посебно је карактеристичан за децу која се осећају угроженом, а беспомоћна су... Поистовећујући се са непријатељском особом, дете или беспомоћна одрасла особа настоји да победи свој страх тако што ће упошењем особина непријатеља изменити себе и постати му слично".²

Тако и дете које се плаши строгог или суровог оца, осећа према њему и дивљење, па ако се и побуни против њега, касније ће се, када одрасте и само постане отац, понашати према својој деци управо онако како се отац понашао према њему у детињству. Вратимо се на време српског робовања Турцима: занемаримо ли онај несумњиво мањи део српског народа, међу којим је српска властела заузимала главно место релативно лако прелазећи у ислам из хедонистичких и властољубивих разлога, остали, већи део народа, који је делом прелазио у ислам, био је на такав чин натеран, с једне стране, страхом за свој опстанак, а с друге

¹ Т. Ђорђевић, 1984а, 171.

² Ж. Требјешанин, 1993, 74.

стране, дивљењем према моћном агресору чији је део јунаштва и моћи желео, несвесно, да и сам преобраћањем стекне. Лако ћемо у карактеру оваквог човека препознати оне особине које је Јован Цвијић назвао *морална мимикрија* и *рајински менталитет*, а које су обележене: дволичношћу и нестабилношћу карактера, претварањем и подлошћу, неповерљивошћу и подмуклошћу, као и појачаном потребом за угњетавањем других. Управо ову последњу споменуту особину - несодолјиву, скоро бих рекао принудну потребу за угњетавањем најближе околине, коју смо већ, малочас, препознали у "принуди понављања" тираније оца према сину, као резултату идентификације са сопственим агресивним оцем - по најбоље препознајемо управо у феномену верског конвертитства.

"Чим Србин постане муслиман", пише Цвијић, "престаје потреба за мимикријом; пгавише, из већ показаних психолошких разлога, он постаје најљући насилник према својој браћи. Може се рећи да су ови отпадници највише допринели да се раја доведе до најнижег ступња моралне понижености."³ Да је сличних случајева фанатичне освете према ранијој једнокрвној браћи било и у обрнутим случајевима, када се из ислама прелазило у хришћанство, такође је убедљиво показао Јован Цвијић на примеру хоџе који је, пренавши у хришћанску веру, за време Балканских ратова 1913. године, приморавао своје мухамеданске рођаке да се и сами преверс, а када су пеки од њих одбили, кажњавао их је смрћу.

Пишући о "неуравнотежености мухамеданаца" Јован Цвијић тачно примећује да су они желели да се пред новим господарима покажу достојни нове вере и повластица које им она доноси: "Природно је, дакле, што су се они трудили да докажу своју ревност и што су радили, чак и насилним средствима, да преводe своје савременике у нову веру. Изгледа да је ова тежња била много јача код динарских људи, врло охолних и осећајних, него код осталих мухамеданаца на Полуострву." Оваквим, чини ми се, тачним опажањем, Цвијић нам, с једне стране, отвара нове могућности истраживања трајности или непроменљивости карактерних особина "импулзивних Динараца", како међу хришћанима, тако и међу потурчењацима; с друге стране, отвара нам питања о могућим дубљим променама карактера у ових конвертита под утицајем ислама. На ову двојност мишљења код Цвијића вратићемо се на крају чланка.

Мада за ирационалност у поступању заслепљених конвертита према њиховим ранијим једномисленицима (овај феномен смо могли пратити све до нашег времена на примеру конвертита из једне политичке партије у другу) постоји убедљиво психоаналитичко објашњење - активирање несвесног механизма одбране на-

3 "Београдски су Турци најгори зулумџари", пишу "Новине српске" 1834. године. "Све сам љути Арнаутин и Бошњак", говорили су српски депутати у Цариграду 1833. године. Т. Борђенић, 1984б, 235.

званог "идентификација са агресором" - она захтева даљи рад у смислу проширивања узрока овакве психопатолошке појаве. Не смемо, напиме, занемарити ни остале, непсихолошке чиниоце који припадају широј области културне антропологије. Огуд је Петар Цацић⁴ у праву када указује на то да су управо културна антропологија и социјална психоанализа унеле корекцију у Фројдово претерано поуздање у отпорност нагонске структуре према променама.

Подсећајући се речи Тихомира Ђорђевића да "ислам није остао без утицаја ни на Јужне Словене који су остали у хришћанству"⁵ пада нам у очи недоумица Јована Цвијића које је он, вероватно, био свестан када је описивао мухамеданску групу динарског типа Балкана. Док на једној страни убедљиво износи примере из свакодневнoг живота и веровања мухамеданске групе Динараца, који су вековима задржали чак битне остатке свога припадања хришћанском пароду, као што су језик, традиционална литература, имена и, нарочито, обичаји (слава, свадба, самртни обичаји), на другој страни Јован Цвијић се с правом пита (питање је исто оно које је и пред нас данас постављено): у ком смислу и у коликој мери је под утицајем ислама измењена дупа муслиманских Динараца, постављајући смелу хипотезу која побуђује и наш данашњи амбивалентан став према муслиманским Динарцима: "Можда ниједна вера не мења тако дубоко целокупан живот и карактер неког народа као ислам. То се види на свим мухамеданским народима, од Кине и Индије до северне босанске границе. Чак је и код ових сувише поноситих Динараца ислам олабавио везе засноване на српској крви и језику."⁶

Закључак

У овоме фрагментарном раду додирнули смо вишеслојан и вишезначан проблем преласка из једне вере у другу (или/и из једне вероисповести у другу вероисповест), осветљавајући га из једног могућег угла, угла савремене дубинске психологије која га је описала као механизам одбране, назван "идентификација са агресором". Ослањајући се на радове Тихомира Ђорђевића и Јована Цвијића, покушали смо да овај феномен, итекако актуелан и данас, приближимо савременом читаоцу, посматрајући га кроз однос ислама и хришћанства. У овоме раду није било довољно речи о другим разлозима преласка хришћана у ислам током векова, а уопште нисмо споменули за мене веома занимљив феномен доживљеног, аутентичног преласка поједине индивидуе, или пре, личности, из једне религије у другу (Јеврејина у хришћанство или обратно, хришћанина у ислам), или из једне вероисповести хришћанске религије у другу вероисповест (такав је прелазак ви-

4 П. Цацић, 1991, 82.

5 Т. Ђорђевић, 1984с, 270.

6 Ј. Цвијић, 1992, 74.

сокообразованих протестаната, ређе римокатолика, у православље - појава нешто чешћа током последњих тридесетак година у Европи, која заслужује посебну пажњу објективног посматрача). Сматрам, на крају, да би тек једна вишегодишња научна студија у којој би учествовали социолози, етнологзи, психолози и психијатри, теолози, као и други стручњаци из области културне антропологије, могла да нам приближи и, можда, разјасни феномен преласка у другу веру. Тај феномен је, као што сам на почетку есеја написао, увек актуелан упутар све три монотеистичке религије, а нас, Србе на Балкану, мора посебно да занима јер нас вековима и мучи, тражећи од нас - подеситимо се оригиналног Тојнбијевог појма изазова - и неки адекватан и целисходан одговор, другачији од оног што смо га до сада, углавном неуспешно, пружали.

CONVERSION TO ANOTHER RELIGION AS A FORM OF "IDENTIFICATION WITH THE AGRESSOR"

S u m m a r y

In this fragmentary paper the multilayered problem of conversion from one religion (or confession) to another has been shed light on from one of the angles, the angle of contemporary depth psychology which has described it as a defense mechanism and named it - "the identification with the agressor". I tried to bring this phenomenon, which has kept its up-to-dateness, closer to the contemporary reader through the example of relations between Christianity and Islam. Other factors determining conversion of the Christians to Islam through centuries were not sufficiently dealt with, whereas the very interesting phenomenon was not touched at all of the authentic conversion of an individual or, even better, personality from one religion to another (e.g. Jews to Christianity or Christians to Islam), or from one Christian confession to another (the case of highly/educated Protestants or, less often, Catholics converting to Orthodoxy, which is somewhat more frequent lately and deserves special attention from an objective observer). I believe that the phenomenon of conversion may be made clearer, perhaps even explained, only through a long-term scientific study carried out by sociologists, ethnologists, psychologists and psychiatrists, theologians, and other experts in the domaine of cultural anthropology. This phenomenon have kept its relevance within all three monotheistic religions, being of particular interest for us, the Serbs in the Balkans, as it has been troubling us for centuries. Therefrom, to quote the original Toynbee's concept of challenge, arises the need of an adequate and purposeful response, different from those, mostly failing, that we have been making so far.

ЛИТЕРАТУРА

Ђорђевић, Тихомир,

1984/а *Прелажење из вере у веру*, у: *Наш народни живот*, 2. књ., "Просвета", Београд.

1984/б *Турци у Србији за време владе кнеза Милоша*, у: *Наш народни живот*, књ. 2, "Просвета", Београд.

1984/ц *Преисламски остаци*, у: *Наш народни живот*, 2. књ., "Просвета", Београд.

Требјешанин, Жарко

1993 *Психоанализа*, мали лексикон, "Плато", Београд.

Цвијић, Јован

1992 *Динарски централни и панонски тип*, у: *Карактерологија Срба* (приредио Бојан Јовановић), "Народна књига", Београд.

Цацић, Петар

1991 *Јован Цвијић и балкански психички типови*, у: *Етнопсихологија данас* (приредио Бојан Јовановић), библиотека Трећи миленијум, Београд.

Мирко БАЊАКТАРОВИЋ
Београд

УЗ ПОРЕКЛО НЕКИХ НАШИХ ОБИЧАЈНОПРАВНИХ ОДРЕДАБА

Апстракт: Прописи Хамурабијева закона (од пре 4.000 година), одредбе Душанова законика (половина XIV столећа) и наши традиционални народни обичаји често се подударају. Преко Феничана, Грка, класичних Македонаца, Римљана, Јевреја, а касније и Турака, несумњиво је било утицаја са Медитерана и предњег истока на балканске народе. Уосталом, отуда су допрли и хришћанство, ислам, календарска знања, писмо.

Уместо увода

Да су људи на разним странама света, а под истим или сличним условима слично реаговали и стварали слична, па у принципу и истоветна културна добра, то би могло да се прихвати као општа и логичка законитост развоја. Барем за већину појединачних случајева. Али, откуда сличне или посве истоветне појединости у култури људи у крајевима с различитим природно-географским условима и у разним временима њихова постојања? Нису ли то (оне) појединости које су некада, и негде, можда ипак настале на једном месту да би се касније, као из матице, кретале и усвајале од других? Или су и то самосвојни изрази људског сналажења и њихова понашања у различитим условима?

***

За почетак да само поменемо племенски живот, односно начин живљења организован по племенима. Како је познато, пле-

мена је било на Балканском полуострву (северна Албанија и Црна Гора) и до новијег времена. Али, та новија племена настала су у време Турака: као врста самоодбрамбеног организовања и најбољег начина сналажења домаћег становништва у (новим) условима окупације од стране туђег завојевача. А то значи да су у време развијеног средњовековног државног живота староседелачка, пределовенска, као и ранија словенска племена већ била нестала, те да се сада, под новим условима, племена поново организују. То, с друге стране, значи да тај нови племенски начин самоорганизовања свакако није и у детаљу био исти са оним који је, рецимо, постојао код племена старих Јевреја. Неки истраживачи би рекли да је ово обнављање племенског начина живљења у основи било нужно обраћање људи самима себи, али и враћање прошлости и једном већ превазиђеном облику друштвеног организовања. У основи тако је и било.

Кад помислемо племена као друштвене облике, којих као организованих заједница још и данас има на разним странама света, ма и са неједнаким појединостима те организованости, додирујемо уз то и један обичај који се сматра производом и изразом племенског начина живљења. То је крвна освета. И код балканских племена крвна освета била је врло развијена као неко ископско оптерећење за задовољењем "божје правде", која пошто-пото тражи "око за око". Ко од нас, дакле, није чуо за тај опори захтев који је записан још у Старом завету?

Али, ако је племенски живог код балканских народа изнова настајао, од краја XV столећа, као "секундарна" или "терцијерна" појава или процес, како би Шуфлај¹ рекао, да ли је тај стари обичај (крвна освета) такође изнова настајао са обнављањем племенских организација и колективистичког менталитета мишљења и понашања? Или је он по некој иперцији и даље одржан и када су оне раније племенске заједнице биле потиснуте и разорене? Као што се, уосталом, и данас, код цивилизованих, освета одржава макар је ми називали другим називима као што су одмазда и реваншизам.² Овим, тако, долазимо до наше теме о којој треба пеку реч да кажемо.

***

Ми некако сматрамо да је давнапњи правни захтев којим се тражи око за око (или "зуб за зуб") настао код старих Јевреја, од-

- 1 M. Suffay, 1925, 59. Најранија Илирска племена Шуфлај назива "примарним", рана словенска из ранословенског средњовековног живота назива "секундарним творевинама", док ће она образована од краја XV столећа назвати "терцијалним" или племенима која су на нашем простору "трећи пут" створена.
- 2 Освета, како знамо, не мора бити "крвава", али је ипак освета. Смртна казна у модерним законима (за тешке преступе) у својој основи је крвна освета.

носно у ондашњим њиховим племенским заједницама. И такву правну норму ми обично називамо Мојсијевим законом. Али, нису ли такву норму и стари Јевреји могли примити од такође старих, заправо још старијих Вавилонаца? Доказ, опет, за то морао би да буде Хамурабијев закон у коме читамо овакве ставове: "ако неко другоме уништи око, да се уништи његово око" (чл. 196) и "ако неко избије зубе себи равном човеку, да се избију његови зуби" (чл. 200).³ Уосталом, Вавилонија и Јудеја, стара домовина Јевреја, нису много једна од друге биле удаљене. Штавише, зна се да је једно време Вавилонија држала у ропству Јевреје. Или је, пак, овакав начин освете стални и нераздвојни израз племенског начина организовања и мишљења, па ма када и ма где такав облик друштвеног живота постојао? Или је пак баш та и таква правна регула, која се, ето, одржала и код цивилизованих, нешто толико тврдокорно и као природно па и даље траје у измењеним облицима и у развијенијим друштвима?

Када се помиње ова стара културна земља (Вавилонија), није ли вавилонског порекла и оно да се у хришћанској иконографији Богородица скоро увек представља са дететом (Исусом) у наручју, када се зна да су стари Вавилонци прелазак из старе у нову годину представљали и обележавали баш тако (жена са дететом у наручју: где је симболично стару годину представљала жена - мајка, а нову, дете у њеном наручју)? Затим, није ли хришћанско учење о Богочовеку, који је "сипао са неба и оваплотио се" исто тако старо схватање (у Мисиру фараона, у Вавилону гилија, код Римљана фламен дијалис, као и данас што је случај са микадом у Јапану) да су за просте људе владари у ствари оваплоћени богови?⁴ Или, познато је да се у хришћанству св. Архангел сматра за онога који људима узима душе. И стара божанства Плутон и Прозерпина, као и Хермес, веровало се да су одводили душе умрлих.⁵ И веровање у онај свет је такође давнашње. Вавилонски Гилгамеш одлазио је тамо (па онај свет) да разговара са својим побрагимом,⁶ грчки Одисеј хоће да посети тај свет на иде, као и Гилгамеш, па запад, јер се онај, негде тамо, на западу налази.⁷ Уосталом, онај свет код Грка је називан ахерон, код Латина ахерунс, а ови термини су вероватно примљени од Јевреја на чијем се језику запад каже ахерон.⁸ Па и само зачеће Богородице, како хришћанство проповеда, давнашње је веровање (стarih Мисираца и Јевреја) о могућности брачне везе божанства и смртне жене.⁹ С обзиром на време и место где се хришћанство појавило природно

3 J. Марковић, 1925.

4 В. Чајкановић, 1973, 141.

5 *Ibid.*, 77. Код старих Персијанаца, веровало се да душе умрлих одводи Митра. Д. Срејовић - А. Цермановић-Кузмановић, 1979, под *Mittra*.

6 В. Чајкановић, 1973, 77.

7 *Ibid.*, 81.

8 *Ibid.*, 81.

9 *Ibid.*, 243.; и Маја Буду чудесно зачела.

је очекивати да у њему има и прастарих појединости. Али, ово би већ била посебна тема.

После овога, како да објаснимо последњи члан Душановог законика из 1349. године и, опет последњи члан Хамурабијевог закона, који очигледно имају сличности. Наиме, у Хамурабијевог закону (чл. 282) нише - ако господар пронађе одбеглог роба да му одсече уво, а Душанов законик (чл. 201) прописује - кад господар пронађе меропха (врста блажег ропства) да га осмуди и "распори му нос".¹⁰ Дубоки су обично, нама често и непознати, корени бројних појединости из људске културе уопште. Али, баш, због ове појединости, а и других које ћемо касније навести, сматрамо да одређена нит може да се установи и следи овим редом: од Вавилонског царства ишло је преко Јевреја (Мојсијевих закона), па преко старих Грка (добрих помораца који су рано почели да примају много шта од већ развијених медитеранских култура) до српског средњег века и Душанова законика. То би био логичан и прихватљив пут кретања појединих наших културних елемената. На крају, када помињемо српски средњи век и његово насланање на Византију, то нам је утолико лакше разумети када заиста знамо да су средњовековни Срби примили од тог јужног суседа уз религију, писмо, облик друштвеног уређења и безброј других елемената.

Историчари би овој појединости (кажњавању робова) додали и садржај чл. 38 и 39 Хамурабијева закона где се каже да војни обвезник од свога лена (земља додељена на уживање) ни део не може оставити жени или кћери, док од купљене земље (то јест, сопственог власништва) то може да уради. У Душановом законнику пак (чл. 59), када се говори о пронији (имање, добро), додаје се да се она не може продати, поклонити, завештати. Јер то је добро за одговарајуће заслуге, доживотно дато одређеном лицу само на уживање, као врста плате. Зато се оно не може ни наслеђивати. Зар ови прописи (38. и 39. члан Хамурабијева закона и 59. Душанова законика) у основи својој нису исти? И да ли је ова подударност пука случајност када Хамурабијево и Душаново време дели временски размак од три и по хиљаде година и када економско и друштвено уређење ових двеју царевина сигурно није било у много чему истоветно?

Када смо код Душанова законика и појединости које он прописује, а које се подударају са онима из Хамурабијева закона, да наведемо још неки случај. У Хамурабијевог закону (чл. 23) каже се да опљачаканоме повац (и имовину уопште) треба да надокнади насеље (и његов старешина) на чијој се територији пљачка догодила. У Душановом законнику (чл. 58) стоји да када се кривац не пронађе општењем ће штету надокнадити село (или околина)

на чијој се територији та штета догодила. О томе, и у том смислу говоре и чл. 100, 126, 145 и 158 Дупанова законика. У чл. 145 чак се прецизира овако - у ком селу се пађе лопов или разбојник да се: лопов ослепи, разбојник обеси, старешина села да плати штету, а село да се расне (расели). И страшно и јасно. Сличан став се налази и у Канону Леке Дукађинија (традиционалном арбанашком закону).¹¹ И у време Турака власти су тражиле од села, или више њих, као и од вароши, на чијој би се територији десило убиство, крвнину (глобу). Турска управа је иначе преузела од покорених балканских држава бројне установе, па је могао бити случај и са овим. Међутим, турске власти није толико интересовао кривац, колико крвнина, јер они су је тражили и за човека који, на пример, умре од студе на нечијој територији.¹² Да ли су овакви прописи из старе Месопотамије и средњовековне Србије имали икакве везе једни са другима или је некако и природно очекивати да свака организована власт тежи да заштити појединца и његову имовину? Додајмо овове једну појединост. При крају прошлог столећа у горњем Полимљу било је, после великог страдања домаћег становништва од Турака, тешко да се обнови и нормализује живот. Јавиле су се бројне крађе. Да би стале на пут томе домаће власти су наплаћивале од ухваћених лопова штету за све дотадашње крађе. Оно што кривци нису могли да надокнаде наплаћивано је од њихових рођака. И, крађе су убрзо престале.¹³

Хамурабијев закон (чл. 9) говори о томе да када неко пропађе и препозна своју ствар код другогга треба да се провери одакле је и како она до овога доспела. Ако се утврди да је од некога купљена онда је продавац (то јест онај од кога је она купљена) лопов и требало је да се убије. У чл. 132 Дупанова законика препоручује се пороти да провери није ли нечија код другогга препозната ствар можда доспела као врата плеца из туђе земље? Није ли она домаћег порекла? Члан 116 чак каже да ако неко нешто нађе не сме то да узме јер би се могло сматрати да је он то украо на би за то требало да плати као лопов или разбојник (разбојник је, видели смо, вешан).

У чл. 195 Хамурабијева закона каже се да ономе ко убије оца треба да одсеку руке. У чл. 96 Дупанова законика прописује се да се убица родитеља спали. Арбанашки Канон Леке Дукађинија каже да убицу родитеља треба племе да убије.¹⁴

Било је то неколико подударности, или поређења прописана из два закона која дели време од три и по хиљаде година као и доста различите природно-географске (а то значи и привредне и

11 Š. K. Đečov, 1986, 124.

12 В. С. Караџић, *Рјечник*, под *кршина*; вид. Српски етнографски зборник 14, 414.

13 М. Цемонић, 1993, 101.

14 Š. K. Đečov, 1986, 114.

културне) прилике у којима су ови закони настајали и примењивани.

***

Указујемо сада на још два-три примера (или случаја) сличности између Хамурабијева закона и онога што се очувало у предању или обичајном праву код нас, а вероватно и код других балканских народа.

а) Тако, у чл. 2 Хамурабијева закона каже се - ако је онај коме су бачене врадбине због тога скочио у реку па у њој не потоне прав је. И, онда му припада кућа обедиоца (оног који је покушао врадбинама да га уништи). Ако пак, потоне у воду његова кућа припада ономе што га је врадбином зачарао. Ово са бацањем људи у воду, која треба да покаже да ли је неко крив или прав, одмах нас подсећа на оно што је рађено у Европи све до XVII столећа са женама које би биле осумњичене да су вештице (цоприце). У сваком случају, старо је веровање да вода, или онај чији је стан у њој, треба да покаже нечију невиност или кривицу.¹⁵ Код Вавилонца, дакле, ако бачени у воду не би потонуо оправдаван је сумње да је крив. Тако је вода показала! Код нас, барем када је реч о вештицама (несрећним женама које би биле осумњичене да су у савезу са ђаволом и да су оване продале душу), другачије се гледало. Наиме, ако бачена у воду не би потонула, тек то је био доказ да је она крива, то јест да је вештица. Јер, као свом савезнику, ђаво јој не да да потоне! То је значило да она у себи има ђаволски дух.¹⁶ Вук Караџић овако пише - да су оне које потону вадиле из воде и пуштале, а оне које не би потонуле убијали су. Он додаје да је овако рађено и до "Карађорђејева времена".¹⁷ У Хрватској су оне које би биле осумњичене да су вештице спаљивали пошто би им одрубили главу.¹⁸ Додуше, из Буковине (у Далмацији) наводи се пример, по пародном казивању, како је неки муж башио своју жену, коју је сматрао вештицом, у воду уз речи: "поћас си ловила срца, а сад ајде рибе".¹⁹

Вода се, иначе, јавља и као средство прорицања. Тако се и у двема нашим народним песмама износи пародно веровање да се огледањем у води може предвидети сопствена смрт. У песми "Смрт Марка Краљевића", Марко је погледавши у бунар с водом познао да ће ускоро умрети. У другој песми, "Почетак буне на дахије", дахије су, огледајући се у тенсији с водом, видели себе без глава.²⁰

15 Вађење предмета из кључале воде (мазија) више је везано за ватру (али и за воду).

16 В.С.Караџић, *Рјечник*, под *вештица*; Р.Казимировић, 1940, 77.

17 В.С.Караџић, *Ibid.*, вид. *Срп. етн. зборник* 14, 394-396.

18 I. Tkalčić, 1891, 83-116; T. Ђорђевић, 1953, 46.

19 J. Ardalic, 1917, 308.

20 Прорицање из воде у суду било је познато и старим Грцима. М. Будимир, 1969, 239.

Када смо код врадбина и прорицања, намеће се питање зашто је на вештице примењивана таква казна? Зато јер су оне, као савезнице ђавола, наводно могле да изазову међусобну мржњу међу особама, да заваде људе, да преузму млеко туђој стоци, да проузрокују болест, па и нечију смрт. То значи да су оне држане за праве (квалификоване) врачаре и "чипилице". Али, Хамурабијев закон говори уопште о врадбинама, код нас би се рекло "чипима", чарању, бајању, којима су се вероватно бавиле и друге особе, не само оне које су тобоже биле вичније томе послу, како се код нас држало за вештице. А шта су то чини? То је веровање да неке особе помоћу одређених предмета, наводно, могу себи и својима да осигурају нешто добро, али још више, оне су помоћу "чини" могле неке сваку пакост или зло да учине (материјална штета, развод брака, болест, смрт).²¹ Као алат или инструмент чипилица био је замотуљак у коме су се налазили одсечени нокти, разнобојни кончићи, каква длака, бели лук, глогов трп, као и какав други предмет. И када би се неком изненада догодила каква незгода или непријатност рекло би се "нагазио је" (на чини), или "награисао", или "омађијан" је. Разуме се да је необразован свет, утолико пре особе лабавих нерава и поволљивих гледања на појаве и ствари, могао да верује у тако нешто те да је у локалним међуљудским односима било проблема у вези с тиме. А да је таквих проблема и празноверних оптерећења било и код старих Вавилонца, доказ је и овај пропис (чл. 2) из Хамурабијева закона.

б) У члану 129 Хамурабијева закона каже се да када је жена ухваћена у прелјуби са туђим човеком, да обоје треба бацити у воду. Не предвиђа се случај шта би се радило ако неко од ово двоје не би потонуо (што би по члану 2 истог закона значило да је невин). А како је било код нас?

По неком давнашњем обичају код нас, особито код Црногораца и Арбанаса, муж који би жену и прелјубника затечене у прелјуби убио, по праву крвне освете не би одговарао нити тазбини (роду своје жене), нити сродницима убијеног прелјубника. Капон Леке Дукађинија каже да ово двоје убијених остаје без освете.²² Штавише, сматрало се да је убица тиме и на тај начин опрао образ повређеног мужа.

в) У члану 195 Хамурабијева закона стоји да човек, када му жена не рађа децу, или када му жена оболи (чл. 148), може да узме другу, конкубину, само што та друга у правима неће бити сасвим изједначена са првом женом.

Код нас је, особито у Црној Гори и северној Арбанији, чак и до нашег времена, било познато као обичај и скоро правило, да када човек са женом нема деце, или када она оболи, или када рађа само женску децу, он узима и другу жену. Појава да је неко

²¹ Т. Ђорђевић, 1965, 65. Вид. Срп. етн. зборник 14, 461.

²² S.K. Ђеџов, 1986, 137.

узимао и другу жену у динарским крајевима било је, истина, нешто ређе, чак и после Другог светског рата. (Овде се не мисли на муслимане који по шеријату имају право на више жена.) Прва жена је могла да се врати у род, да се преуда, или да и даље остане у кући свога мужа.²³ Двоженства, као и вишеженства било је и има широм света. Било га је и код наших народа,²⁴ али, по правилу, да се не би остало без потомака. Она прва жена обично је остајала у кући код дотадашњег мужа. Отад је она врела као домаћица, или у неку руку, као свекрва својој подрузи.²⁵ А то значи, са повољнијим положајем него што га је дотад имала у тој кући (баш као што је било и код старих Вавилонца). Ако се брачни пар добро слагао и жао им било да се раставе, а још жалије што немају деце, дешавало се тада да жена сама потражи прилику и ожени свога мужа.²⁶

г) По члану 166 Хамурабијева закона кућна заједница била је дужна да споси трошкове женидбе својих младих као и давање отпремнице приликом удаје девојака (чл. 184). У члану 166 лепо се каже да, када отац умре, или када се браћа деле, неожењеном младићу следује одређена материјална накнада на име његових будућих женидбених трошкова.

Код нас је исто тако кућна заједница, особито задружнија и богатија, бринула и спосила трошкове женидбе момака и удаје дораслих девојака. Ако би се задруга делила, тада је неожењеним младићима од имовине штогод додавано на име њихових свадбених трошкова. Девојка је пак удајом добијала "спрему" (или отпремнину), која се састојала од што већег броја постељних и одевних предмета. Ово је свакако чињено и због тога, као оно и у старој Вавилонији (чл. 178 и 181), јер женска деца у непокретној имовини свога оца нису имала наследна права. Код Арбанаса, по Канону, мушкарцу припадају трошкови за свадбу,²⁷ док девојци то право не припада. Њу ће да опрема момкова кућа.²⁸

д) У члану 53 Хамурабијева закона говори се о томе да на чијој деоници канала брана понусти и вода направи штету тај ту штету и плати. Из текста се јасно види да се радило о деоницама бране које су појединци били дужни да одржавају.

Зар на то не личи оно наше да је све донде докле је постојао систем "потеса" (делови радне земље у заједничкој огради), за штету коју би стока у потесу направила одговарао онај на чијем

23 Као једина "законита", јер док се човек с првом женом не би званично развео, он није могао другом да се ожени, односно венча. То је тако било само формалноправно, док је у стварности било другачије. Вид. Срп. ет. зборник 14, 398.

24 Т. Борђевић, 1930, 119-127, 133; М. Барјактаровић, 1953, 228, 231; Т. Борђевић, 1941, 23-25.

25 М. Барјактаровић 1984, 84.

26 М. Барјактаровић, 1953, 228-231.

27 С.К. Ђесов, 1986, 54.

28 *Ibid.*, 39. По Канону, женско чељаде уопште нема наследних права ни у роду, нити у кући мужа. (*Ibid.*, 56, 166.)

би делу оградe стока провалила у ограђени простор (потес). Кад помињемо заједничку ограду, да то објаснимо. У зависности од терена, куће сељака у једном насељу биле су обично груписане. Радна земља (оранице и ливаде) била је ограђена. Тај комплекс радне земље називао се "потес". Ограда око потеса називана је "царина" (гдеде и обала, пресека, врзина).²⁹ Она је била од прошћа, врљика, плота - у зависности од материјала. У Јадру је било села, у низини, која су уместо дрвене оградe копала канале.³⁰ Дужина оградe коју је неко имао да подигне (а потом и одржава) зависила је од "броја рала", односно од површине нечије земље која би се "измерила". Да би било више реда у обради земље и чувању летине, у прошлом столећу (1866) био је донет и закон о потесима који је важио неколико година. Њиме су били прецизирани рокови затварања и отварања вратница, као и одржавања царине уопште. Када би вратнице с јесени биле отворене, онда је и земља у потесу за папу стоке била свакоме слободна.³¹ У зависности од потреба и прилика, ова установа (систем потеса) одржавана је гдеде, на пример у Јадру, и до почетка нашег столећа. У сваком случају, поменуто одржавање канала у старој Вавилонији и подизање и одржавање "царина" у Србији у принципу су били иста друштвено-економска организација или установа. И, оваква установа је могла независно и самостално да се јави.³²

ђ) У члану 240 Хамурабијева закона стоји да ако се сударе два брода од којих један иде уз воду а други низводно, за штету ће да одговара власник брода који се кретао низводно. Да би нам ово било јасније погледаћемо пловидбу Дунавом. Док та пловидба није модернизована и регулисана одређеним техничким помагалима, бродовима који су пловили узводно, нарочито у Сипу и ћерданском теснацу, водена матица чинила је велике тешкоће. Око почетка наше ере Римљани су покушавали у сипском делу да Дунав некако каналишу,³³ док су кроз ћердански теснац у тврду и окомиту стену усекли пут којим је узводној пловидби помагано с копно. То је онај чувени Трајанов пут (и "табла"). Па и у новије време гдеде је бродовима помагала "вуча волова".³⁴ Код Руса, на Волги, овакав начин саобраћања називао се "воз".³⁵ У пределу Сипа где је водени ток био нешто бржи, и после Другог светског рата узводној пловидби су помагали јаки моторни гурачи или те-

29 М. Милићевић, 1878, 199.

30 П. Томић - Д. Масловарић, 1964, 192.

31 Н. Павковић, 1987, 20.

32 У зависности од краја, било је и нијанси и неједнакости у вези са потесима и царином. Понегде су село и радна земља ограђивани као једна целина. Или је подизана само ограда, као врста преградe, између радне земље и утрине. У Хомољу се царином називала утрина, заједничка земља (С. Милосављевић, 1913, 317).

33 В. Карић, 1887, 906.

34 Т. Ђорђевић, 1922, 41.

35 М. Иљин, 1946, 162.

гљачи, а пре изградње хидроелектране (Бердан) и железничка локомотива. У онаквим условима узводна пловидба је била посве зависна од вуче с кошна. Бродови нису имали никакве могућности да маневришу и избегну судар с бродом који би им свегтуално долазио у сусрет. Вероватно су се овакве прилике имале на уму у старој Вавилонији када је за судар бродова кривом унапред проглашавана посада (или сопственик) пизводног пловила. Међутим, познато је да и бродови у пизводном кретању имају невоља не само са воденом снагом већ и са свим оним што тај саобраћај прати.

Додаћемо уз ово и следеће. Код нас је у прошлости, у планинским крајевима, и код сточара, вредело правило у неку руку слично оном које се односи на судар на реци. То је давање одређене предности приликом напасања стоке. Конкретно, пасу два стада на некој пространој страни, од којих је једно ниже од оног другог, које је негде горе, изнад овог првог. И деси се да стока горњег стада покрене неки камен који се откотрља и убије овцу или говечу чобанину доњег стада. Ко је за ту штету крив? Крив је онај ко је касније са својим стадом у ту страну наишао. Јер, ако је горње стадо већ било у тој страни, пастир доњег стада сам је рескирао зауставивши се са својом стоком ниже онога стада које је већ пасло негде горе, и обрнуто, ако је једно стадо ниже у тој страни пасло, а чобанин наиђе са својим стадом изнад њега, па дође до штете, онда је крив чобанин горњег стада. Првенство и одређена предност, дакле, даје се оном који је раније у ту страну наишао.

Кад се помиње нечија предност додајемо и следеће. Код нас (у народу) сматрало се да је у предности онај ко иде пизбрдо према ономе ко иде узбрдо; онај ко је на коњу у односу на онога ко иде пешке, те онај ко нема никаквог терета према оном ко штогод носи. Зато је приликом сусретања, по обичају, односно према правилима о поздрављању, онај који је у лакшој ситуацији требало први да поздрави (као и свегтуално и штогод да запита) онога који иде пешке, који се креће узбрдо или који носи какав терет. Узречници да је неко "на коњу" ту лежи објашњење.

Било би још појединости из Хамурабијевог закона и нашег културног стања, које би као сличне могле да се пореде. Тако, у Хамурабијевом закону помиње се вршидба жита помоћу стоке и запрете (кола - чл. 272); сахрана мртвог у својој кући (чл. 21, 227), као и појава спохачења или спохочества (чл. 155 и 156, мада текст ова два члана није сасвим јасан). Код нас је, на пример у Македонији, било не само вршидбе жита помоћу стоке већ и посебних направа ("дигмен" или "дикјан") од криве широке даске са доње стране назубљене мноштвом камених општрица, коју је стока вукла по распрострагом житу. Сахрана под прагом некада је практикова-

на и код наших старих.³⁶ Спохачења, опет (сексуални однос између свекра и снахе), било је код Руса, али и код наших старих у не тако давној прошлости.³⁷

Уместо закључка

Сигурно је да су бројне појаве из културе одређених народа, особито тамо где је неко дуже боравио, настајале самосвојно. Уосталом, то су захтевале и основне потребе живљења, а можда и стваралачка психолошка основа самих људи. Али, исто тако тешко је наћи такав крај где је нека људска група дуже и изоловано остајала да се развија без икаквих додира и утицаја са стране. Разуме се да је то увелико зависило од природно-географских услова и положаја неког краја. (Додуше, познато је да су, на пример, аустралијски урођеници задуго били упућени сами на себе и своје локалне прилике и да су се споро развијали. Зато су у време наиласка Европљана, у XVIII столећу, и затечени као ловци и сабирачи каменог доба.)

Када се пак има на уму Балканско полуострје (и наша земља) природно је да се, с обзиром на његово место и географски положај, морало, и одувек, очекивати додира и културних утицаја с разних страна. Тих утицаја било је толико да се могу разазнати и слојеви различитих заједница које су се овде, и одавно, додиривале, мешале и смењивале. Ако бисмо ишли хронолошким редом распознали бисмо ове слојеве:

а) Од Илира и Трачана, давнашњих становника наших крајева, остало је успомена не само у географским именима појединих објеката (на пример, Тара, Динара, Дукља, Пек) већ и у елементима материјалне културе (дубируг - врста купасте колибе, облик мушке капе у Лици, од илирског племена Јапода, карактеристична мушка пубара у североисточној Србији какве су представљане на Трајановом стубу у Риму,³⁸ испирање злата на Пеку и Тимоку, које је код Трачана поменуто, очувано је до нашег времена), неким веровањима у вези са мртвима или у вези са змијама, као и предања о убијању старих особа³⁹ - обичају или пракси забележеној код племена Трибала,⁴⁰ предримских становника источне Србије.

б) Од Грка по балканским земљама остало је утицаја (и трагова) особито у области духовне културе (веровање у здухаче, аждаје које живе у пећинама, замишљање душа умрлих у виду лептира); гатање по костима заклане животиње или деловима њене утробе; радије дочекивање мушке него женске деце, сечење косе у знак жалости за умрлим, симболична радња приликом

36 В. Чајкановић, 1973, 102-104.

37 С. Тројановић, 1901, 159-160.

38 К. Лирчек, 1922, 17.

39 В. Радовановић, 1930; Т. Вукановић, 1986, 229.

40 F. Papazoglu, 1969, 375.

усвајања туђег детета као што је протурање кроз своју кошуљу.⁴¹ Марков Шарац из српских народних песама личи на Балиоса Ахилејевог. Истина, окакве појединости могле су од Грка, односно Византинца, и сразмерно касније да доспеју у њихово залеђе, али неке су могле и врло рано, преко насеобине Грка у Винчи.

После освајачких похода Александра Македонског на исток, нарочито на Персију, до Балканског полуострва су почели да долазе и елементи митраизма - персијске религије посвећене божанству светлости. У тој религији било је утицаја и халдејских веровања (поптовање сунца и месеца). Иначе, основни принцип митраистичког учења била је борба једних богова за светлост и друга добра са другима који су били противу тога. Митра је, наводно, одводио душе умрлих на онај свет. Касније, у време римске владавине, када се ширило хришћанство као покрет, оно је и код ондашњег балканског живља често имало да издржи жестоку борбу са присталицама митраистичке религије.

в) Природно је да је и од Римљана који су, како је познато, столећима држали наше земље, такође остало разноликих и бројних трагова: у географским именима (на пример, Румија, Дурмитор, Уна), веровањима у вези са огњаштем као светим местом у кући, одлучивање старијих о браку младих, када муж са женом нема деце да узме и другу, сахрањивање на својој земљи.⁴² Милоша Обилића, по једној легенди, родила је и задојила кобила,⁴³ као оно што је Ромула и Рема дојила вучица.⁴⁴ Грчког јунака Париса, легенда вели, дојила је мечка.⁴⁵ Кад помињемо овакву легенду о непознатом пореклу Милоша Обилића то опет подсећа на стара казивања о непознатом пореклу Гилгамеша код Вавилонца.⁴⁶

Па и национални српски светац, Св. Сава, према народним предањима, није само учитељ и саветодавац. Он зна бити брз и непромишљен, па хоће и сурово да казни (претварајући људе у псе или магарце; или, због тога што му је неко из насеља учинио какву ситну пакост, он претвара цело насеље у језеро; по једној легенди, на месту садашњег Плавског језера била је варошица коју је вода потопила - тако је учинио Св. Сава када је био обећан да је домаћину код кога је ноћио украо певца),⁴⁷ а то су, како се зна,

41 F. Chamoux, 1967, 213, 239, 240, 288-90, 294, 303; Д. Срејовић, А. Цермановић, 1979; М. Будимир, 1969. Марко Краљевић из народних песама личи на Херакла, вид.: Б. Гавела, 1978, 75.

42 P. Grimal, 1968, 210, 216, 218, 219, 221; Д. Срејовић - А. Цермановић, 1979, 227, 331. Није ли и употреба мокраће као катализатора приликом бојења тканина остала од Римљана (преко Влаха, а што је на Косову очувано до нашег времена, вид.: Т. Вукановић, 1986а, 83.

43 В. Чајкановић, 1973, 562.

44 Д. Срејовић-А. Цермановић, 1979, под *Ромул*.

45 М. Будимир, 1969, 45; Д. Срејовић-А. Цермановић, 1979, под *Парис*.

46 М. Будимир, 1969, 231.

47 А. Јовићевић, 1921, 409. По другој легенди, казнио је цело село да се његови житељи потуцају, вид.: В. Чајкановић, 1973, 310.

особине старих божанстава (Донара, Водана, Индре), које су једноставно пренесене на овог националног светитеља.⁴⁸

Разуме се да су затечени Грци (односно Византинци) и романизовани или нероманизовани Илири и Трачани били карики и посредници у примању и других појединости од стране касније досељених балканских Словена. Овде се пре свега мисли на појединости које су допирале преко Медитерана. Некада су, зна се, до јадранских обала стизали Феничани од којих су, опет, стари Грци, поред осталог, научили поморску вештину, примили писмо, медицинска знања, бројне култове. Феничани су дуго држали Малту. Доказ за то је и данашњи малтешки језик који је очувао семитску основу. По легенди, сам Зевс је украдио Еуропу, кћерку феничанског краља, и одвео је на Крит.

Рапо су затим, још у старој ери, до Грчке (Солун), као и јадранске обале (Салона), долазили и Јевреји. Са те, медитеранске стране, уосталом, долазило је и хришћанство као покрет и идеологија, пирећи се по Римској империји. Непто касније, одатле ће (са Блиског истока) и ислам да крене у свој поход.

Из старе Халдеје (Месопотамије), где се астрономија рапо развила, у индоевропске односно европске језике ушли су изрази (тј. називи) за дане седмице (на пример, *lundi* - понедељник, луна, месечев дан; *mardi* - уторник, Марсов дан; *jeudi* - четвртак, Јупитеров дан; *Saturday* - субота, Сатурнов дан; *Sonntag* - сунчев дан). Индоевропљани су, ипаче, календарска знања, дванаестични бројни систем и наше понављање седмичног рачунања времена примили од Вавилонаца.

Има мишљења да је и обичај, односно појава тобелија (заветованих девојака, неудавача) у северној Арабији и, делимично, у Црној Гори, траг давнашњих медитеранских "ликова божанских девојака", девојака "службеница Атене Паргенос", то јест, да је то остатак чувања невиности и траг матријархата.⁴⁹ Али, с обзиром на то да нема података о овој појави у ранијим столећима, као и на вероватно порекло Арбанаса из дубљег балканског залеђа, овакво мишљење тешко може да се прихвати.⁵⁰

Познато је, затим, да се у српском грбу налази крст са четири оцила. Откуд то? У време Константина Великог (313) Римљани су, као нови (хришћански) знак, узели крст и ставили га на војну заставу. Тај знак се називао лабарум.⁵¹ Од римских царева овај знак ће, потом, али са додатком у угловима крста по једног знака налик слову В (вита), примити Византинци.⁵² Када је, пак,

48 В. Чајкановић, 1973, 311-313.

49 М. Ćusić, 1876, 282, 284, 290-293.

50 Археолог Бенац претпоставља да је у праисторији до Босне и Херцеговине можда допирало и негарско - келецко становништво из Африке. А. Велас, 1953, 73-84.

51 Уосталом, и сам знак крста као одређеног симбола (код Јевреја, Индуса, старих Германа) старији је од хришћанства. В. Чајкановић, 1973, 52-53.

52 С. Станојевић, 1934, 87-88.

Душан проглашаван за цара, он је узео и остале знаке византијског царског достојанства, па и заставу са крстом и оцилима.⁵³ Тако је и до нас доспео тај знак (крст са оцилима),⁵⁴ док је пре тога његов отац, Стефан Дечански, као заштитни знак своје породице, узео из Византије двоглавог орла. Он је, иначе, био зет династије Комнина.⁵⁵

Српски грб (крст са оцилима) поменуо је Орбин 1601. Овај знак се употребљавао и у Карловачкој митрополији, одакле га је и кнез Милош преузео за званични грб обновљене Србије.

И у Црној Гори очуван је српски грб. Иван Црнојевић, који је себе сматрао наследником немањихке државне мисли, служио се њиме. Тај грб је уклесан и очуван у олтару петињске цркве.⁵⁶ Од деветнаестог столећа на црногорској капи, као украс и симболика, наћи ће се крст са четири оцила, који је од тада, вероватно "под утицајем Његовева романтичарског и ослободилачког заноса", свесно и намерно "прочитан" и тумачен као крст са четири ћирилична слова С, а што би, наводно, требало да значи "само слога Србина спасена".⁵⁷

Како видимо, корене бројних појединости из наше традиционалне културе можемо гдекад да пронађемо у далекој старини. Некима од њих се може сасвим сигурно, а некима и не тако поуздано, изнаћи првобитно место настанка. Те појаве (појединости) затим су даље развијене па, разуме се, и мењане, кретањем људи, њихових идеја и покрета (Феничани са својим колонијама, Грци са својим насеобинама не само по Медитерану, већ и на Црном мору и на Дунаву - Винча, затим Јевреји и, па крају, као организовани и масовни покрети, хришћанство и ислам). Кад помињемо Винчу, рецимо и ово. Према проучавањима Васића, колонију на Дунаву (касније названу Винча), засновали су Грци око седам столећа пре наше ере. На то их је свакако подстакла близина руде цинабарит у подножју Авале (Шунља Стена). Та колонија ће постојати и развијати се све до доласка Римљана у ове крајеве, а то значи неколико столећа. На основу археолошког материјала (маске, пластика, букеро керамика), како по техници израде, орнаментима у боји, тако и по начину поступања са мртвима, била је то несумњиво насеобина Грка, Јоњана из Егеје.⁵⁸ Неки, омет, од ових орнамената, Васић тврди, даљим пореклом су из Египта.⁵⁹

53 *Ibid.*, 80, 88

54 И двоглави орла у српском грбу је византијског порекла, а до Византије је доспео из старе Вавилоније. Нариме, као знак династије Палеолога, био је прво крст коме је онда додат орла, најпре са једном, а касније, са две главе. Вид.: А. Соловјев, 1930, 539.

55 С. Станојевић, 1934, 89.

56 Н. Мартиновић, 1963, 361-362. Вид. и: Ђ. Пејовић, 1981, 458.

57 М. Барјактаровић, 1987, 180.

58 М. Васић, 1948, 105, 177, 206, 207, 209.

59 *Ibid.*, 129.

Ако се, дакле, зна да су Грци столећима у Витчи одржавали своју колонију, свакако смемо претпоставити да је преко те колоније и њених становника доспевало и елементата са Предњег истока, какав је случај био и са оном орнаментиком из Египта.⁶⁰

Укратко, после свега напред изнесеног, чини нам се сасвим основаним да су са Предњег истока, па и Месопотамије, посредством Феничана, Грка, Јевреја, Римљана, као и хришћанства и ислама (као идеолошких и политичких покрета), неке културне појединости могле да допру и до балканских земаља па, ето, и до нашег времена, као што је био случај са фонетским писмом. Разуме се, путеви кретања тих појединости могли су да буду краћи или дужи, прави или кривудасти. На концу, познато је да су стари Грци имали дуге и вишеструке везе са онда развијеним медитеранским светом по којем су оставили трагова и споменика своје културе.⁶¹ Зар и сам Хомер не пева о грађанском друштву и приликама на топлим морима, а не о селима, залеђу и варварима. Зар његов Ахил не допире до Сирије?

Није ли са Предњег истока, од Арапа, а преко Јевреја и Грка, до нас доспела и црна боја као знак жалости, када се зна да су Словени, па и Срби, као боју жалости некада имали белу боју?⁶² Да је, шире узето, од Медитерана, преко Јадранског мора, било к нама културног струјања и наноса, чак и у новије време, доказ би нам била и данашња, луксузна и скупоцена, црногорска ношња, која је како по материјалу, тако и по кроју и називима појединих њених делова, очигледно тога порекла.⁶³ Од Месопотамије па истоку, па поред Турске, све до Шпаније па западу, било је заиста и простора и могућности да до тих утицаја и дође. И испитивачи наших народних песама одавно указују на могуће позајмице одређених појединости из земаља које се наслањају на Медитеран.

TOWARDS THE ORIGIN OF CERTAIN CUSTOMARY LAW PROVISIONS

S u m m a r y

This paper offers some comparisons between several provisions of Hammurabi's Code (written in Mesopotamia some 4000 years ago), on the one hand, and, on the other, a number of articles of Dušan's Code (1349) along with some customary

60 *Ibid.* Мада се зна да је израз *nomes* грчког порекла, да ли би било сувише смело помислити да се, ето, и сам тај термин, преко староседелца (Трачана) и наших балканских словенских предака, одржао све до нашег времена за једну организовану друштвено-привредну установу каква је постојала и код старих Вавилонца?

61 Б. Гавела, 1978, 73.

62 D. Zelenin, 1927, 330.

63 М. Барјактаровић, 1987, 182-183. Средњовековна Србије је, на пример, медицинска знања примала од Византије и Италије. О томе има писаних докумената: Р. Катић, 1990, XIV, XV, XVII. Преко Боке, опет, до Црне Горе допирале су бројне културне појединости. Почетком прошлог столећа доспео је овде и први кромпир: Б. Пејовић, 1981, 262-263, 346.

law regulations from our traditional culture. Their similarity gave rise to the supposition that Mediterranean cultural influences reached the Balkans rather early in the past, the Phoenicians, Greeks, Jews, Romans having been their carriers. As a matter of fact, it is well-known that ancient Greeks benefitted a great deal from the then highly developed Mediterranean world. Namely, it is from the Phoenicians that they adopted the skill of navigation, alphabet, certain cults, etc. Fundamental knowledge about calendar and time division, in use today by all of the civilized world, is of Chaldean (i.e., Babylonian) origin. Christianity and Islam, as movements and ideologies, originated in the Near East.

Then again, it was from the Greeks, i.e., Byzantines, that the mediaeval Serbs adopted not only the alphabet, but also Christianity, form of government etc.

Of course, the influences from the Near East and the Mediterranean kept reaching the Balkans even in recent times.

ЛИТЕРАТУРА

Ardalić, J.,

1917 *Vile i vještice (iz Bukovice u Dalmaciji)*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XXII, Zagreb.

Барјактаровић, М.,

1953 *Случајеви двожењства код Црногораца*, Зборник Етнографског музеја 1901-1951, Београд.

1984 *Ровца - етнолошка монографија*, Титоград.

1987 *Вук Караџић о ношњи Црногораца*, Научни скупови ЦАНУ 16, Титоград.

Венас, А.,

1953 *Neki etnički problemi preistoriskog stanovništva Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo.

Будимир, М.,

1969 *Са балканских источника*, Београд.

Васић, М.,

1948 *Јонска колонија Винча*, Зборник Филозофског факултета I, Београд.

Вукановић, Т.,

1986 *Срби на Косову I, Врање*.

1986/a *Срби на Косову II, Врање*.

Гавела, Б.,

1978 *Предања и знања о старом Балкану*, Београд.

Grimal, Pierre,

1968 *Rimska civilizacija* (prevod s francuskog M. Garašanin), Београд.

Gušić, M.,

1876 *Pravni položaj ostajnice-virdžineše u stočarskom društvu regije dimarida, Одредбе позитивног законодавства у обичајном праву о сезонском катунском сточарењу у југоисточној Европи кроз векове*, Београд.

Dečov, Štjefen Konstantin,

1986 *Kanon Leke Dukadinija* (prevod sa arbanaškog i objašnjenja Halit Trnavci), Zagreb.

Ђорђевић, Т.,

1922 *Из Србије кнеза Милоша*, Београд.

1930 *Наши народни живот III*, Београд.

1941 *Деца у веровањима и обичајима нашег народа*, Београд.

1953 *Вештице и виле у народном веровању и предању*, Српски етн. зборник 66, Београд.

1965 *Неколике болести и народни појмови о њима*, САН, Грађа XVI, Београд.

Zelenin, D.,

1927 *Russische (Ostslavische) Volkskunde*, Berlin-Leipzig.

Иљин, М.,

1946 *Природа и људи* (превод с руског З. и Ј. Аљанчић), Београд.

Јиречек, К.,

1922 *Историја Срба I*, Београд.

Јовићевић, А.,

1921 *Плавскогустињска област, Полиње, Велика и Шекулар*, Срп. етн. зборник XXI, Београд.

Казимировић, Р.,

1940 *Чарање, гатање, врачање и прорицање у нашем народу*, Београд.

Караџић, Вук,

1818 *Рјечник српског језика*.

Карић, В.,

1887 *Србија*, Београд.

Катић, Р.,

1990 *Медицински списи Ходошког зборника*, Београд.

Марковић, Ј.,

1925 *Хамурабијев закон*, Београд.

Мартиновић, Н.,

1963 *Трагом једне Његошеве пјесме*, Гласник Етнографског музеја III, Цетиње.

Милетићевић, М.,

1878 *Општине у Србији*, Годишњица Николе Чупића II, Београд.

Милосављевић, С.,

1913 *Обичаји српског народа среза хомољског*, Срп. етн. зборник XIX, Београд.

Новаковић, С.,

1892 *Законик Стефана Душана*, Београд.

Павковић, Н.,

1987 *Етнографски записи Јеврема Грујића*, Београд.

Parazoglu, F.,

1969 *Srednjobalkanska plemena i predrimsko doba*, Sarajevo.

Пејовић, Ђ.,

1981 *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд.

Радовановић, В.,

1930 *Народна предања о убијању старих људи*, Гласник Скопског научног друштва VII-VIII, Скопље.

Соловјев, А.,

1930 *О постанку српског грба, Šišićev zbornik, Zagreb.*

Срејовић Д. - Цермановић-Кузмановић А.,

1979 *Речник грчке и римске митологије*, Београд.

Станојевић, С.,

1934 *Из српске прошлости I*, Београд.

Chatouis, François,

1967 *Грчка цивилизација* (превод с француског Б. Радовић), Београд.

Ткачић, I.,

1891 *Parnice proti vješticama u Hrvatskoj*, Rad JAZU III, Zagreb.

Томић, П. - Мясловарић Д.,

1964 *Обичаји у вези са привредом (у Јадру)*, Гласник Етнографског музеја 27, Београд.

Тројановић, С.,

1901 *Снохачење у Срба*, "Караџић" за август-септембар 1901, Алексинац.

Цемовић М.,

1993 *Васојевићи*, Београд.

Чајкановић, В.,

1973 *Мит и религија код Срба*, Српска књижевна задруга, Београд.

Šufflay, M.,

1925 *Srbi i Arbanasi*, Београд.

Бојан ЈОВАНОВИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

ТИХОМИР ЂОРЂЕВИЋ И АНТЕЈСКИ ПРИНЦИП ЕТНОЛОГИЈЕ

Анстракт: У обимном и разноврсном научном опусу Тихомира Ђорђевића посебно су значајни радови посвећени његовом истраживању традиције и културе народа и етничких заједница Балкана. Резултати и научни домети овог дела условљени су ауторовим приступом који се огледа у пренаглашавању факата везаних за све значајне аспекте народног живота. Прикупљена и научно систематизована грађа представља доминантну димензију његовог дела која оличава изворни етнологски принцип благовременог и тачног регистровања садржаја традиционалне културе.

Веома плодан и разноврстан опус Тихомира Ђорђевића омогућава различите приступе и анализе. Међутим, без обзира из ког угла долазила, различита осветљења само су на посебан начин потврђивала његово место у нашој науци и важност његових радова посвећених етнологском проучавању Балкана.¹ Имајући, дакле у виду значај Ђорђевићевог дела за нашу науку и културу, о њему као аутору може се говорити најпре као о изузетном научнику, педагогу, интелектуалцу, родољубу, а потом и о резултатима његовог истраживања сопствене националне културе као и култура других балканских народа.

Својим пионирским радом Ђорђевић је допринео научном утемељењу наше етнологије, а обиман и разноврстан опус који је оставио за собом представља траг који се данас чита као

1 Упор. прилоге Ј. С. Јанковић, Д. Недељковића, Д. Антонијевића, С. Зечевића и С. Ђулибрка објављене поводом стогодишњице Ђорђевићевог рођења у темату Народног стваралаштва св. 28, Београд, 1968; П. Влаховић, 1987, 106 - 115.

завештање класика. С обзиром на широк тематски опсег и обимност Ђорђевићевог опуса, наша пажња је овом приликом усмерена на утврђивање оних ауторових полазишта и приступа који се показују битним за разумевање његових резултата и научних домета. Наравно, у овом разматрању треба првенствено имати у виду незавршеност овог великог дела, објављеног стицајем прилика, за ауторова живота или постхумно, као и чињеницу да његови највећи пројекти никад нису добили планирано ауторско уобличење. Његово најпознатије дело *Наш народни живот*² је серија књига у десет томова у којима су прептмпани првенствено његови до тада већ објављени чланци у бројним публикацијама, листовима и часописима. Настojeћи да приликом поновног објављивања целовитије представи свој рад из врло различитих области народног живота и традиционалне културе, он је већину од тих чланака тематски груписао у одређене целине, али су поједини прилози, хронолошки објављени касније, остајали изван свог основног тематског круга. Та концептуална недоследност исказала се у даљем надграђивању овог дела јер је његову 11. и 12. књигу требало да чине постхумно објављене студије *Вештица и вила* и *Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању*.³ Иако је своје књиге објављивао као тематске монографије, оне су исказивале ауторове парцијалне резултате у чијој је сенци остала недовршена формална или научна синтеза свих његових великих пројеката у које спада рад на систематизовању обичаја и веровања везаних за животни циклус појединца,⁴ истраживање митских бића⁵ и проучавање Србије у 19. веку.⁶

Балканолошке студије

Објављиване у дужем временском периоду, књиге и студије из домена Ђорђевићевих главних тематских интересовања оцртавају, дакле, један грандиозан али до краја нерезализован подухват. Међутим, од тог пројекта остале су његове књиге које се данас налазе на самом врху најужег списка дела неопходних за даља етнолошка истраживања. Прегледом Ђорђевићеве библиографије лако је видљив широк тематски опсег његових интересовања усмерених ка истраживању сложене етнолошке проблематике народа и етничких група Балкана. Студиозни приступ овом делу открива у тематској разноврсности научни резултат његових истраживања који доприноси сагледавању реалитета овог простора у његовој етничкој, културној и верској укрптености.

2 Т. Ђорђевић, 1930-1934.

3 Т. Ђорђевић, 1953.

4 Т. Ђорђевић 1941/а; о свадбеним обичајима: *Наш Народни живот* књ. II, III и IV; 1937-1941.

5 Т. Ђорђевић 1938/б; 1953.

6 Т. Ђорђевић 1922/б; 1924.

Релевантне за утемељење и развој низа научних дисциплина, Ђорђевићеве студије су значајне и за савремену балканологију. Одређен како тематиком тако и приступом, његов етнолошки рад, несумњиво дубоко балканолошки заснован, има средишње место у његовом опусу. У плодном и разноврсном делу које је оставио за собом, радови посвећени разматрању етничких, културних, фолклорних и религијских тема балканских народа и етничких заједница имају данас изузетан научни значај. Наиме, већ својим првим радовима као и потоњим студијама, Ђорђевић се исказао као етнолог који је у низу својих дела посебну пажњу посветио разматрању етничког реалитета Балкана. Пишући о Грцима, Румунима, Бугарима, Албанцима, Турцима, Муслиманима као и о Циганима, Јеврејима, Саракачанима, он је њихово фолклорно стваралаштво, обичајну праксу и веровања упоређивао са српском народном традицијом. Тако је осим рада о грчким пословицама,⁷ писао и о грчким духовницима у српским народним приповеткама.⁸ Пишући о Румунима у Србији,⁹ он разматра и фолклорне паралеле Румуна и Срба.¹⁰ Посебан чланак Ђорђевић је посветио поређењу српских обичаја, језика и фолклора са бугарским.¹¹ У круг ових разматрања спадају и радови о Арнауцима у Србији,¹² о Муслиманима,¹³ о Турцима¹⁴ као и о Циганима,¹⁵ Саракачанима,¹⁶ Јеврејима.¹⁷ Овим радовима припадају и књиге и чланци о Македонији,¹⁸ Далмацији,¹⁹ Црној Гори²⁰ и Војводини²¹ које употпуњују слику о Ђорђевићевим балканолошким интересовањима израженим, свакако, и у његовим студијама о злим очима²² и самртним обичајима²³ у којима је јужнословенски културни простор представљао ширу основу истраживања ових тема.

Проучавањем једне, Ђорђевић је откривао и реалитет друге појаве и њихове заједничке елементе као карике једног ширег културног синтетета који представља живо ткиво слојевите и комплексне балканске културе. Контекстуално сагледавање културних посебности, елемената и појава везаних за националну традицију, омогућило је откривање њихових дубљих генетских корена и заједничке културне основе. Тако на пример, говорећи о играма и

7 Т. Ђорђевић, 1905/а, 537-539.

8 Т. Ђорђевић, 1905/б, 853-855.

9 Т. Ђорђевић 1941/б; 1923/б, 164-182; 1906.

10 Т. Ђорђевић, 1909/а, 150-161.

11 Т. Ђорђевић, 1891.

12 Т. Ђорђевић, 1923/б, 197-201.

13 Т. Ђорђевић, 1935, 1934; 1938/а.

14 Т. Ђорђевић, 1930-1934 књ. V и VI.

15 Т. Ђорђевић, 1930-1934 књ. VI, VII и VIII.

16 Т. Ђорђевић, 1930-1934 *На Боденику* књ. VIII.

17 Т. Ђорђевић, 1922/а; 1923/а, 202-211; 1926/а, 102-104.

18 Т. Ђорђевић, 1920.

19 Т. Ђорђевић, 1915, № 57, 27. IV 1915/10. V

20 Т. Ђорђевић, 1928, 472-474.

21 Т. Ђорђевић, 1924/б, књ. 303.

22 Т. Ђорђевић, 1938/б.

23 Т. Ђорђевић, 1937-1941.

игрању у Србији у време кнеза Милоша, Ђорђевић указује на више тадашњих назива за варошка кола која опртавају пут њиховог преношења и преузимања из једне у другу средину. Наиме, грчка игра "Кокона Мариола" била је србизирана у назив "Коконича", али и румунизирана од стране влашких Рома. Преобликована у елегантну игру са више укуса познату под називом "Коконешта" она се као таква сретала и у српским местима али под именом "Кукуњеш".²⁴ Овај Ђорђевићев запис је, како се сматра, један од првих података о српским градским играма на основу кога се може поуздано одредити њихово порекло,²⁵ али је он и значајан прилог осветљавању сложеног процеса међусобних културних утицаја народа Балкана.

Истражујући културу, живог и обичајну праксу балканских народа и етничких заједница, Ђорђевић је нарочиту пажњу посветио проучавању српске народне традиције. Из аспекта еволуционистичке теорије, он је настојао да сагледа и реконструира слику о нашем народном животу и његовој материјалној, социјалној и духовној култури. Међутим, настојању да одгонетне и протумачи обредне и религијске садржаје, он је претпоставио прикупљање и систематизовање грађе о народном животу Срба. Тежећи томе да на основу различитих извора прикупи све доступне релевантне чињенице, он је са подједнаким ентузијазмом предузимао путовања као своја непосредна истраживања, о чему сведоче његови етнографски путописи, прикупљао грађу унутрашњима посредством својих сарадника,²⁶ истраживао архивски материјал и користио доступну научну литературу. Различити извори били су подређени његовом основном захтеву за тоталитетом чињеничног као начину реконструкције прошлости.

Критика дотадашњег рада

Поклањајући подједнаку пажњу свим релевантним изворима, Ђорђевић је исказивао посебну критичност према непотпуној и несистематски прикупљеној и научно обрађеној грађи у појединим историјско-етнографским делима. Не одбацујући их у потпуности, он је у таквим делима налазио корисне податке за даља истраживања вршена на потпуно другачијим научним премисама. Оцењујући из тог аспекта дело Милана Миличевића *Кнежевина и краљевина Србија*, Ђорђевић истиче да је он као хроничар народног живота допринео разумевањима српског друштва и културе у прошлом веку. Међутим, његово парцијално посвећивање пажње народу у оквиру сваког разматраног округа било је недовољно да би осветлило не само народни живот Србије, већ основне одлике

24 Т. Ђорђевић, 1922/6, *Културне прилике*, 179.

25 С. Зечевић, 1977, 151; 1983, 49.

26 Д. Антонијевић, 1968, 224-228.

тог живота изражене у обичајима и карактерним особинама становништва и самог округа.²⁷ Неадекватно обрађена грађа Миличевићевих етнолошких дела, ограничена тадашњим стадијумом преднаучног емпиризма, указивала је на потребу успостављања адекватног односа према њој управо у време научног утемељења етнологије. Критичким односом према овим делима Ђорђевић је исказивао један од основних задатака новоутемељене науке која се заснива на критичком преиспитивању културног наслеђа ради утврђивања најрелевантнијих референци као предуслова сваког озбиљнијег научног истраживања.

Као један од наших првих стручних етнолога, Ђорђевић је својим радом допринео утврђивању дуго важећих етнолошких стандарда прикупљања и систематизовања етнографске и културно-историјске грађе. Улаживши своју радну енергију првенствено у што целовитије и систематичније представљање етнолошких чињеница, успео је да систематизује грађу која адекватно оцртава традиционални образац наше културе као темељ нашег етничког идентитета. Резултат његовог рада се зато исказује данас као упоришна тачка увида у интегрални садржај наше традиционалне културе. Данашња истраживачка перспектива, отворена према целовитом сагледавању ове културе, плод је Ђорђевићевог дугогодишњег и систематичног рада посвећеног прикупљању и сређивању доступне етнолошке и културно-историјске грађе. Будући да су нова тумачења стални изазов савремених истраживача, дело Тихомира Ђорђевића, као неоспорна вредност наше културне и научне баштине, управо данас у време које тражи адекватније и погпуније одговоре на питање о нашем етничком и националном идентитету, има своју посебну актуелност и атрактивност.

Традиционална култура

Обрађујући све релевантне традиционалне обичаје и веровања нашег народа везане за рођење, сазревање и одлазак са овог света, Ђорђевић је потоњим истраживачима пружио могућност да на основу богатих ритуалних садржаја истраже и њихова латентна значења. Његови радови посвећени браку и породици пружају основ савременом истраживању социјалне димензије свадбеног обреда и значаја магијско-религијских ритуалних чиниоца у процесу прелаза младих у нови статус. У овим разматрањима посебну важност има Ђорђевићево реално сагледавање положаја жене у патријархалној заједници. Ритуални значај младе и њеног централног места у свадбеном обреду условљен је, заправо, њеним реалним статусом социјалне субординираности. Исправљање тог

27 Т. Ђорђевић, 1934/а, 144.

структурног греха према жени исказано је њеним повишеним, али привременим ритуалним значењем које и открива прави смисао обредног механизма свадбе као начина обављања важећих патријархалних принципа.²⁸ Међутим, за разлику од свадбе, обреди поводом рођења и смрти јасно оцртавају представу о другом свету као делу интегралне реалности у којој магијско-религијски ритуални поступци имају првенствено егзистенцијални смисао прелаза из једног света у други.²⁹ Исказан одликама митске реалности, тај други свет је настањен бићима која чине само средиште народних веровања. Посвећујући посебну пажњу прикупљању и систематизовању грађе о митском свету српске традиционалне културе, Ђорђевић реконструира бића тог света³⁰ првенствено из антрополошке и космолошке перспективе.

Резултат тог вишегодишњег рада су и књиге *Вештица и вила и Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању*, које показује природне ентитете у њиховој непосредној вези са човеком и његовом душом. Завршене 1941. године, ове књиге су обједињене у једном тому и објављене постхумно 1953. године у едицији Српског етнографског зборника у којој ће се 1956. године појавити и двотомна *Природа у веровању и предању нашег народа*. У овај сегмент ауторовог опуса спада и дело *Зле очи у веровању Јужних Словена* из 1938. године, написано на основу богате грађе везане првенствено за традицију српског народа. Веровање у зле очи се најадекватније може разумети у контексту магијско-анимистичке доминанте наше народне религије у којој је и мистична сила злог погледа оличена карактеристичном митском представом урока.

Овим веровањем у зле очи Ђорђевић је тумачио бројне појаве из народног жиюга, објашњавајући њиме и порекло накита и одевања.³¹ На примеру овог тумачења огледају се и вредности и домети његовог рада. Иако је успевао да прикупи готово сву релевантну грађу, он је сматрао да се коначни суд о истраживаној појави не може изрећи због недовољних података. Резервисан у погледу могућности доношења неких општијих закључака на основу прикупљеног материјала и доступног узорка, он је своју опрезност пренаглашавао и истицао као својеврстан алиби за остварени научни домет. Свестан ових домета, али не и ограничења својих полазишта, Ђорђевић није увиђао да одређени резултати не зависе од квантитета фактографског материјала, већ од приступа грађи и начину њеног тумачења.

Србија XIX века

У свом истраживању наше културне прошлости он је посебну пажњу посветио сагледавању промена у народној традицији у

²⁸ Б. Јовановић, 1993, 111-148.

²⁹ *Ibid.*, 40-106; Б. Јовановић 1992.

³⁰ С. Зечевић, 1968, 230-232.

³¹ Т. Ђорђевић, 1938/6.

19. веку које су довеле до формирања нових облика културе. Као сарадник и уредник Српског етнографског зборника, он је настојао да осветли период започетих промена народног живота у Србији за време владе Милоша Обреновића. Резултат овог рада садржан је у више посебних књига и прилога везаних за насеља и порекло становништва, народне обичаје, занате и еснафе и медицинске прилике тог раздобља.³² Коначну синтезу овог дугогодишњег проучавања, Ђорђевић је намеравао да представи и једном обухватном монографијом. Међутим, охрабрен пријемом неких делова ове целине публикованих у ондашњој периодици, он најпре 1922. године у књизи *Из Србије кнеза Милоша* обједињује поглавља везана за културне прилике од 1815. до 1839. године, да би две године потом у другој књизи под истим насловом објавио и преостали део свог рада посвећен истраживању становништва и насеља.

Излажући најбитније чињенице привредног, друштвеног и културног живота Србије у време владе кнеза Милоша, Ђорђевић није приступао њиховом потпунијем тумачењу. Без одговарајућег увода и основних напомена о времену о коме пише, он почиње своју књигу *Из Србије кнеза Милоша* једноставном констатацијом о сточарству као најважнијој привредној грани у тадашњој Србији. Поглавље посвећено привреди завршава се без синтезе, податком о рударству. Таксативни и дескриптивни третман релевантних културно-историјских чињеница доминира садржајима и потоњих одељака о трговини, саобраћају, храпи, нонпи, школама, књижевности, уметности и медицини. Полазећи од ових података, аутор ствара основне претпоставке за истраживање ширег културног контекста формирања новог друштва, државе и културе.³³ Тај контекст подразумева и шире традиционално наслеђе чија је егзистентност евидентна и у новим облицима материјалне и духовне културе насталим у оквиру зачетих урбаних целина.

Велики и коренит преображај дотадашњег традиционалног друштва и патријархалне културе започет српском револуцијом добиће током деветнаестог века на замаху који ће довести до формирања слободне модерне државе. Промена самог система значила је и промене унутар тог система и дотадашње традиције. Под спољним утицајем и све присутнијим европским узорима мења се слика друштва, културе и економије Србије. Процес све бржих промена, пратило је потискивање дотадашње традиционалне културе чији су садржаји постајали део нашег културног и друштвено несвесног. Међутим, тај процес потискивања одређених форми традиционалне културе одвијао се кроз компромисно задржавање оних њених елемената који су преобликовани задржани и у новом урбаном контексту. Менталитет прелазне

³² Т. Ђорђевић, 1926/а; 1909/б; 1914; 1925; 1921.

³³ Б. Јовановић, 1983, 189-200.

културе³⁴ која је у себи чувала синкретизам паганског духа даће основни печат културном и друштвеном животу наших градова.

Иако је неким својим тумачењима, којима не недостаје оригиналност, као што је порекло одевања,³⁵ функција куваде³⁶ или заступање теорије о првобитном једнобоштву,³⁷ исказао неодољивост тог имагинативног простора, Ђорђевић је највећи део своје активности посветио прикупљању и сређивању грађе.

За разлику од неких својих савременика, Веселина Чајкановића на пример, чија је реконструкција наше паганске религије идеализована неемпиријским радом, Ђорђевић је задржао позицију истраживача који се није превише удаљавао од истраживаних садржаја. Зато се њему не могу упутити примедбе сличне онима које је Малиновски упућивао Фрејзеру због његовог кабинетског рада,³⁸ јер је аутор *Нашег народног живота* задржао позитивистички третман чињеница сматрајући да изнети подаци, сами по себи довољно речити, указују на излишност формалних закључака. Његов коначни суд није логички следио из научних анализа, већ је изражаван систематски сређеним и представљеним информацијама. Презентиране чињенице претпостављају јасност и излишност тумачења. Без дубљих, аналитичких продора у сложене културне појаве и откривање њиховог порекла, генетских чиниоца, њихове функције и смисла, његово дело остало је вредносно неуједињено. Неусаглашеност између обиља чињеничног и оскудности интерпретативног показују мисао везану за чињенично која без одговарајуће дистанце није одолела ризику постварења.

Сагледавајући данас Ђорђевићево дело уочавамо последице задржане константне близине, и непосредног односа према грађи. Међутим, уколико је својим вишегодишњим радом посвећеним прикупљању доступне грађе из свих релевантних извора у потпуности испуњавао научне захтеве за објективношћу и аутентичношћу, у погледу нужног успостављања дистанце према тој грађи Ђорђевићу је недостајао удаљени поглед, удаљавање од предмета да би се он сагледао из далеска у перспективи.³⁹ Превелика близина чињеничног, пренаглашен емпиријски аспект културно-историјских садржаја давали су његовим радовима изразиту реалистичност што је чинило да разумевање духовног у народном животу и симболичко значење његове религијске праксе остане за аутора удаљено.

34 В. Велмар-Јанковић, 1991, 34-40.

35 Т. Ђорђевић, 1938/6.

36 Т. Ђорђевић, 1936, 199-213.

37 Т. Ђорђевић, 1933, 20-31, 96-105.

38 Б. Малиновски, 1971, 286.

39 С. Lévi-Strauss 1987; К. Леви Строс и Д. Ерибон, 1989, 105, 106; Принцип успостављања дистанце од непосредног предмета истраживања чини, према Леви-Стросу, етнологију блиску астрономији; упор. С. Lévi Strauss 1988, 25; И Симонис, 1969, 211.

Међутим, уколико је за сагледавање феномена духовне културе без усноставања потребне дистанце онемогућавало њихово адекватно тумачење, доследно примењивање принципа чињеничног показало се плодним у сагледавању етничког и културног идентитета појединих целина. Резултат таквог успешног приступа је студија *Македонија*.⁴⁰ У време преовладавања идеолошких и политичких аргумената над научним ова Ђорђевићева књига је прећуткивана и оспоравана. Међутим, адекватно читање ове студије открива објективност приступа израженог у одмереном сагледавању свих битних етничких и културних чиниоца који аргументовано показују присуство и значај српске културе и традиције у овом делу Балкана.

У целокупном Ђорђевићевом опусу, како у радовима везаним за сопствену традицију тако и за културу других балканских народа, посебно је изражена активност на прикупљању и систематизовању грађе о појединим битним аспектима народног живота. Настojeћи да створи што потпунију слику о народним обичајима и веровањима, он тежи да реконструира целину и пружи интегралну слику истраживане појаве која имплицира и истину о њој. Тако сугерирана истина заснива се на чињеницама, етнографској фактографији као сигурном тлу етнологског рада. За Ђорђевића који је своју креативну енергију исказивао првенствено таквим радом, трагање за увек новим фактима сужавало је могућности узлета у неизвесни интерпретативни простор. Позитивистички идеал пренаглашавања чињеничног водио га је ка сталном откривању недовољно познатих етнологских података чијем је прикупљању и систематизовању посветио свој живот. На том вишегодишњем истрајном послу, Ђорђевић као да је увек добијао нову, антејску снагу која и данас наглаја истраживаче који у његовим књигама налазе поуздан и прецизан текст као неспоран резултат и вредност његовог целокупног дела.

TIHOMIR ĐORĐEVIĆ AND THE ANTEAEUSIAN PRINCIPLE OF ETHNOLOGY

S u m m a r y

Extremely rich and diverse work of Tihomir Đorđević remained incomplete. His most important projects envisaging research into the Serbian mythology, popular life and cultural history, did not reach their planned synthetic accomplishment. It is the ethnic reality of the Balkans that has a special place within his opus. In studying the culture of Balkan nations and ethnic groups, Đorđević paid particular attention to the research into Serbian traditional culture. His pioneering work was critical on unscientific description of popular life prevailing at the time. Using various sources, he assembled and systematized ample material on all essential aspects of popular life

40 Т. Ђорђевић, 1920, 130-182.

and traditional culture. The corpus of his texts offers a reliable picture of the traditional life pattern conceived as the fundament of ethnic identity.

T. Dordević payed particular attention to the 19-th century changes and transformations of the tradition which brought about the new forms of bourgeois culture, shaped after the European models.

The results and scientific scope of Dordević's ethnological work were determined by an exaggerated emphasis on the factual. Collection and arrangement of the ethnographical and cultural-historical material having been his priority, he did not make further step implying the analysis and interpretation of the material. Such scope of research, determined by an unchanged, immediate relation to the facts, reduced the possibility of their being scientifically interpreted. An embodiment of the primary ethnological principle, his opus can be seen today as a reliable groundwork for further research.

ЛИТЕРАТУРА

Анђелијевић Д.,

1968 *Научне методе и технике Тихомира Ђорђевића*, Народно стваралаштво, св. 28.

Велмар-Јанковић В.,

1991 *Поглед с Калемегдана, Оглед о београдском човеку*, (Београд, 1938. Поновљено издање), Београд.

Влаховић, П.

1987 *Етногенеза несловенских балканских народа по радовима Тихомира Ђорђевића у Писци наше етнологије и антропологије*, Београд.

Ђорђевић Т.

1891 *Српски језик, обичаји и народна поезија и нека упоређења са бугарским*, Етнографска карта српских земаља, Београд.

1905/а *Две грчке пословице*, Српски књижевни гласник (СКГ) св. 7, Београд.

1905/б *Грчки духовници у српским народним приповеткама*, СКГ св. 11, Београд.

1906 *Кроз наше Румуне, путописне белешке*, СКГ књ. XVI, св. 1-5 и 7-10, Београд.

1909/а *Das Geschlechtsleben der Rumänen in Serbien*, Anthropophytica, VI, Leipzig.

1909/б *Архивска грађа за српске народне обичаје за време прве владе кнеза Милоша*, СЕЗБ књ. XIV, Београд.

1914 *Архивска грађа за српске народне обичаје за време прве владе кнеза Милоша*, Живот и обичаји СЕЗБ књ. XIX, Београд.

1915 *La question de la Dalmatie*, Le Messager d'Athènes, 1915, Athene.

1920 *Македонија*, Београд.

1921, *Медицинске прилике у Србији за време прве владе кнеза Милоша*, Београд(1938.).

1922/а *Јевреји Балканског полуострва*, Нова Европа, III, бр. за 10. јул, Загреб.

1922/б *Из Србије кнеза Милоша. Културне прилике од 1815. до 1839. године*, Београд.

1923/а *Јевреји у Србији за време прве владе кнеза Милоша ((1815-1839)*, ГНЃ XXXV, Београд.

1923/б *Румуни у Србији за владе кнеза Милоша (1815-1839)*, ГНЃ XXXV, Београд.

1923/в *Арнаути у Србији за владе кнеза Милоша*, Архив за албанску старину, језик и етнологију, I, св. 1-2, Београд.

- 1924/а *Из Србије кнеза Милоша. Становништво - насеља*, Београд.
- 1924/б *Проучавање Војводине, Летопис Матнице српске*, Нови Сад.
- 1925 *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од II устанка до еснафске уредбе 1847. године*, СЕЗБ књ. XXXIII, Београд.
- 1926/а *Српски и јеврејски фолклор*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, VI, св. 1, Београд.
- 1926/б *Архивска грађа за насеља у време прве владе кнеза Милоша" (1815-1839)*, СЕЗБ књ. XXXVII, Београд.
- 1928 *Црна гора и Црногорци*, СКГ, Нова серија, књ. XXIV, св. 6, Београд.
- 1930-34 *Наш народни живот*, 1-X, Београд.
О свадбеним обичајима у II, III и IV у књизи Наш народни живот
- 1933 *Најстарија религија*, СКГ, Нова серија, књ. XXXVII-XXXVIII, св. 8, 1-2, Београд.
- 1934/а *Милан Ђ. Миличић*, Наш народни живот књ. X, Београд.
- 1934/б *Зле очи у веровању Муслимана у Охриду*, Гласник Етнографског музеја у Београду (ГЕМ), књ. IX, Београд.
- 1935 *Свети Сава и наши Муслимани*, Политика, 6-8. јануар, Београд.
- 1936 *Кунада*, Прилози КЈИФ, XVI, Београд.
- 1937-41 *Неколики самртни обичаји у Јужних Словена*, Годишњаци Николе Чупића (ГНЧ) XLVI-1., Београд.
- 1938/а *Шта сасе приповедају наши Муслимани*, Политика 23-26. април, Београд.
- 1938/а *Зле очи у веровању Јужних Словена*, СЕЗБ књ. LIII, Београд.
- 1938/б *Порекло накита и одела*, Глас Српске краљевске академије, CLXXXIX, Београд.
- 1941/а *Деца у веровањима и обичајима нашег народа*, Београд.
- 1941/б *Један пример досељавања Румуна у Србију*, СКГ, Нова серија, књ. LXII, св. 1, Београд.
- 1953 *Вештица и вила, Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању, Природа у веровању и предању нашег народа I, II Српски етнографски зборник (СЕЗБ) LXVI*, Београд.
- Зечевић С.,**
- 1968 *Ђорђевићени прилози српској митологији*, Народно стваралаштво св. 28.
- 1977 *Народне игре источне Србије ГЕМ*, књ. 41, Београд.
1983 *Српске народне игре*, Београд.
- Јовановић Б.,**
- 1983 *Ђорђевићев приступ нашем културном наслеђу"*, Поговор књизи *Из Србије кнеза Милоша*, Београд.
- 1992 *Српска књига мртвих*, Ниш.
- 1993 *Магија српских обреда*, Нови Сад.
- Lévi-Strauss C.,**
- 1987 *The View from Afar*, London.
- 1988 *Strukturalna antropologija 2*, Zagreb.
- Левин-Строс К. и Ерибон Д.,**
- 1989 *Изблиза и издалека*, Сарајево.
- Маллиновски Б.,**
- 1971 *Научна теорија културе*, Магија, наука и религија, Београд.

Симонис И.,

1969 *Клод Леви-Строс или жеља за инцестом*, Трећи Програм Радио Београда бр. 3, Београд.

Петар ВЛАХОВИЋ
Филозофски факултет
Београд

ЭТНОГЕНЕЗА БАЛКАНСКИХ НАРОДА У ДЕЛУ ТИХОМИРА ЂОРЂЕВИЋА

Апстракт: Тихомир Ђорђевић, проф. етнологије на Београдском универзитету, је отпочео проучавање етногенезе и етничке историје крајем XIX века, у време када ове науке нису биле у живи етнолошког интересовања. Проучавајући етногенезу и етничку историју балканских народа Т. Ђорђевић је обратило пажњу на њихов настајак, развој, живот и међусобне утицаје. На основу података, прегледно и документовано, заокружена је у његовом делу етничка слика балканског простора од далеке праисторије до средине XX века.

Тихомир Ђорђевић је на прелазу из XIX у XX век, а посебно у прве четири деценије XX века, дао запажен допринос етнолошкој науци у целини. Из богатог научног опуса Тихомира Ђорђевића издваја се проучавање етногенезе и етничке историје јужнословенских и осталих етничких заједница Балканског полуострва. Нарочито је обраћао пажњу на процесе диференцијације и симбиозе до које је долазило међу овим заједницама. О тим проблемима које је Тихомир Ђорђевић помно и студиозно проучавао, уосталом као и све друго чиме се у етнолошким наукама бавио, није било много речи у нашој науци о народу¹ Због тога је у овој прилици, након пола века од Ђорђевићевог одласка "недоходу у походе" (1844-1944) са кога повратка нема, неопходно указати на Ђорђевићево проучавање етногенезе појединих народа и етничких група Балканског полуострва, јер је тај део његовог истраживачког рада крупан допринос етнолошкој науци. Ово је утолико значај-

1 П. Влаховић, 1987, 105-118.

није што у Ђорђевићево време етногенеза није била у жижи интересовања етнологске науке које је пробуђено у доба или након његових проучавања ове проблематике.

Проучавајући етногенезу, етничку историју и етничке процесе Тихомир Ђорђевић је узимао у видно поље неколико основних обележја сваког народа и других могућих етничких категорија. Међу те одреднице спадају: порекло, име, постојбина, антрополошке особине, сродство, језик, вера, географска распрострањеност, а када је реч о народу, и државно уређење. У етничкој историји Ђорђевић је обраћао пажњу на утицаје асимилације. Одговарајућу пажњу посвећивао је образовању етничких група и појединих локалних заједница. Због тога се у радовима Тихомира Ђорђевића, када је реч о етногенези, запажају подаци који указују на појаву човека и обликовања људског друштва од далеке праисторије па све до најновијег доба. У просторном погледу, Ђорђевић упоредо са историјском дијахронијом указује на обликовање људских заједница и њихов развој, пре свега, на балканским просторима, а затим, у ширим европским, азијским, па у неколико и афричким жарингтима развоја људског рода и његовог доприноса обликовању живота и света у дугим временским интервалима.

Уочљиво је да се у проучавању етногенезе Тихомир Ђорђевић увек ослањао на археолошке, антрополошке и писане (историјске) изворе који су му омогућавали да, на пример, у балканским просторима, прикаже развој људских заједница, посредно и непосредно, од праисторије, кроз антички, средњовековни и турски период, који је у неким нашим крајевима улазио почетком XX века и у савремено раздобље.

У радовима Тихомира Ђорђевића реч је о просторно и временски веома широким оквирима проучавања људских заједница и утврђивању њихове етничке историје. Због тога ће, за ову прилику, бити указано, више као илустрација, само на неке појаве и проблеме о којима је Тихомир Ђорђевић у одређеним приликама расправљао.

Најдубљи слој у Ђорђевићевим проучавањима представља осврт на живот и културу дилувијалног човека у Крапини.² То је заправо онај примарни људски слој који је у леденом добу, пре око 180.000 до 120.000 година, поставио прву степену у развоју људских популација (завршна фаза неандерталаца) на подручју данашње Европе. Сличан извор за проучавање људске друштвене еволуције Ђорђевић је нашао у старим гробљима. Већ се из њиховог имена (вамписко, диновско, јеврејско, маџарско, арнаутско, јелинско, маџурско, шокачко, турско итд.) може наслутити развој одређених популација и њихова сегрегација на балканским про-

2 Т. Ђорђевић, 1914-а.

сторима. Такво своје полазиште Ђорђевић је заснивао на проучавању једног "незнаног гробља у Жагубици"³ које указује на зачетак развоја елемената мађијске и религијске свести наших даљких предака. Ђорђевић истиче да се у гробовима налазе антрополошки остаци и предмети материјалне културе који, као и надгробни споменици, са натписом или без њега, корисно могу послужити за реконструкцију етничке историје и етногенезе становништва одређеног простора, односно, у овом случају, данашње североисточне Србије.

Посебан значај за проучавање етногенезе Тихомир Ђорђевић је придавао биофизичким (антрополошким) одликама становништва. О томе сведоче осврти на *Прилог антрополошком проучавању Срба од Е. Питара*⁴ и *Антрополошко проучавање Цигана из Србије од В. Лепцелтера*.⁵ Јасно се заправо види колико Ђорђевића узнемирава Питарова необавештеност о Србима, али га исто тако вређа неразумевање наше средине за проучавање биофизичких особина становништва. Због тога Ђорђевић истиче: "Питар је за невољу прибегаво овим резултатима јер бољих нема... али ће он (овај рад - П.В.) и као такав заузети место у светској науци и неће га бити лако за дуго, ма и најбољим подацима, истиснути. Тако и мора бити - продужава Ђорђевић - када се у нас не може доказати потреба рада ове врсте... Сматрало се, ваљда, да је то посао узалудних странаца. Странци су, међутим, радили како су стигли, где су стигли и како су знали, јер наука неће да чека на милост Срба. Казна за то већ почиње да нас стиже", закључује Тихомир Ђорђевић.⁶ Сличну оцену је дао и за Лепцелтерове антрополошке податке о Циганима у Србији.⁷

Историјску дубину у проучавању етногенезе на Балканском полуострву Тихомир Ђорђевић налази у истројским списима. Потврда за то је његов осврт на *Досељавање наших предака у текстовима К. Порфирогенита* где се нешто више сазнаје о значају књиге Ј.Б. Берија у којој су објављени Порфирогенитови текстови о досељавању Словена на Балканско полуострво.⁸

Указујући на етничку историју Јужних Словена Тихомир Ђорђевић је пре свега указао на територијално распрострањење њихових предака, а затим пропрадио њихову диференцијацију у новој постојбини. Цела група Словена, од Алпа до Карпата, називала се општим именом Словени. За суседе су они били Склавини, а њихове земље Склавиније. Овакви називи за Словене (Склавини, Склавиније) сачували су се међу Грцима, Румунима и Арбанасима све до наших дана.⁹

3 Т. Ђорђевић, 1908, 161-171.

4 Т. Ђорђевић, 1910-а, 615-618.

5 Т. Ђорђевић, 1923-а.

6 Т. Ђорђевић, 1910-а, 617-618.

7 Т. Ђорђевић, 1923-а.

8 Т. Ђорђевић, 1921, 120.

9 Т. Ђорђевић, 1929-а, 11.

По одвајању од опште словенске заједнице Јужни Словени су се дуго задржали на простору између Карпата и Алпа, а затим су се раширили од Алпа и Карпата на северу по свим замљама до Мореје на југу, до Јадранског мора на западу и Белог и Црног мора на истоку.¹⁰

Сви Словени, од Соче до Солуна и од Јадранског мора до планине Балкан, остали су директни потомци Словена који су се крајем VII века ustalili у овим пределима. Једино су Бугари међу Словене настањене на простору од Дунава до планине Балкан унели нешто монголске крви и карактерних особина. Бугари измешани са Словенима (од 679. године) на простору између Дунава и Балкана и реке Искр и Црнога мора (у данашњој Бугарској) слили су се у једну народност која је примила бугарско име и добила све друге њихове одлике.¹¹ Бугари су, иначе, малог раста, здепастиг тела, округле главе, тамне жућкасте боје коже, истакнутих јагодица, мало косо положених очних отвора. Јасни су, заправо, монголски антрополошки знаци којих нема код других Јужних Словена.

У време доласка на Балканско полуострво и ширења по њему Јужни Словени су били један народ. Сем заједничког имена они су имали и све друге знаке једног народа. Говорили су једним језиком, имали исту културу, исту религију, исте обичаје, исту економију (земљорадња, сточарство). Живели су у племенском друштвеном уређењу чије је свако племе имало своје име и чинило је засебну групу. Племенски старешина је руководио скупштинском и старао се о односима са суседима. Племена су представљала целине за себе, мале државе, истиче Ђорђевић.¹² Услед тога државно уређење код словенских етничких заједница на Балканском полуострву јавља се у развојно време (код Словенаца у VI веку, а крајем VIII и почетком IX века код Хрвата на далматинској обали и Срба око Дрине, Ибра и Лима, док су македонски Словени до државе дошли тек у X веку). Иначе општа словенска карактеристика је да су све њихове државе на Балканском полуострву постале под вођством домаћих старешина.¹³ Језик одаје сродност и указује да су сви Јужни Словени, без обзира на веру којој припадају постали од заједничких прародитеља.¹⁴

Доласком Јужних Словена на Балканском полуострву настале су велике етнографске промене. Грци су потиснути у јужне и источне покрајине. Остаци Илира, у западном делу Балканског полуострва, потиснути су у планинске пределе и прошарани су јаким словенским колонијама. Римски колонисти ишчезавају у словенској маси или се периферно одржавају онамо где су словенски

¹⁰ *Ibid.*, 10.

¹¹ Т. Ђорђевић, 1926-а, 59.

¹² Т. Ђорђевић, 1929-а, 11-12.

¹³ *Ibid.*, 13.

¹⁴ Т. Ђорђевић, 1932-а, 7.

таласи били слабији (у Тесалији и Македонији Цинцари, у Дакији Румуни). Због тога Јужни Словени на Балканском полуострву постају основни етнички елемент.¹⁵

У оквиру јужнословенске етничке заједнице Тихомир Ђорђевић доста пажње поклања српском етносу, етничкој историји Срба и обликовању српског народа у друштвено-историјску категорију. У том погледу занимљиво је Ђорђевићево ослањање на *Старосрпска налазишта у Србији* од М. Васића, где се указује на облик станишта (Пољна у Темнићу, Гроцка, Костолац на пример) и додају подаци из бележака путописца којим се Васић тада није служио, па се тако још више учвршћује српска историјска дубина и етничко територијална постојаност.¹⁶

Долазећи на Балканско полуострво у оквиру Јужних Словена Срби су се нашли у простору који су у праисторији насељавале безимене људске заједнице, које су затим наследили Илири, Трачани, Грци, Келти, Римљани, Готи, Хуни, а можда и други. Српски народ је узео више маха од свих њих и остао етнички господар и наследник свих других народа који су делимично могли утицати на српску етничку историју, посредно или непосредно. Кроз овај процес Срби су унеколико били наследници Византије (Душаново царство), а унеколико и византијске културе, којој су придодали многа битна сопствена културна обележја.¹⁷

Порекло, расељавање и живот Срба Тихомир Ђорђевић је приказао у неколико својих радова међу којима пажњу привлаче студије: *Становништво у Србији после велике сеобе 1690*,¹⁸ *Насељавање Срба за време прве владавине кнеза Милоша Обреновића 1815-1839*,¹⁹ *Српске колоније у Будиму и околини*,²⁰ *Срби* (у књизи *Из Србије кнеза Милоша*).²¹ Своја истраживања, анализе и закључке о етногенези и етничкој историји Срба, као и становништва Србије у целини, Ђорђевић је засновао на пописима из архива, презименима, ознакама места (Пожега, Стари влах, Мачванец и слично), доношењу ствари из једног краја у други (богослужбене књиге и друго), запустелости појединих насеља, обнови сакралних споменика у њима, порекло свештеника и досељавању (биографијама) знаменитих људи.²² На овај начин прагио је правце кретања и размештај становништва у простору, чиме је дао уочљив допринос етногенези и етничкој историји Срба, која се заснива на провереној и сигурној фактографији.

Тихомир Ђорђевић је дао знатан допринос упознавању етногенезе и етничке историје свих балканских народа. Уз Србе је

15 Т. Ђорђевић, 1929-а, 11.

16 Т. Ђорђевић, 1906-а, 453-459.

17 Т. Ђорђевић, 1926-а, 59.

18 Т. Ђорђевић, 1927-а, 1-27.

19 Т. Ђорђевић, 1921-б, 116-138.

20 Т. Ђорђевић, 1921-ц, 132-145.

21 Т. Ђорђевић, 1924-а, 33 и даље.

22 Т. Ђорђевић, 1931, 116, 117, 133, 135.

проучавао несрпско становништво српске земље, трудећи се да утврди генезу етничких група и народа од којих су неки боравили, а неки и данас борава на просторима Балканског полуострва. Трудио се, колико су му то прилике дозвољавале, да утврди генезу, трансформацију и међусобна прожимања сродних или суседних несродних заједница. И у оваквим разматрањима Тихомир Ђорђевић је водио рачуна о историјским коренима и њиховој хронолошкој дубини.

На самом почетку научне каријере (1894.) Тихомир Ђорђевић је приказао *Остатке једног римског насеља*,²³ а одмах потом подрбно се осврнуо на *Градеште на Главинској чуки*,²⁴ у ондашњем Срезу добричком у Топлици. За Ђорђевића је важно, без обзира да ли је грађевински материјал римски или византијски, што се на овом месту, крај пута Липљан - Љепч, налазила стара црквица коју народ назива "латинском". Реч је, свакако, о старијој културној грађевини која, касније претворена у црквицу, сведочи о боравку Римљана у овом крају. Са Римљанима и процесом романизације Ђорђевић доводи у везу и поједине касније настале, балканске етничке групе међу којима су Румуни, Власи и Цинцари.

Влахе Тихомир Ђорђевић једино повезује са римским етничким наслеђем у балканским просторима. Указује, заправо, да су влашка зимска и летња станица за стоку била позната још од римских времена. За доцније влашко становништво, романизоване остатке на Балканском полуострву, изриком се помиње да су перко лега "од априла до септембра" живели у хладним високим пределима, а зиме проводили у Тесалији. У време цара Душана Власима су даване привилегије, али су и села шпићена од похара њихових суседа. Слично је било и у турском периоду.

У раду *Кроз наше Румуне*²⁵ Т. Ђорђевић у виду путних бележака, које поткрепљује литературом, расправља о пореклу и животу влашке говорне групе у неким насељима североисточне Србије. Ђорђевић истиче да се Румуни, односно Власи, североисточне Србије деле на Царане и Унгуране. Царани су земљорадници, повратници из Румуније, који после 1833. године живе у Неготинској крајини. Унгурани или Унгуреани су Румуни који су се доселили из некадашње Угарске, односно Трансилваније. Унгуреанима припадају Буфани, чија је специфичност, као Унгурсана, рударство, па се због тога називају Окнари односно Карбонарије, када се баве угљарством. Разлике између Царана и Унгурсана су у говору, ношњи, обичајима. Језик Унгурсана се разликује од румунског књижевног језика па се и по томе издвајају

23 Т. Ђорђевић, 1894.

24 Т. Ђорђевић, 1895, 105-111.

25 Т. Ђорђевић, 1906-6.

у посебну заједницу. Царани су заправо "чистији" Румуни, што им Унгуреани не оспоравају.²⁶

Ђорђевић је Румунима и Власима североисточне Србије посветио више радова и расправа у којима је разјаснио њихово порекло и генезу. Најбољи пример за то је рад *Један пример досељавања Румуна у Србију*²⁷ у коме наводи молбу становника Великог острва са Дунава упућену кнезу Милошу да их прими под своје окриље или им дозволи насељавање у Србију. Новије порекло Румуна у Србији потврђује и њихова међусобна диференцијација. Царани су добили име по "земљи румунској" а Унгуреани су Румуни из Угарске, односно Баната. Али, појам Царани значи и "равничар" - Крајинац, а Унгуреани су становници планинских предела, сточари и рудари.

Ђорђевић у прилог својој тези о не тако давном досељавању влашког живља по североисточној Србији наводи њихову географску распрострањеност, историјску традицију, манастире, називе рудника, гробља и географске називе који су често српски, као и то да су многи у време Ђорђевићевих проучавања знали пределе и место из којих су се они или њихови преци доселили. Многи од данашњих влашких досељеника у Србију својевремено су били Срби који су услед турске најезде, ратова и насиља, побегли у Румунију и источни Банат, а особито после догађаја током XVIII века (аустро-турски рат, пожаревачки мир, Кочина крајина 1788-1791. и друго), тамо се румунизирани па заједно са правим Румунима опет добили у Србију. Уосталом ово потврђује њихова традиција. То показују њихови обичаји који су исти као српски. Показују то, и народна предања о српским историјским личностима, догађајима и местима, док се о румунским не зна ништа.²⁸

У прилог скорјим досељавањем Влаха у североисточну Србију сведочи и Ђорђевићев рад Архивска грађа за насеља у Србији време прве владе кнеза Милоша²⁹ у коме су изнета документа и значајније појединости у вези са некадашњом непокретном имовином појединаца и њихових предака, што такође сведочи о процесу расељавања и насељавања Влаха у овим крајевима.

Ђорђевић је на основу архивске грађе и народних предања установио да се садашње влашко становништво североисточне Србије не може доводити у везу са старим римским колонијама, које су ишчезле већ у XV веку.

Пунгајући да чињенице говоре, Тихомир Ђорђевић је у осврту *Две румунске књиге о Румунима у Босни и Херцеговини*³⁰ оповргао (Јашаново и Филипескуово) румунизиранија исламског живља у Босни и Херцеговини и указао да херцеговачки Балије

26 *Ibid.*, 15-16.

27 1941, 15-16.

28 Т. Ђорђевић, 1924-6, 458-461.

29 Т. Ђорђевић, 1926-6.

30 Т. Ђорђевић, 1907, 337-338, 458-463, 541-545, 620-625 и 680-685.

по било ком елементу ни у ком случају не могу бити словенизирани Румуни. Исто тако неприхватљиво је и научно неосновано мишљење Т. Филипескуа да су Власи североисточне Србије потомци румунских досељеника са Косова, јер се историјски тачно зна када је косовско-метохијска миграциона струја доспела у североисточну Србију и ко је њу сачињавао. Сумње нема, реч је о Србима Косовцима који су овамо донели култ кнеза Лазара који је и данас раширен у североисточној Србији.

Подаци о Грцима, у делу Тихомира Ђорђевића, у односу на друге заједнице, веома су скромни. Ово вероватно због тога што правих Грка у нашим крајевима није било много, мада се рано помињу. Раsturени су као печалбари, трговци, кафеџије, лекари (чувени "грчки еџими") који су пугујући обилазили насеља и пружали помоћ становништву. Било је и грчких школа по градовима Србије, особито у Београду.³¹

Знатно више података Тихомир Ђорђевић је сабрао о Цинцарима, о којима одавно има помена у Србији, претежно као сточарима. Али најбројнија је њихова колонија била у Београду где су се под утицајем грчке културе и грчке цркве осећали Грцима, бар у јавном животу. У "чаршији" су говорили грчки, били у истим школама и црквама са Грцима, а у кући су се ипак служили цинцарским језиком. Већина Цинцара који су живели по градовима Србије или у стаништима по друмским насељима, бавећи се кафеџилуком и трговином, имала је своје породице по селима у завичају, чије називе Ђорђевић наводи. У прилогу *На Бодешку*.³² Ђорђевић јасно указује да су Цинцари (Ашани, Црновунци, Каракачани) пореклом из Грчке, у овом случају из Јањине и да, по сопственом тврђењу, са Власима немају ништа заједничко сем занимања. На овај начин Ђорђевић је још више оспорио тврђење Ивана Иванића о томе да су се Цинцари из Подунавља својевремено повукли на југ и тако, наводно, словенском етничком масом одвојени од своје подунавске матице, временом се приближили Грцима.³³

О етничкој припадности Арбанаса Тихомир Ђорђевић нема много података. Арбанасе углавном помиње у вези са кретањем сточара³⁴ и њиховим доласком у Србију. Арбанашки сточару се помињу као Арнаути око Грошке у време Аустријске окупације северне Србије 1718-1739. године.³⁵ Међутим, Арбанаса је било по Србији као турских војника. Из архивских докумената се види да су били супериорни чак и над турским цивилним властима (на пример у Туприји, Алексинцу и Београду), а било је арбанашког насилног усељавања по Поморављу Лужне Мораве.³⁶

31 Т. Ђорђевић, 1924-а, 169-170; 1923, Наставник 7,8 и 9.

32 Т. Ђорђевић, 1933, 98-108.

33 Т. Ђорђевић, 1910-6, 70-71.

34 Т. Ђорђевић, 1914-6, 35.

35 *Ibid.*

36 Т. Ђорђевић, 1924-а, 164-169; 1932, 57-61.

У неколико својих радова Тихомир Ђорђевић је проучавао Јевреје. Утврдио је да се релативно рано помињу на Балканском полуострву као и у свим земљама Средоземља. Јевреји су се из Мале Азије пирили по земљама око Црног мора и по Грчкој. Овај стари јеврејски слој освежен је на Балканском полуострву крајем XV века Сефардима - Јеврејима који су приспели из Шпаније. За њих се каже да су "освежили и прогутали" старији јеврејски слој Балканског полуострва. Од 1718, после аустријске окупације северне Србије, досељавају се у наше крајеве и Јевреји из Немачке, звани Елкеназе. Било је и оних Јевреја који су у Србију, посебно у веће вароши, долазили као лекари, банкари или трговци.

Пратећи историјски развитак и генезу Јевреја Тихомир Ђорђевић је уочио да међу тадашњим Јеврејима има и оних који то нису по свом етничком пореклу. На пример, Хазари су, иако финског порекла, рано прихватили јеврејску веру, почели је ширити, и осећали су се у свему као Јевреји па су од XI века били растерани на све стране. Због тога међу самим Јеврејима има извесног дистанцирања, па се и о овој чињеници мора водити рачуна када је реч о етногенези Јевреја.³⁷

О балканским Јеврејима сведоче тзв. "силиције", службене књиге шеријатског суда, и тзв. "пинакес", протоколи прихода и расхода јеврејских општина у Сарајеву.³⁸

Тихомир Ђорђевић је међу првим истраживачима обратио пажњу на проучавање Цигана трудећи се да сваку појединост, уосталом као и кад је реч о осталим балканским народима и овомо претходним етничким заједницама, расветли у развиту пњом упоредним студијама са осталим народима и етничким групама свега. На тај начин је отклонио многе непознанице о њиховом пореклу о којем се само нагађало уз фантастичне приче, разговоре и хипотезе.

Тихомир Ђорђевић је узео у обзир простор, физичку сродност, аналогије у обичајима, идептичност неких корена и граматичких облика у језику. На основу анализа свега тога прикључио се мишљењу немачког научника Грелмана који је још 1787. године изнео гледиште да су Цигани пореклом из Индије.³⁹

Цигани сами себе називају Рома (Ром у једнини) што значи "човек", али само када је реч о циганској популацији јер човека друге народности Цигани називају "мануш". Рома Царанца означава Цигане чергаре, јер се черга назива "цара". Занимљива су имена којима други народи називају Цигане. Поред најчешћег - Цигани - употребљава се назив Фараони, Фирауни, Вирауни, Фирге, Вирге (потомци фараона), затим Мађуни, Јеђуни, Манги, Катунари, Чергари, Габелји, Лабинари. Влашки Цигани се називају

37 Т. Ђорђевић, 1922, 271-274; Исти, 1923-ц, 202-211.

38 Т. Ђорђевић, 1922, 273.

39 Т. Ђорђевић, 1904, 430.

вају Влашко Рома или Влахурије. Иначе, свако од ових имена је одредница која има свој садржај и смисао етничке одреднице.

Тихомир Ђорђевић је у бројним својим радовима, посебно у докторској дисертацији *Цигани у Србији* - чији је први део објављен 1903. а други тек 1906. (у Будимпешти) - нагласио да су Цигани индуског порекла. Али ком индуском племену припадају не може се са сигурношћу рећи јер многа од тих племена показују такве међусобне сличности да оне ни у ком случају не могу бити случајне. Према томе, колевка Цигана је Индија, а они су једно од бројних индуских племена, закључује Тихомир Ђорђевић.⁴⁰

Језик Цигана је равноправан са седам индуских дијалеката. Али, ниједноме се посебно не приближава. Приближава се само толико да се може сматрати осмим дијалектом који се развио на истом тлу и под истим околностима.⁴¹

Језик европских Цигана, који по Т. Ђорђевићу креху из Индије око X века, садржи елементе персијског и јерменског језика, што сведочи о томе да су на свом путу прошли кроз ове земље, да су се у њима задржавали и апсорбовали елементе њиховог језика, а када су приспели у Европу, морали су се наћи на земљишту где је превиладавао грчки језик. У говорима свих Цигана у Европи налазе се елементи грчког језика. То земљиште, по Т. Ђорђевићу, могло је бити негде на Балканском полуострву. Са Балканског полуострва Цигани су се разишли по целој Европи, а одатле још знатно даље, чак до Америке и Аустралије.⁴²

О доласку Цигана у Србију нема сигурних података. Али, аналогно њиховом доласку у друге крајеве (Крит - 1322, Крф - 1346, Влашка - 1370), може се узети да их је у Србији било у XIV веку. Међутим, ипак нису сви дошли одједном и са једне стране.⁴³ Цигани су у Србију, по Т. Ђорђевићу, дошли са три стране, о чему сведоче њихова вера, језик и географско распрострањење.⁴⁴

Турски Цигани су дошли са југа, из Турске. Вере су мислиманске. Говоре цигански али са разликама које показују да су живели одвојено и да је продор према северу Србије био постепен. То је први цигански слој на простору Србије, који је касније појачаван циганским доласцима са других страна. Сходно томе правцу доласка Цигани се деле на групе. Они који су се населили раније су Гадикано Рома (Српски Цигани), а они касније који знају и турски су Корано Рома (Турски Цигани). Срби све Циганске мислиманске вере зову Турски Цигани.⁴⁵

Влашки Цигани су се доселили из Влашке са Власима у североисточну Србију. Одатле су се раселили у друге крајеве. Право-

40 *Ibid.*, 431.

41 *Ibid.*, 431.

42 *Ibid.*, 432.

43 *Ibid.*, 433.

44 *Ibid.*, 434.

45 *Ibid.*, 434.

славне су вере. Говоре влашким језиком и не знају цигански. Називају себе: Цигање, Ром'ни, Рудари, Лурари, Лингури. У свему овоме има симболике која значи Влах (Румун), рудар, златар, кашикар. По мишљењу Т. Ђорђевића Влашки Цигани су прво прешли преко Балканског полуострва, а затим се попово врадили у Србију.⁴⁶

Бели Цигани су углавном живели у подрињском крају Србије. Доселили су се из Босне (у Босни се деле на муслиманске и хришћанске - Каравлахе). Због тога међу њима има разлике у вери, а и у језику. Код муслиманских је мало романских елемената, а Каравласи говоре поквијерено влашки. Цигани муслиманске вере су дошли преко Старе Србије из Грчке у XV веку, а Каравласи из Румуније преко Бугарске и Србије. Муслимански Цигани у Босни се деле на Црне Цигане (Гурбетци, Чергари, Фируани) који су полуномади, а Бели Цигани живе стално насељени у кућама и говоре српски.⁴⁷

Баџаџански Цигани су се доселили из аустријских и угарских земаља. Бавили су се трговином коња. Описују их као варалице и лопове на вапшарима. Међугим, нису се стално настањивали већ су се враћали у аустријске и угарске просторе.

Постоји још једна карактеристична група Цигана. То су Цигани који у пиротском крају поткивају коње. Свако село има свога циганица-ковача, који лети кује и поправља пољопривредни алат. Ови Цигани се облаче као пиротски сељаци, иду у цркву, али се не крсте, жене се Српкињама као и Срби Циганкама. Лична имена су им махом српска или грчка (Стојан, Димитрије).⁴⁸

Расправљајући о томе *Чиме се Цигани држе као народ*⁴⁹ Ђорђевић истиче да су они изгубили многе етничке елементе, а опет су остали Цигани. Напуштајући Индију приспели су у Персију и Јерменију, где су се, у рударско шумским подручјима ових земаља, оспособили за обраду метала и дрвета. Одатле су, услед навалe Селџука, доспели на Балканско полуострво, где су донели ова занимања. Пошто сеоским насељима не треба много ковача, разбили су се на групе, па се у самоодржању формирају и неке њихове специфичне особине као што су пропња, крађа, лаж, склоност према пословима лакше па макар ниже врсте, који никад нису били цењени од околине у коју су доспели. Та околина, због њихових занимања, увек је према њима била нетолерантна и затворена, па их је све то упућивало на ендогамију, основни друштвени облик који је допринео њиховом самоодржању у оквиру мањих група.⁵⁰

46 *Ibid.*, 434-435.

47 *Ibid.*, 435.

48 *Ibid.*, 436.

49 Т. Ђорђевић, 1914-в; 1933, 3-10.

50 П. Влаховић, 1987, III.

Расправљајући о питању *Ко су прави Турци*⁵¹ Т. Ђорђевић полази од чињенице да су Срби са Турцима били столећима у најнепосреднијој вези. Они су на српску културу, историју и живот оставили дубок траг па због тога треба знати ко су, шта су и откуда су - каже Т. Ђорђевић.⁵²

Турци су производ монголског етничког стабла. Али, продирањем на запад и мешањем, изгубили су антрополошке монголоидне особине. Као растурене потомке заједничких прародитеља повезује их међусобно сродност њиховог језика.⁵³

Турски језик припада једној грани уралско алтајског стабла чији се огранци пружају од Лапланда и Угарске скоро до Јапана. Турска језичка грана потиче са Алтаја, односно из Туркестана и шири се по Азији и Европи.⁵⁴

Из своје првобитне постојбине Турци су се ширили према југозападу. Један правац је водио преко Волге на Кавказ и Крим, а други ка Малој Азији где су се Османлије развили у самосталан народ и одатле прешли на Балканско полуострво.

Хуни и Азари припадају турској групи народа. Кумани су као део турског стабла најдаље продрли на запад. Током IX века, одмах после турског народа Печењег, доспели су на доњи Дунав. У XI веку један део Кумана населио је Бела IV између Дунава и Тисе, а један део је остао у Бугарској, одакле се ширио по Балканском полуострву. Куманска грана је у Угарској дуго задржала свој језик, номадски начин живота и паганску веру. Међутим, од XIV века почиње њихова мађаризација која полако потискује куманско име и његов етнички идентитет. Јазиги су били сродни Куманима са којима су на угарском земљишту доживели исту судбину. Због тога од њих, процесом мађаризације, као и од Кумана, није остало ни трага сем, можда, у неком географском имену.⁵⁵

Приказујући турске етничке заједнице које су доспеле до Европе. Т. Ђорђевић је указао и на развој неких сибирских етничких заједница, које иначе имају турско порекло. Јакути су из јужних крајева централне Азије потискивали испред себе старије становништво Сибира: Јукарире, Корјаке, Чукче, до крајњих граница северне Азије. Али, упркос свему, остали су носиоци "санскрита међу турским језицима" што указује да су се Јакути рано издвојили од осталих етничких заједница.⁵⁶

Тихомир Ђорђевић је указао на чињеницу да се турска етничка заједница дели на петнаест различитих група које су непосредно или посредно доспеле у разне делове евроазијског простора па чак и афричког континента.⁵⁷ У тим кретањима доспели

51 Т. Ђорђевић, 1932-а.

52 *Ibid.*, 7.

53 *Ibid.*, 7.

54 *Ibid.*, 4.

55 *Ibid.*, 6.

56 *Ibid.*, 5.

57 *Ibid.*, 6,7.

су и у наше просторе, па су се о њима формирала и одређена схватања.

Прави Турци су, као што се види, један сасвим засебан народ, са засебним пореклом, језиком, културом, историјом. Са народом Балканског полуострва немају никакве сродности. Једино су неким посудили своју веру, нешто речи, нешто своје културе. Али, то није успело да од припадника балканских народа који су примили ислам, створи Турке. Арбанаси су остали Арбанаси, без обзира на веру коју су примили. Али, у народу, сваки човек Балканског полуострва који је муслиманске вере, без обзира на своје порекло (Турчин, Арбанас, Јужни Словен, или други) назван је "Турчин". Овим именом обележавани су и наши муслимани, "Бошњаци закона турскога", који су од правих Турака нешто по све друго, мада су исламску религију примили, као и неке елементе оријенталне културе посредством Турака. Ђорђевић је ова обележја наших муслимана изузетно добро уочио и на њих указао у својим проучавањима етногенезе и етничке историје балканских народа. Веома је значајно то што Т. Ђорђевић указије, као и у случају Јевреја, што се народност идентификује са религијском припадношћу. Правих Турака је једино било у Македонији, као и по градовима. Само су по неки великодостојник и по неки његов чиновник, потицали из редова правих Турака. Због тога радови Тихомира Ђорђевића о структури балканског муслиманског друштва чине драгоцен прилог процесу етногенезе, раслојавања и асимилације појединих балканских етничких заједница.

Ђорђевић је одређену пажњу покљонио и неким етничким заједницама које су Турци довели на Балканско полуострво. Такви су Јермени којих је релативно рано било у нашим просторима. У време Турске владавине живели су искључиво по варошима такмичећи се у трговини са Јеврејима, Грцима и Ципцарима. У XVII веку у Београду су имали засебну малу (крај) у којој су за време од 1718. до 1739. палазео и јерменски митрополит. У приказивању Јермена у Београду Т. Ђорђевић је посебно истакао заслугу Мирослава Премроуа.⁵⁸

Негри у нашу земљу долазе са Турцима. То су, каже Ђорђевић, познати Арапи из наших народних песама. Нестало их је по ослобођењу од Турака. Гдеде су се задржавали по варошима. На њих подсећају неки топоними, Арапов гроб, Араповец и слични. Негри су иначе били углавном робови које су Турци узимали за евнухе. Служили су и у пратњи турских официра. Подсећања на њих било је у Босни и Македонији, а једини остатак представљају улцињски Негри који су се одржавали сијогамијом а о којима је Т. Ђорђевић дао веома исцрпне податке.⁵⁹

⁵⁸ Т. Ђорђевић, 1924-а, 175-177; 1927, 315-316.

⁵⁹ Т. Ђорђевић, 1929-б; 1933, 58-68.

Черкези су такође група чије су припаднике Турци својевремено довели на Балканско полуострво. Они су се силом прилика у другој половини XIX века напали у нашој земљи, а скоро потпуно, сем оазе од неколико села између Вучитрна и Приштине на Косову, nestало их је са одласком Турака из балканских земаља.

Черкези су у Србију дошли 1864. године преко Варне. Населило се око Ниша 2.000 породица, а одатле су се релативно брзо раширили по Македонији, Косову, Топлици и неким деловима Рашке области. Међутим, непривикнути новом поднебљу, разорени су болештинама и другим несрећама. Ђорђевић скреће пажњу на трговину девојкама која је у черкеском друштву била нормална појава.

Черкези сами себе називају Адиге а Черкезима их зову само припадници других народа. Припадају западној групи многобројних кавкаских заједница, коју Ђорђевић погрешно убраја у Аријевце. Иначе, Ђорђевић је детаљно обрадио њихову етничку историју, порекло, долазак у наше крајеве, раслојавање и осипање у нашој средини.⁶⁰ На овај начин Т. Ђорђевић је знатно допринео упознавању етничких група, чак и оних које су привремено боравиле на балканским просторима.

У књизи *Из Србије кнеза Милоша, становништво - насеља*⁶¹ има података о Немцима, Мађарима, Талијанима и Чесима. Али, реч је углавном, сем Немаца, о мањем броју чији су се припадници скоро изгубили у широј народној маси на територији Србије кнеза Милоша.

Проучвајући етногенезу и етничку историју балканских народа и неких азијских етничких заједница Т. Ђорђевић је указао на улогу локалних заједница у етногенетским процесима. Реч је о групама локалног значаја које се уклапају у шире етничке категорије. У такве групе локалног значаја могу се убројати Србљаци, Балије, поједине категорије Цигана (турски, влашки, српски, немачки, банатски), Црногораца, Каравлаха, затим Царана, Унгуреана, Буфана, Сефарда, Епкеназа Црновунаца, Каравлаха и других.

Србљаци су, на пример, становништво које живи у Васојевићима, а не припада том племену. Због тога се сам назив у извесном смислу може сматрати омаловажавајућим. Разлог за ово Ђорђевић налази у бројности и супериорности племена Васојевића. Такве појаве су биле честе у односу између бројније раније настањене основне заједнице, у овом случају васојевићке, и мање усељеничке, овде србљачке групе.

Балије су староседеоци из источне Херцеговине који су примили ислам па се нису мешали са досељеницима, као што су то чинили њихови православни суграђани. Остали су издвојена етло-

⁶⁰ Т. Ђорђевић, 1927-в; 1933, 69-92.

⁶¹ Т. Ђорђевић, 1924-а, 177-178.

гама заједница. Због тога су их остали муслимани сматрали нечистим и са њима нису хтели да ступају ни у какво сродство. Томе је допринело и њихово занимање (сточарство) којим су се столећима бавили и по коме су били познати у источној Херцеговини. Име Србљаци посе и Балије који живе по планинама источне Херцеговине и немају потребе да се крећу са стадом у далеке крајеве.

Ова два примера навела су Т. Ђорђевића да трага на кога се односи ово име Србљаци и где се оно све протезало. Ђорђевић претпоставља да је то могло бити у вези са источном Херцеговином, Васојевићима и Рашком облашћу. У простирање имена Србљаци на поменутим просторима Ђорђевића уверава чињеница што се и у Жагубици (Хомоље) Срби, за разлику од Влаха, називају Србљаци, а у питању су досељеници из Сјенице, из области Васојевића и њихове околине. У сличном положају су и друге локалне заједнице, које се могу посматрати као део ширих етнодруштвених категорија.⁶²

Из предњег осврта, ма колико био успешан или непотпун, ипак се може запазити да је Тихомир Ђорђевић будно пратио етничке процесе и етничку историју становништва Балканског полуострва и југоисточне Европе на најсавременијим научним основама свога доба. Он је сматрао да наша наука мало зна о старим народима у нашој земљи, њиховим утицајима на нас и обрнуто. Због тога су испод његовог научног пера и научничке луле прошли представници бројних етничких заједница из балканских па и других простора који су преко становништва били у вези.

На почетку своје каријере, на прелазу из XIX у XX век, заинтересовао се за живот, обичаје и фолклор Цигана. Ова проучавања су му допела изузетна међународна научна признања и чланство у Научном друштву за проучавање Цигана у Лондону. Са истом пажњом проучавао је и остале етничке заједнице Балканског полуострва: Турке, Румуне, Саракачане, Грке, Цигане, Арбанасе, Јевреје, Черкезе, Негре. Имајући ово у виду, као и остале гране етнологских наука којима је Т. Ђорђевић дао свој запажен допринос, Драгослав Антонијевић је још 1969. године с разлогом нагласио да је Тихомир Ђорђевић у истраживањима балканских народа етнологији одредио посебно место у балканолошкој науци.⁶³

У Ђорђевићевим проучавањима етногенезе новину представља то што је, за разлику од Цвијића и његових следбеника, нешто више пажње посветио етничкој структури градских насеља. Али, Ђорђевић није занемарио ни етнички састав нашег села, јер је то све до његовог доба био и остао непресушни извор из кога је ово становништво приспевало у градска насеља. Изврстан

⁶² Т. Ђорђевић, 1914-г, 120-121.

⁶³ Д. Антонијевић, 1969, 146-147.

фактограф и веома обавештен познавалац литературе, Ђорђевић је за своје време урадио највише што се могло у проучавању етногенезе, етничке историје и симбиозе балканских етничких група и народа.

Тихомир Ђорђевић је први у нашу науку увео одговарајуће одређице које и данас служе за утврђивање етничког идентитета. Указујући на име (назив) заједнице као на одређицу разграничења давао је томе географски оквир (простор), биофизичке одлике, језик, корене у речима, граматичке облике у језику, религију, обичаје, културу, привређивање, друштвено уређење, па и државно тамо где је оно постојало. Уколико је било потребно анализирана су презимена и називи места, јер је то, уз остало, могло указати на трансформацију етничке заједнице, њена прожимања или асимилацију кроз коју се један етнос утапао у другу суперијорнију етничку категорију.

Ђорђевић је настојао да сваку појединост значајну за развитак народа и народног живота расветли упоредним студијама. Због тога је много допринео циљу који је у часопису "Карацић" намењеном "српском народном животу, обичајима и предању", поставио још 1900. године. Окупио је бројне истраживаче и подстакао нова систематска проучавања етничке прошлости и развитака етничких заједница балканског простора и бројних етничких група света. На тај начин "научно испитивање градива из народа, истраживање његовог постојања, израђања, распоређивања" постало је у нашој земљи окосница етнологске науке у најширем смислу речи. Ђорђевићева разматрања етногенезе остају незаобилазно полазиште, извориште и увориште даљег научног рада у проучавању етничке историје и етногенезе становништва нашег и ширег балканског простора.

Кроз научно дело Тихомира Ђорђевића наша наука је много сазнала о старим и савременим народима, њиховом постанку, развоју, животу и међусобним утицајима, па се на основу тога данас са сигурношћу може следити етногенеза, раслојавање и други етнички процеси који су се одвијали у свакој балканској заједници у одговарајућим просторима и временским оквирима. Разборито, прегледно и документовано заокружена је, до ситних детаља, етничка слика балканског простора од далеке преисторије па све до средине XX века. Због тога и у проучавању етногенезе и етничке историје Тихомир Ђорђевић остаје темељни стуб наше науке о народу и њеног погледа на живот и свет.

ETHNOGENESIS OF BALKAN NATIONS IN THE WORKS OF
TIHOMIR ĐORĐEVIĆ

Summary

Tihomir Đorđević's work by the end of the 19th and in the first half of the 20th centuries made a remarkable contribution to the science of ethnology, especially in the field of ethnogenesis and ethnic history of Balkan nations.

His approach to the problem was based upon a number of determinants such as: origin, name, native land, anthropological features, affiliation, language, religion, geographical distribution, and, if possible, form of government. It was as early as the end of the 19th century that Đorđević introduced these determinants for the identification of an ethnic community into the science. He paid special attention to the development of the communities in the Balkans, but in the European, Asian, even African contexts as well.

Within Balkan context, T. Đorđević investigated the settlement of Slavs, singling out of the southern Slavs, formation of south-Slavic ethnic communities (Serbs, Croats, Slovenes, Macedonians) "from the Soča river to Thessaloniki, and from the Adriatic to the Balkan Mountains." Besides, he studied the ethnic communities that the Slavs came in contact with (Romans, Romanians, Vlachs, Greeks, Tsintsars, Karakatsani, Albanians, Jews, Hungarians). Gypsies were among the first he investigated, their branching, ethnic features etc. That made him the founder of gypsology. His works contain data on Huns, Avars, and some other communities which took part in the Great Migration in the 5th century. His special attention was devoted to the ethnogenesis of Turks and the ethnic communities which reached the Balkan Peninsula with or after them.

As an exquisite factographer having broad insight into comparative scholarly bibliography, he did the best that could be done at the time in the field of ethnogenesis and ethnic history of Balkan communities and peoples.

ЛИТЕРАТУРА

Антоњијевић Д.,

1969 *Тихомир Ђорђевић и његово научно дело*, Зборник за друштвене науке, св. 53, Нови Сад.

Влаховић П.,

1987 *Писци наше етнологије и антропологије*, Београд.

Ђорђевић Т.,

1894 *Остаци једног римског насеља*, Наставник, св. 5-6, Београд.

1895 *Граднице на Главешинској чуки*, Старинар, Год. XII, 1895, Београд.

1904 *О Циганима уопште и о њиховом досељавању на Балканско полуострво и у Србију*, СКГ 76, 16. III 1904, Београд.

1906-а *Старосрпска налазишта у Србији од М. Васића*, Српски књижевни гласник 17, Београд.

1906-б *Кроз наше Румуне*, Београд.

1907 *Две румунске књиге о Румунима у Босни и Херцеговини*, Српски књижевни гласник 18, Београд.

1908 *Незнано сробље у Жасубици*, Старинар Н.С. III Београд.

1910-а *Прилог антрополошком проучавању Срба од Е. Пита*, Српски књижевни гласник 25, Београд.

- 1910-б *Румуни у Македонији и Епиру од Ивана Иванића*, Српски књижевни гласник 25, Београд.
- 1914-а *Живот и култура дилувијалног човека из Крапине до Крамбергера*, Српски књижевни гласник 1. јануар 1924.
- 1914-б *Сточарска путовања*, Гласник Географског друштва, св. 3-4, Б. Београд.
- 1914-в *Чиме се Цигани држе као народ*, Српски књижевни гласник 32, Београд.
- 1914-г *Ко су то Србљаци*, Гласник Српског географског друштва, св. 1. Београд.
- 1921-а *Досељавање наших предака по текстовима К. Порфиријенита*, Нова Европа, 11. април.
- 1921-б *Насељавање Срба за време прве владавине кнези Милоша Обреновића 1815-1839*, Гласник Географског друштва 5, Београд.
- 1921-ц *Српске колоније у Будиму и околини*, Братство XV, Београд.
- 1922 *Јевреји Балканског полуострва*, Нова Европа V, бр. 9 и 10, Загреб.
- 1923-а *О Лебцелтеровом антрополошком проучавању Цигана у Србији*, Прилози за књижевност, историју, језик и фолклор, књ. II, св. 2, Београд.
- 1923-б *Грци и Срби за владе кнеза Милоша*, Наставник 7, 8 и 9.
- 1923-в *Јевреји у Србији за време прве владе кнеза Милоша 1815-1839*, Годишњица Николе Чупића 35, Београд.
- 1924-а *Из Србије кнеза Милоша, становништво - насеља*, Београд.
- 1924-б *Румуни у Србији*, Нова Европа IX.
- 1926-а *Срби у јужној Србији*, Вардар, календар за 1926.
- 1926-б *Архивска грађа за насеља у Србији време прве владе кнеза Милоша*, Српски етнографски зборник XXXVII. Насеља 22, Београд.
- 1927 *Становништво у Србији после велике сеобе 1690*, Годишњица Николе Чупића 36, Београд.
- 1927-б *Јерменска колонија у Београду од М. Премроуа*, Прилози за књижевност..., VII, Београд.
- 1927-в *Черкези у нашој земљи*, Гласник Скопског ученог друштва, Скопје.
- 1929 *Македонија*, Београд.
- 1929-б *Негри у нашој земљи*, Гласник Скопског ученог друштва VII-VIII, Скопје.
- 1931 *Становништво у Србији после велике сеобе 1690*, Наш народни живот, књ. IV, Београд.
- 1932-а *Ко су прави Турци*, Наш народни живот, књ. V, Београд.
- 1932-б *Из Србије кнеза Милоша, становништво - насеља*, Наш народни живот, књ. VI, Београд.
- 1933 *На Боденику*, Наш народни живот, књ. VIII, Београд.
- 1941 *Један пример досељавања Румуна у Србију*, Српски књижевни гласник, Н. С. 62, бр. 1, Београд.

Никола ПАНТЕЛИЋ
Етнографски институт САНУ
Београд

ДОПРИНОС ТИХОМИРА ЂОРЂЕВИЋА ПРОУЧАВАЊУ ПОРОДИЦЕ

Апстракт: Истраживање и систематизација обичаја у вези са женидбом и удадбом, свадбом, браком, одгојем деце, положајем жене у друштву и породици, другим обичајима и појавама у традиционалном друштву, градовима и варошима Србије, допринос су Тихомира Ђорђевића проучавању породице и породичних обичаја Срба, јужнословенских и балканских народа и националних мањина.

Када су у питању научници који су тако широко захватили проблематику, како је то чинио и Тихомир Ђорђевић, обично се поставља питање у чему је и колики њихов допринос како целини тако и појединим сегментима науке којом су се бавили, па се са тим циљем њихово дело анализира. Педесетогодишњица смрти Тихомира Ђорђевића прилика је да се подсетимо на лик и дело једног од утемељивача модерне српске етнологије и незаобилазног културног историчара.

Тачне су констатације аналитичара опуса и биографа да је мало проблема и питања у српској етнологији и онога што је у вези с њом, а да Тихомир Ђорђевић није прокрчио прве стазе, па чак и трасирао и отворио широке путеве изучавања. Душан Неделјковић је написао за њега да је био: "Пре свега и изнад свега велики даноноћни радник и трудбеник на пољу науке, редак зналац и још већи ерудита, под чијим се пером проишли сви најистакнутији представници науке о народном животу... и све што је чињенички и методолошки најважније и најзанимљивије у етнографији, етнологији, фолклористици, социологији и културној историји" народа и националних мањина и више етничких група

на тлу Србије, Балканског полуострва и уопште југоисточне Европе.¹ Исти писац је, као и многи други, мишљења да је мало појава и проблема о којима се, првенствено у десет књига издатих под насловом *Наш народни живот*, неће наћи ако не целовита студија, онда макар вредан податак или важно запажање. Још мање је питања поводом којих савременом истраживачу народног живота и обичаја, да не помињемо оне који се баве традиционалним облицима ритуала, није неопходно да консултује, осим наведеног, и друга многобројна дела овог пионира и великана српске етнологије.

У изузетно опсежном делу које је за собом оставио Тихомир Ђорђевић обрађено је или започето, што у мањим, што у већим радовима, толико много тема да је скоро невероватно како је један човек могао толико тога да уради без знатније помоћи сарадника. Уза све то, био је довољно критичан према свом раду и веома скроман у оцењивању учињеног. То се потврђује у кратком предговору његовом обимном делу *Природа у веровању и предању нашега народа*, које је изашло 14 година после његове смрти као LXXI књига Српског етнографског зборника. Он између осталог подвлачи како је то тек покушај рада на овом пољу и само мали део онога што треба учинити, као и да у њему има недоречности а, можда, и погрешака. Или, у предговору за књигу *Деца у веровањима и обичајима нашега народа* (Београд 1941), пише: "О овој књизи немам ништа нарочито да кажем. Уосталом она је ту па нека сама говори." Свој труд и дела није много објашњавао, није тражио алиби за поставке, поступке и оно што је, можда, пропустио. Сматрао је да је учинио оно што је тада било у његовој моћи. Своје радове препуштао је суду јавности не очекујући похвале и велика признања.

***

У импресивној библиографији Тихомира Ђорђевића једно општије питање савремене етнологије као да је остало изван или на маргинама његовог интересовања: породица, породична задруга, њена структура, функције, односи међу члановима породице. Са формалне стране и полазећи само од наслова могли бисмо у прилоге такве врсте убројити само *Један разлог за деобу задруге у Србији* (Архив за правне и друштвене науке, књ. VII, св. 5 и 6, 1909), јер се у њему очигледно непосредно говори о породици и односима у њој. Међутим, има више радова који већ самим насловом наговештавају да се у њима говори, можда и расправља о питањима у вези са породицом или да се у њима могу наћи подаци за изучавање тих питања. Анализом радова Тихомира Ђорђевића

1 Д. Недељковић, 1968, 221; Н. Пантелић, 1990.

лако је утврдити да је његов учинак у испитивању, постављању и проучавању тема у вези са породицом доста значајан и својеврстан. У више расправа, студија и других прилога претежно дескриптивног карактера, помињана материја исто толико је обимна као и за неке друге теме којима се бавио, на пример, за веровања, обичаје, фолклор, културну историју, али је уграђена у излагања о појединачним питањима брака, положаја појединца, обичаја.

У радовима систематизоване архивске грађе, као што је *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе Кнеза Милоша* (СЕЗБ, књ. XIV, Београд 1909), могу се наћи и посредни и непосредни подаци о породици или се, пак, та грађа односи на област породичних функција и живота или проистиче из ње. Овде треба навести и већи број радова о етничким групама и националним мањинама на тлу Србије, а нарочито оне о Циганима (Ромима), које је свестрано проучавао,² као и у прилогу *Кроз наше Румуне* (Београд 1906). Помињање осталих радова у којима је обрађивао или дотицао питања о породици одвело би нас у дуго цитирање библиографије.

Истраживању теме о породици несумњиво је највише допринео чланцима објављеним у другој, трећој и четвртој књизи поменутог дела *Наш народни живот*. Обрадио је низ појединачних питања у вези са ступањем у брак, о браку, брачном стању, обичајима у вези са браком, положајем жене у браку, породици и друштву. Ту је и низ чланака о свадби и свадбеним обичајима. Поменућу само неке: "Целибат", "Доба за женидбу и удалбу", "Узимање у роду", "Куповина и отмица девојака", "Живот у браку", "Положај жене", "Мираз", "Развод брака", "Посињење", "Домазетство", и други. Овде треба додати и књигу *Деца у народном животу и обичајима* (Београд 1941), која обилује грађом, објашњењима и погледима аутора у вези с обнављањем породице, о породу као једној од основних функција брака и породице, о одгоју деце у традиционалном друштву.

Интересантна су његова запажања и ставови до којих је дошао у раду *Економија и социјални типови Срба* (Годишњица Николе Чупића, књ. XXXI, Београд 1912). Истакао је значај економије за формирање социјалних типова и то повезао с племенском и братственичком организацијом која почива на породичним односима уопште и на нашим просторима, односно све је довео у везу с начином живота у сеоској и градској средини. Поменути радови не исцрпљују листу прилога различите садржине, обима и значаја за проучавање породице. Истина, више се бавио поводима, узроцима и последицама који су доводили до склапања или развода брака, утицајима закона и цркве на брачну заједницу, па некаданим, а понекад и понегде до данас очуваним облицима брака,

2 Die Zigeuner, 1903, 1906

као што су полигамија (најчешће бигамија) и полиандрија, што је имало утицаја на структуру, организацију и неке функције породице и на њено раслојавање или је, пак, било одраз свега тога.

Приступ и ангажовање Тихомира Ђорђевића истраживањима несумњиво је другачијег карактера од већине истраживача његовог времена у нашој науци. У време када је почињао своју етнологску делатност, комплексно истраживање породице и других појава у вези стим проблемом, како је то урадио Валтазар Богишић, а посебно прикупљена грађа путем анкета (упитника) и студија у његовом чувеном делу *Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена* (Загреб 1874), било је добро познато у науци. Уз дела Вука Ст. Караџића, Алексе Јовановића, па Јована Цвијића и његових сарадника, која су објављена у *Српском етнографском зборнику*, породица - задружна и инокосна - била је детаљно описана и дефинисана. Крајем XIX и у првим деценијама XX века било је више испитивача породице и друштвених односа у Срба, других јужнословенских и балканских народа како међу нашим тако и страним научницима.

На основу односа Тихомира Ђорђевића према проблемима породице, функцији, облицима, односима међу члановима породице, и његовог рада из овог домена, може се закључити да је сматрао да нека питања треба да проучавају правници, затим антропогеографи и истраживачи неких других струка, како је претежно и било у његово време. Истовремено, сам је настојао у проучавању појава из друштвеног живота, да утврди основне узроке и последице на њих са материјалистичких позиција, доводећи их у везу са облицима привређивања и занимања, зато што је економији придавао посебан значај за развој људских заједница. Али, ништа мању важност није видео у прожимању и додирима различитих културних традиција и етноса, водећи при том рачуна и о географским околностима, историји итд. Узимајући у обзир све напред речено, у фокусу његових интересовања у овој области етнологије били су обичаји и веровања. По његовом мишљењу, обичаји "регулишу целокупни живот и рад", посебно у традиционалним друштвима. Отуда и његова дефиниција: "Обичаји су искуством и навикама створене одредбе, које као кави закони, иако нигде нису записани, управљају целокупним животом и радом извесног друштва." Посебно се позабавио класификацијом обичаја. Разврстао их је у пет група: 1. социјални, 2. економски, 3. религиозни, 4. правни и 5. медицински обичаји, али ову поделу није сматрао коначном. И ова класификација указује на изванредан став према значају друштвене компоненте у животу људи, у чему породица свакако чини основну карику заједнице. За социјалне обичаје, иначе, пише: "То су обичаји по којима се уређују односи између појединих друштвених група, или између појединаца."

Економски "су обичаји по којима се стичу добра за одржање егзистенције", религиозни обичаји уређују верске односе, а правни, друштвену регулативу. За сваку групу, осим у нешто мањој мери за медицинске обичаје, наглашена је њихова друштвена функција, па зато у објашњењима ове класификације породица није посебно истицана. Сви обичаји, како их посматра Тихомир Ђорђевић, резултат су, између осталог, друштвених односа за које је породица од особитог значаја. Обичаји проистичу из породичног, братственичког и племенског живота, живота у селу или граду, као и из припадности појединца одређеној групи, етничкој заједници и култури. Тако је његова пажња у изучавању ритуала везаних за породицу била усмерена највише на обичаје, а ослоњена углавном на емпиријска истраживања, како сопствена тако и других истраживача. Многобројни чланци о обичајима одсликавају и друштвене односе и поредак, посебно у сељачком друштву, али и у младом грађанском друштву. У томе, дакле, видимо одлучујући допринос Тихомира Ђорђевића истраживању породице. У његовим делима не треба тражити непосредне одговоре на питања о структури или, рецимо, функционисању породичне задруге, већ минуциозно прикупљене систематизоване и компарирани податке о обичајима у чланцима који се односе на појединачне феномене и питања (нпр. ред пријенидби и удадби, полиандрија, кувада, домазетство и друго). Збирно ови радови чине целине, дају низ одговора и у многоме омогућавају вишеструко изучавање, првенствено традиционалних облика, јужнословенске (највише српске) породице али унеколико и породице у других балканских народа, националних мањина и етничких група.

CONTRIBUTION OF TIHOMIR ĐORĐEVIĆ TO THE STUDY OF FAMILY

S u m m a r y

The contribution of Tihomir Đorđević to the study of the family and family customs of the Serbs, South-Slavic and Balkan nations, and ethnic groups, in the author's opinion, consists in the research and systematization of the customs related to wedding, marriage, bringing-up of children, position of the individual, particularly women, in the society and family, as well as of other customs and phenomena within the traditional culture both in the rural and urban environments.

Unlike his predecessors and contemporaries, this eminent founder of Serbian ethnology made no research into the forms, structures and functions of the family. His investigation of customs was motivated by his belief that they "regulate all of the life and work", particularly in a traditional society.

ЛИТЕРАТУРА

Недељковић, Д.,

1968 *Значај научног дела Тихомира Борђевића*, Народно стваралаштво, год. VII, св. 28, Београд.

Пантелић, Н.,

1990 *Живот и дело Тихомира Борђевића*, предговор у књизи Т. Борђевића, *Деца у народном животу и обичајима*, Београд - Ниш.

1903 *Die Zigeuner in Serbien I*, Budapest.

1906 *Die Zigeuner in Serbien II*, Budapest (дело је објављено у деловима и на нашем језику са допунама и у различитим публикацијама).

Љубинко РАДЕНКОВИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

ДОПРИНОС ТИХОМИРА Р. ЂОРЂЕВИЋА ИСТРАЖИВАЊУ МИТОЛОШКИХ БИЋА

Апстракт: Више од педесет година Тихомир Р. Ђорђевић је прикупио етнографску и фолклористичку грађу о митолошким бићима код Срба и других народа српског и хрватског говорног подручја. Уочи Другог светског рата отпочео је систематизацију те грађе и њено публиковање. Његов циљ био је свестран опис тих бића. Да је тај циљ и остварио сведоче радови које је за живота објавио о *уроцима, бабицама, сребрном цару, куги, богињама*, као и његова посмртно објављена књига у којој је заступљено много више митолошких ликова (*вила, вештица, вампир, здухач, поглав* итд.). Није посебно разрађивао методологију описа митолошких бића, нити се бавио реконструкцијом њиховог порекла.

1.

Из оскудног предговора који је Тихомир Р. Ђорђевић написао за своје две неостварене књиге из серије *Наш народни живот* (11 и 12), сазнаје се о његовом раду на истраживању митолошких бића: "... Ја сам покушао да групишем", каже он, "своје белешке о различитим бићима која живе у машти нашега народа. Те белешке сам прикупио кроз више од 50 година." Без обзира на то што његова уводна напомена у објављеном облику није датирана, из контекста се види да су га ова питања нарочито заокупљала уочи Другог светског рата. О томе сведочи и његова белешка да је свој рад о здухачу завршио 13. септембра 1941. године. У тој напомени, открио је и своје скромне претензије на ширину и дубину овог проблема: он жели да створи што потпунију слику нестварних бића која живе у народном памћењу, а шири поређења и анализе

треба да дођу после тога. Смрт га је претекла да од обимне грађе коју је годинама скупио сачини неку врсту "демонологије српског народа".

За живота Т. Р. Ђорђевић објавио је више прилога о митолошким бићима. У серији *Наш народни живот*, осврнуо се на две врсте таквих бића - на *демоне* који угрожавају младенце (дато у овиру шире расправе о свадбеним обичајима) и на *сребрног цара* из веровања рудара. Прва тема разматрана је и посебно, у краћој расправи *Товијине ноћи у нашем народу*, која је објављена у *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena u Zagrebu* (1933, књ. 39, св.1), а ушла је и у десету књигу едиције *Наш народни живот*. Више пута је препампавао његов чланак о *бабицама*, под називом "Порођајни демони у веровању народа" (у Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор, књ.19; као посебан одељак његове књиге *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*, 1941; посмртно у књизи *Неколике болести и народни појмови о њима*, САНУ, 1965; у "Просветином" издању *Наш народни живот*, књ. 4, 1984). Два пута (за живота и посмртно) објављени су и његови прилози о *куги* и *богињама* (први пут у часопису *Miscellanea*, који је издавао Централни хигијенски завод у Београду).

Од значаја за познавање митолошких бића из круга демона болести, јесте опсежна студија Т.Р. Ђорђевића о *уроцима*, објављена у СЕЗБ, књ.53 из 1938 (препампана у издању "Просвете" 1985), под називом "Зле очи у веровању јужних Словена".

Главна, и рекло би се, незаменљиво дело за познавање "ниже" митологије балканских Словена, јесте посмртно издата књига Т.Р. Ђорђевића о митолошким бићима у оквиру СЕЗБ, књ.56, из 1953. године. Пошто је у замисли аутора овај рукопис конципиран као две књиге: *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању* и *Валтир и друга бића у нашем народном веровању и предању*, онда су оба ова наслова остала у називу тог једног тома ове периодичне публикације. Осим поменутих бића у наслову, овде су дати још осврти на *мору*, *здухача* и *псоглава*.

Ако би се по неким мерилима груписала митолошка бића о којима је писао Ђорђевић, она се могу побројати на следећи начин: а) *демони болести* - *урок*, *вештица*, *мора*, *полегач*, *бабице*, *куга*, *богиње*; б) бића из природе - *вила*, *псоглав*, *сребрни цар*; в) бића настала од покојника - *валтир*, *плакавац*, *свирац*, *нави* итд; г) олујни демони - *здухач*. Уз ова, поменута су и многа друга бића која се јављају у локалним предањима, и показују неке сличности с њима.

2.

Стварање слике о митолошким бићима Тихомир Р. Ђорђевић заснива на фолклористичкој и етнографској грађи срп-

ско-хрватско-македонског језичког подручја. Ретко наводи словеначке и бугарске паралеле, скоро никад примере других словенских народа. Понекад врши поређења с грчком, арбанашком и турском грађом. Главни извори су му: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* - Загреб, Српски етнографски зборник - Београд, и Гласник Земаљског музеја - Сарајево. Уз ове, користи и многе друге публикације са етнографском или фолклористичком садржином. Шире компарације заснива на појединим делима на француском и немачком језику. Драгоцени су и неки његови лични етнографски записи. Увек је покушавао да етнографску грађу из различитих крајева укомпонује у свој рад са што мање језичких измена. Тиме је желео да сачува што више индивидуалног виђења записивача, као и разне локалне називе. Због многобројних навода и одсуства његовог коментара и уопштавања, текстови његових расправа су превише разуђени, а некад се исти примери понављају више пута.

3.

На примерима студија о *вештици* и *валтиру* могу се уочити добре и лоше стране методолошког приступа којег се Тихомир Р. Ђорђевић обично држао пишући о митолошким бићима.

Полазна тачка му је разноврсност назива за исти појам. Тако, на основу литературе, наводи двадесетак синонима за жену која има у себи демонски дух, који излази из ње и узевши обличје неке животиње, мори људе и њихову децу (нпр. *вештица*, *вишка*, *вештерка*, *цопрница*, *штрига*, *коњобарка*, *каменица* итд.). Исто тако, за покојника који оживи у гробу и враћа се живима да их прогања и прави штету наведено је тридесетак различитих назива, а са демонима насталим од умрле некрштене деце, тај број се повећава скоро на 50. Сигурно да разноврсност назива омогућује ближе сагледавање анализираних питања. Пошто је циљ Ђорђевића - дескрипција, он га не размагра у појединостима. А могло би се указати на могућност картографирања и уочавања појединих културних зона на основу распрострањења појединих назива и различитих представа о њима. Тако се називи "цоперница", "циперница" срећу у Хрватској и дошли су као позајмица из немачког (*Zauberin, zaubern*); називи "штрига", "штригна" срећу се на Приморју и у Црној Гори и говоре о романском утицају (нпр. код Италијана и Румуна се јавља биће *strigoi, streghe*, лат.: *strix*); док се назив "вештица" распростире у централном и источном делу Балканског полуострва (код Срба и Бугара) и потиче од старог словенског корена, из кога се изводе и називи неких других бића: *видина*, *видигоја*, *вједогоња*, слов. *vedomes*, рус. *ведьма* (везује се за значење ст. слов.: *vědě-* "знам"). Називи, пак, "сркача", "рогуља", "каменица", "тамо она", представљају еуфемизме који имају

магијску функцију. И многобројност назива за *вампира* сведљива је на неколико група, које сведоче и о преовладавању појединих представа о овом митолошком бићу у разним словенским земљама. Најпире су распрострањена два назива иза којих стоје две, у великој мери различите представе: вампир (*вампирин, вапер, вопер, вопир; упир, упирина, лапир, липир, лампир, лампијер*) и вукодлак (*вукозлак, вукозлацина, волкодлак, вук, укудлак, кудлак, кодлак*).

Велики број примера, ако не потиче са шире територије сродних народа не омогућава јаснију слику о питању које се изучава. Тек поређењем народних представа о вештици код источних и балканских Словена уочавају се европски и балкански елементи у тим представама. Као што су запазиле Л.Н. Виноградова и С.М. Толстаја, код источних Словена је присутна европска слика вештице - то су, по правилу, обичне жене које ступе у везу с ђаволом, живе с њим и под његовим утицајем праве недела и могу се приказати у сваком облику (као животиња, точак, решето, стог, клубе пређе, корпа, палица, грана итд.). Таква представа о вештицама постоји и код Хрвата: "То су обично зловне старе жене. Оне се освећују за претрпљене увреде. Да то лакше постигну 'вежу' се с врагом и с његовом помоћи чине зло" (Лј. Ivandić). Код балканских Словена вештица настаје као резултат зачећа у посебан час, или пак одређени показатељи при рођењу детета говоре да ће оно бити вештица. Такође, способност да душа привремено напусти тело не среће се код источнословенских вештица, већ само у балканско-кавказском ареалу. Поступци вештица - да једу срца деце, пију крв људима и сл. везани су само за балкански простор.

Словенске паралеле и код вампира указују на разлике и старину неких представа о овом бићу. Као што је показао Итиро Ито, код источних и западних Словена под појмом *вукодлак* подразумева се човек који се одређеним магијским радњама претвара у *вука*, а кад поново зажели он се на обрнути начин враћа у људско обличје. Такви људи су врачањем могли и друге људе претворити у вукове, чак и читаву свадбу. То биће се описује код Белоруса као велики вук који има четворе очи - један пар на челу а други на затиљку. Источно-западнословенски вукодлак подсећа на јужнословенског *здухача, грабанцијаша* и сл. Тихомир Р. Ђорђевић је олбацио мишљење Крауса (F.S. Krauss) да треба правити разлику између *вукодлака* и *вампира*. Чињеница је да су се у ова два имена код Јужних Словена слиле сличне представе. Међутим, пажљивија посматрања указују да је између ова два назива некад постојала разлика. *Вукодлак* је био везан за преобраћање живог човека (слично као код источних и западних Словена), док је *вампир* био демонизовани покојник. Трагове те разлике уочио је и М. С. Филиповић у источној Херцеговини и

каже да *вукодлак* није исто што и *вампир*. "То је неко страшно биће, слично вуку. Излази из пећина, јама, дубоке шуме". У околини Дубровника посведочен је назив *упирина* за човека или жену који могу урећи дете или стоку (В. Вулетић-Вукасовић). И сам Ђорђевић без коментара наводи податак из Прапутника у Хрватској да појединац може постати *вукодлак* за живота.

После набрајања назива, он наводи низ података који илуструју народне представе о митолошким бићима. Наводе се различита казивања, а посебно је усмерена пажња на животиње у које се она претварају (*вештица* у лептира, кокошку, плаву и црну птицу, јејину, мачку, жабу; *вампир* у пса, коња, квочку, крмачу итд.). Вероватно би то за Чајкановића била прилика да говори о tzv. атрибутивној улози коју животиње имају када прате неког актера радње у фолклорним текстовима, или га пак замењују. То је један од кључева за анализу њихове семантике. Такође се може сматрати као значајно обележје да су жене-вештице обично старе, што се уклапа у широко прихваћену дихотомију младо/старо, која се може преводити и као напредно/назадно, добро/лоше итд. Или, да су оне такве као последица тога што су се зачедиле у "зао час" и да се рађају са неким знацима (црвена, модра или црна кошуљица). Овим се отвара занимљиво питање табуа у сексуалном општењу који је био везан за време у години, месецу или дану и, уопште, представа о зачећу. Такође је видљива алтернација боја - црвено, плаво, црно, које су међусобно заменљиве и које су све у опозицији према белој (схваћеној као "бело млеко", бело - чисто сребро и сл.).

У одељку "Како изгледа вештица", отворена су два питања: како међу женама препознати вештицу, тј. магијским путем је натерати да се открије, и каква су спољна обележја жена-вештица. Наведен је већи број народних казивања о начинима откривања вештица која, углавном, потичу из западних српских и хрватских крајева. Ђорђевић не улази у анализу зашто се у тим поступцима захтева употреба *верига*, *игле без ушију*, *црне козје мешине*, *појаса*, *кашике од бриљана*, *тељиге од црног вола* итд. Или зашто се приликом пробадања *вампира*, употребљавају *глогов* или *трнов колац*, *кожа од бика*, *рогож*, *слама*, *пустина* (уваљана вуна). Као могући пут за осветљавање ових питања треба нпр. поменути: болестима се у бајањима говори "Усту, биче!"; нечиста сила се код источних Словена тера у *шевар*, од чега је и рогожа исплетена; *слама* је саставни део бадњиданског обреда, када се "угошћују" преци; *пустина* се помиње у предањима о убијању старца из Црне Горе итд. Што се телесних особина тиче које жене-вештице разликују од других жена, оне се свде на *длакавост* (бркате, имају руњаве ноге), *посебне очи* (упале, разроке, урочне, човек се у њима види наопако), *не тону у води*. Поред тога, *не трпе мирис белог лука*. И

ово су, свакако драгоцени подаци, који упућују на елементе хтоничности који чине представу о вештицама.

Следеће важно питање односи се на *радње* које изводе митолошка бића, или, како би Проп и Чајкановић рекли *функције*, или, како је руска група за истраживање словенских митолошких бића то именовала, *функције* и *предикати*. Главна радња која се приписује вештицама јесте та да на посебан начин (ударом шипке, прута, лозовог крста), отварају груди људског бића и ваде му срце, а његове груди поново срасту. Од тога човек почиње да вене и, ако се на посебан начин не лечи, он умре. По народним представама, вештице најчешће нападају децу и људе из свог рода. Да ли се у представама о вађењу људских срца крије неки древни балкански обред причешћа сировим срцем животиња, које су изводиле припаднице тајних друштава које су сматрале да су под заштитом неке богиње, треба истражити на документован начин. На то упућују примери румунских бајаличких текстова, где се као демони јављају жене с бакљама, што је и у виду жанр-сцене приказано на неким римским саркофазима.

Посебно питање које ближе одређује митолошка бића јесте значење *времена* и *простора*. Да је заиста важно одређено време за извођење вештичјих радњи или за њихово ометање показују и ови подаци: оне се најчешће састају првог марта и деветог септембра, у глуво доба ноћи; могу се на одређени начин препознати на покладе, уочи Божића и Ђурђевдана. Места значајна за њихову делатност су: огњиште, орах или крушка ван насеља, одређено брдо, бакарно гувно итд. Везивање делатности вештица за одређено време у години указује на организован култ, односно на религијску појаву. На то указује и локус "бакарно" или "медно" гувно, те присуство огњишта или посебно означеног места у шуми. "Митологичност" времена и простора јавља се и у представама о вампирима.

У одељку "Заштита од вештица", Тихомир Р. Ђорђевић наводи низ средстава која, по народним веровањима, штите од вештица (*бели лук, нож, рог, опанак, вериге, громовна стрела, шупаљ камен, крст, уље од звона, поједине траве - иви, оман, одољен, рута, тиса, бриљан* итд.). Ако се овоме додају и златни судови из којих вештице једу и пију, те њихова друга опрема (маст за мазање, шипка, метла и сл.), настаје списак предметног света који такође има атрибутивну функцију (савремена истраживања то називају "симболички статус предмета"). Њихово значење је најпогодније изучавати свдећи их на одређене кодове: "биљни", "код животиња", "код метала", "просторни код" итд. Од великог значаја је, на пример, указивање Аверинцева и Успенског на везу злата са хтонским светом, што је путоказ у тумачењу присуства златних предмета на састанцима вештица и у стаништима вила.

Значајан труд Ђорђевић је уложио у осветљавање питања прогона вештица, односно њиховог суровог кажњавања. На основу архивских података из Србије, јасно је колико је та појава била укорењена у свест народа у XIX веку. О поступању са женама осумњиченим да су вештице у северозападним јужнословенским земљама током више векова, постоји писана судска документација. То поступање се није разликовало од оног у другим католичким земљама. Тај део историје идеја привукао је више западних аутора да у последње две-три деценије ову појаву осветле из свог угла гледања.

Циљ овог осврта треба да илуструје велики труд који је Ђорђевић уложио у прављењу слике (како он то и сам каже) о нестварним бићима, и његове врло скромне жеље да етнографску грађу тумачи. Недостајала му је Чајкановићева смелост да у ова питања уђе аналитички. Због чињенице да се овим питањима бавио пред крај живота, то се од њега није ни очекивало. Ипак, његов поштен и огроман рад захтева да у њему тражимо оно што је од користи за нас. А тога има много и у области познавања митолошких бића балканских Словена.

THE CONTRIBUTION OF TIHOMIR ĐORĐEVIĆ TO THE STUDY OF MYTHOLOGICAL BEINGS

Summary

It was, among other things, the topic of mythological beings, preserved in beliefs and folklores of Balkan Slavs, that the eminent Serbian etnologist Tihomir Đorđević accorded his attention to. For over 50 years was he collecting material having in mind their thorough description. During his lifetime he managed to publish a few treatises on mythological beings, but the most important ones were published in "Srpski etnografski zbornik" (vol. 53, 1953) only after his death.

His treatises on witch, vampire, fairy, *mora*, *zduhač*, *urok* etc., are distinguished by broad insight into the material, which is best seen in his quoting numerous synonyms, as well as in his description of local beliefs.

His treatises on witch and vampire has served to show that Đorđević was concerned neither with the methodology of description nor with the reconstruction of origin and mythological contexts of mythological beings. His goal was to effect as precise description as possible, proceeding from the material at his disposition. Thereby he opened the way for broader comparisons and analyses that have been started only recently.

ЛИТЕРАТУРА

Виноградова, Ј.Н., Толстая, С.М.,

1990 *К сравнительному изучению мифологических персонажей, вештица и ведьма, - Балканские чтения I. Симпозиум по структуре текста*, Москва.

Вулетић-Вукасовић, Б.,

1934 *Призријевање*, СЕЗБ, L.

Ivandić, Lj.,

1965 *Pučko praznovjerje*, Madrid.

Ито, И.,

1993 "Волкодлак" и "волчий пастух" - два общеславянских фольклорных мотива, связанных с культом волка, Comparative and contrastive Studies in Slavic Languages and Literatures. College of Arts and Sciences, University of Tokyo.

Материалы...

1989 *Схема описания мифологических персонажей*, - Материалы к 6 международному конгрессу по изучению стран Юго-восточной Европы, София, 30. 8. 89 - 6. 9. 89, Москва.

Филиповић, М.С.,

1967 *Етнолошке белешке из источне Херцеговине*, СЕЗБ, LXXX.

Андријана ГОЈКОВИЋ
Београд

ЦИГАНИ У ПРОУЧАВАЊИМА ТИХОМИРА БОРЂЕВИЋА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЦИГАНСКУ МУЗИКУ

Апстракт: Захваљујући познатом српском етнологу Тихомиру Ђорђевићу постављени су темељи систематским и научним проучавањима Цигана у Србији. Он је чак и своју докторску дисертацију, коју је одбранио 1902. у Минхену, посветио Циганима у Србији. Будући да је Ђорђевић проучавао многа питања из материјалне и духовне културе Цигана, он није могао заобићи ни њихову музику. Зато је велики део овога рада, после кратког прегледа Ђорђевићевих прилога о Циганима у Србији, посвећен баш питањима циганске музике, о којој је Ђорђевић донео веома објективне закључке, који до данас нису ништа изгубили од своје важности.

Свако ко проучава Цигане, тј. Роме на нашим просторима никако не може заобићи многобројне објављене стручне и научне прилоге Тихомира Ђорђевића. Јер, Тихомир Ђорђевић је један од наших ретких научника који је у свом свеобухватном проучавању народног живота и обичаја значајно место посветио и овоме необичном народу који себе назива Ромима. Он је, заправо, тај који је код нас започео пионирски посао у проучавању наших Цигана. Тиме је, у ствари, поставио темеље наше циганологије, која до тада није привлачила потребну пажњу стручњака. Тек с појавом Ђорђевићеве докторске дисертације *Die Zigeuner in Serbien*, коју је одбранио 1902. године у Минхену, а која је објављена у два тома у Будимпешти (I том, 1903, а II том 1906), постављени су темељи систематским и научним проучавањима Цигана у нашој земљи.

Своје прво интересовање за живот и обичаје Цигана Ђорђевић је испољио у Алексинцу, где је радио као млад професор, да би га касније проширио на све Цигане у земљи. Од самога почетка, с нервом и даром правога научника, Ђорђевић је савесно обрађивао многа питања из њихове духовне и материјалне културе. О томе сведочи и педесетак његових стручних расправа и чланака, који потврђују чињеницу да материјал који је Ђорђевић прикупио о Циганима није остао само нагомилана етнографска грађа. Напротив, он је, као врстан етнолог, тај материјал обрадио врло студиозно, с пуно својих личних ставова и критичких осврта.

Међу тим радовима истиче се, рецимо, Ђорђевићева књига *Циганске народне приповетке* која обухвата око 150 циганских народних умотворина сакупљених у различитим крајевима земље. Збирка је сачињена на основу разних видова усмене традиције Цигана, будући да они, као номадски народ у сталноме покрету, нису имали азбуку па, према томе, ни писану реч, те је зато и читава њихова традиција преношена, вековима, усменим путем, с генерације на генерацију. Збирку превасходно чине приповетке, мада у њој има и бајки, новела, скаски и јуначких приповедака. За ову Ђорђевићеву збирку слободно се може рећи да је у то доба била репрезентативна и да је за оно време била једна од најпотпунијих и најбољих, чак и у односу на сличне иностране збирке.

Ипак, тек с појавом дисертације *Die Zigeuner in Serbien*, заправо монографије о Циганима у Србији, Ђорђевић је стескао своју потпуну афирмацију на овоме пољу. Он се том монографијом представио и међународној научној јавности као солидан стручњак високог научног дитета, што му је донело светско признање и уважавање. На основу постигнутих резултата, постао је члан познатог друштва *Gypsy Lore Society*, основаног у Лондону 1878. године, и дугогодишњи сарадник у часопису тога Друштва *Journal of the Gypsy Lore Society* који, покренут 1888, излази још и данас.

Као стручњак општог ока и ванредне способности да запази све појаве, промене и проблеме, али и све карактеристике материјалног и духовног живота народа на нашем Балканском полуострву, Ђорђевић је са истим научним критеријумима приступао и проучавању овог посве необичног народа који се, долазећи с неколико страна, настањивао по широком балканском простору. Усредсређујући своју пажњу на Цигане у Србији, Ђорђевић је показао интересовање не само за њихова антрополошка обележја и карактерне особености, већ се интересовао и за њихову прошлост и њихов живот, њихову бројност и њихово насељавање, за њихове врсте, језик и предања, за њихову културу... Заправо, посматрао је овај народ са свих могућих аспеката, а све зато да би створио потпуну слику о народу који се видно разликовао од староседелаца и

који је испољавао, пре свега, огромно и стално присутно осећање за слободу и музику.

Износићи разна мишљења многих научника о пореклу Цигана (J.G. Rüdiger, H.M.G. Grellmann, A.F. Fott, Ф. Миклошич), сам Ђорђевић сматра да је "данас питање порекла Цигана из Предње Азије потпуно свршена ствар". Истина, он при томе подвлачи да тек треба утврдити од ког су се индијског народа Цигани одвојили пошто у Индији има много народа који живе по цигански - истим начином живота и с истом економијом, и са још увек недовољно проученим језицима. Нажалост, и поред многих каснијих хипотеза и теорија, до данас није постигнута потпуна сагласност у погледу тог проблема. То је још увек питање "на које одговор има тек да дође", како је својевремено записао сам Тихомир Ђорђевић.

Према Ђорђевићу, једно од питања које чека одговор је и време, али и узрок њиховог напуштања Индије. Нажалост, и то питање је још увек актуелно.

Што се тиче њиховог кретања и појаве у европским земљама, где су називани разним именима - док они сами себе називају именованом Ром, Рома, Роми, што значи човек, а особе других националности зову гајо, гајован, мануш - Ђорђевић наводи прве помене за које се до тада знало. На основу података о њиховој појави у суседним земљама, он претпоставља да је на нашем балканском простору Цигана могло бити већ у XIV веку. Међутим, каснијим проучавањима је утврђено да их је на српским територијама било и пре тога, пре него што су Турци започели свој поход на Балкан и српске земље.

На основу праћења појаве и кретања Цигана у српским крајевима, Ђорђевић је утврдио да су они у предратну Србију долазили постепено и с неколико страна. Зато их је разврстао у четири групе: Турски Цигани, Бели Цигани, Влашки Цигани и Мађарски Цигани, с тим што је свакој од поменутих група посветио достојну пажњу.

Као комплетан етнолог, заинтересован за све видове материјалне и духовне културе једнога народа, Ђорђевић је проучавао живот и обичаје различитих група Цигана на територији предратне Србије. Утврдио је да сви Цигани немају истоветне обичаје, што је била последица њихове способности да се лако и брзо прилагођавају средини у којој су живели. Тиме су они настојали да прихвате што више од начина живота локалног аутохтоног становништва, како би се што боље уклопили у живот средине у којој су се настанили.

Од многих обичаја које је Ђорђевић забележио ваља издвојити свадбене и посмртне обичаје. Они су били чак посебно истакнути у иначе врло повољној критици целокупне Ђорђевићеве

монографије о Циганима у Србији, објављеној у часопису *Journal of the Gypsy Lore Society*. У истоме часопису критика је повољно реаговала и подвукла значај Ђорђевићевог студиозног интересовања за веру Цигана, за циганска предања, циганска веровања у природу, циганске враџбине...

По Ђорђевићевом мишљењу, занимања Цигана условљена су њиховим специфичним начином живота. Она су их често издвајала од других народа, јер су се и бавили другачијим и посебним пословима, по којима их је народ делио и разликовао: торбари, ковачи, перјари, котлари, џамбаси, мечкари... Међу тим занимањима налази се и занимање свирача.

Како је и сам Ђорђевић био уочио изражену склоност Цигана ка музици, он је у својим проучавањима посебну пажњу посветио њиховој музичкој надарености. Цео један одељак у својој монографији о Циганима Ђорђевић је посветио томе питању. О томе је објавио и посебан чланак у "Босанској вили" (1910) под насловом *Цигани и музика у Србији*, који је касније изашао и у седмом тому књиге *Наш народни живот* (Београд, 1933). Ту Ђорђевић истиче да "свирање је општи цигански дар, кога има у свих њих, ма које врсте били и ма којим се другим занимањем бавили".

Осим тога, Ђорђевић не само да износи карактеристике које се односе на њихову општу музичку надареност, него даје и карактеристике Цигана музиканата. Као опште црте које су у том погледу заједничке свим Циганима света, Ђорђевић је навео и закључке са Конгреса фолклора, одржаног у Лондону 1891. године, са којима су и резултати његових проучавања били у потпуној хармонији.

Та Ђорђевићева лична, врло објективна и коректна, реална и реалистична запажања о музици Цигана у Србији, сачувала су, у доброј мери, сав свој значај и важност до дана данашњег - без обзира на то колико смо ми данас спремни да прихватимо или не прихватимо, да се сложимо или не сложимо са тим његовим закључцима, било да су позитивног или негативног карактера.

Према Ђорђевићевим проучавањима, музика Цигана у Србији показивала је своје особености повезане како са цртама њиховог карактера и темперамента, тако и са музиком средине у којој су живели. Наиме, Ђорђевић је утврдио да су Цигани, долазећи углавном из Турске, Румуније и Мађарске, доносили собом и музику и инструменте земаља из којих су долазили (оријенталну, румунску, мађарску), али су ту донету музику морали напуштати јер је била страна новој средини. Зато су прихватили музику нове средине која се у тим крајевима тражила и била радо слушана. Осим тога, до појаве Цигана музички инструментаријум српског народа био је прилично ограничен. Наиме, народ је свирао на својим традиционалним инструментима као што су свирала, двојни-

це, гајде, гусле, које је сам и правио. Међутим, са појавом Цигана тај се инструментаријум проширио, јер су Цигани са собом донели и нове музичке инструменте (зурле, бубањ, даире, шаркија, виолина) које су израђивали посебни мајстори. Будући да је до појаве Цигана народ свирао само за своје лично задовољство, без плаћених свирача, на својим народним инструментима, са Циганима музика почиње постајати занатски производ, јер Цигани, као професионални музиканти, свирају за награду, сматрајући музику робом која се продаје као и свака друга врста робе. Зато се са појавом Цигана у Србији јављају и свирачи професионалци којих до тада није било. Не прихватајући затечене народне музичке инструменте (свирала, двојнице, гајде, гусле), али изводећи истовремено музику средине у којој су се нашли на својим донетим музичким инструментима (зурле, бубањ, даире, шаркија, виолина) и тако удовољавајући укусу публике, Цигани су успели да се наметну као готово једини свирачи и да постану главни носиоци целокупног музичког живота у Србији XIX века. Зато се у то доба на свирање и није друкчије гледало него као на цигански посао и позив. Истовремено, ти професионални свирачи често су стварали своје дружине. Такви цигански музички ансамбли, поготово по варошима, били су углавном састављени од свирача на виолини, виоли, контрабасу, као и бубњара и добошара. Дружине циганских музиканата ишле су по целој Србији да увесељавају широке масе, па су многе од њих стекле посебну репутацију међу народом и биле надалеко познате и радо позиване при разним светковинама и слављима. Захваљујући тој својој упорности, односно брзом прилагођавању укусу публике, Цигани су тако рећи потпуно преузели музички живот у Србији XIX века, те је њихова музика постала музика широких маса. Како каже Ђорђевић, она ће се "као таква за дуго одржати по варошима, саборима, кафанама и весељима где свака лака роба може лако да прође". Овим својим закључком Ђорђевић је пре више од педесет година изразио оно што је и данас, и поред нешто измењених социјалних и политичких прилика, сачувало свој пуни одговарајући смисао.

Ипак, иако је ова музика била музика средине у којој су Цигани живели, она је одисала и одражавала њихов посебан начин интерпретације. Како каже Ђорђевић, "Цигани музици нису никад верни до краја, они у њој не негују оно што је карактеристично за ту музику, него је декарактеришу и циганизирају". Поготову ако се зна да су Цигани "продавањем те своје музичке робе" увек претеривали. Они су пред публиком често изводили музику коју су рђаво запамтили, па чак и чији смисао нису добро разумели. То се нарочито односи на циганско певање, при којем су речи, због њима својствене површности и брзине, постајале накардне ("зујте стрине" уместо "зујте струне").

Имајући пред собом резултате својих истраживања, Ђорђевић је, зато, на постављено питање да ли су Цигани музику у Србији унапредили и подигли, дао негативан одговор. Он каже: "Народној су музици дали један специјалан тон и карактер, а у народној маси нису ширили праву и здраву вишу музику, већ унакажену, циганизирану... Примитивну народну музику мењају гдешто у битним појединостима: детаље јој на свој начин улепшавају или их, ако су лепа, до кварења потенцирају, или јој додају украсе, по изгледу нежне и лепе, али који јој не припадају. То је оно 'циганско' у народној музици коју они производе, то је оно чијем се лаком извођењу широка маса диви."

Ипак, и поред ових строгих, али истовремено и врло реалних и тачних констатација у вези са циганском музиком у Србији, Ђорђевић, који је знао и цигански, запазио је да Цигани имају и својих песама на циганском језику које се јавно не изводе, већ се могу чути само у њиховом кругу и само међу њиховим сународницима. Утврдио је да те песме обично певају они који се не баве музиком (жене, деца). И мада те песме, како је приметио сам Ђорђевић, показују у извесној мери и нека обележја музике српске околине, оне су у себи, ипак, очувале оно нешто посебно, специфично циганско. Зато Ђорђевић сматра да су те песме "...од специјалног интереса за проучавање, као један засебан етнички знак - оне су њихова домаћа роба различита од њихове занатске и немају ничега заједничког са оним што Цигани свирачи и певачи за публику производе. Оне су примитивне, оне остају на дому као и све народно".

Овом констатацијом Ђорђевић је потврдио и постојање оне праве, оригиналне, аутентичне музике Цигана коју, нажалост, још ниједном "гацовану" није пошло за руком добро да упозна и детаљно проучи - а што време више пролази биће све теже, јер се данашње генерације стопроцентно прилагођавају музици средине у којој живе. Њихови стари сународници, који су још и могли знати те њихове древне мелодије, углавном су помрли, тако да је тај "засебан етнички знак", како је утврдио Ђорђевић, остао нама недоступан до дана данашњег, упркос чињеници што Роми данас упорно тврде да су они ту своју стару изворну музику изнели у јавност и да је више не чувају само за себе, сматрајући да је дошло време да са својом музичком традицијом упознају и особе неромске националности. Нажалост, данашњим проучавањима се могло утврдити једино да све мелодије које се јавно изводе као аутентична ромска музика исувише подсећају на музику домаћег становништва с којом имају заједничких црта. То је видно и онда када су речи тих песама на циганском језику, или су у њима обрађени мотиви из циганског живота - што је, по мишљењу Рома, најбољи знак да је нека мелодија циганска тј. ромска. Такве

мелодије, по њиховом схватању, представљају оно право, старо циганско музичко наслеђе. Нажалост, они при томе губе из вида, односно не знају важну чињеницу да за музику и музичко наслеђе важе јасни и одређени музички критеријуми, а не језички елементи и принципи.

Истовремено ваља истаћи да је подражавање домаће народне и забавне музике циганских музиканата данас нарочито изражено по градовима, где се музички спектакли ромских извођача нимало не разликују од многих спектакла народне и забавне музике неромских извођача, како у погледу инструмената и озвучења, тако и у погледу облачења и сценских ефеката.

Сеоска пракса је нешто мало друкчија. Она је још увек, у извесној мери, задржала онај свој стари начин свирке и песме циганских дружина по вапарима, саборима, кафанама и веселима као у доба Тихомира Ђорђевића, само сада са нешто измењеним саставима и репертоаром у односу на оне из доба овога научника. Данашњи ансамбли имају, тако рећи обавезно, хармонику, а све више и дувачких инструмената, док је раније преовлађивала виолина. Репертоар ових циганских музичких ансамбала прилагођен је данашњем музичком тренутку, захтевима и укусу данашње публике. Свира се углавном музика која је у моди, а то су новокомпоноване мелодије помоћу којих се у широким масама, и за широке масе, ствара нова народна музика лишена оних карактеристика које је некад имала српска народна музика. Због многих страних елемената и нових ритмичких образаца данашња нова народна музика све више губи свој идентитет и приближава се неком неодређеном интернационализованом музичком изразу и изражавању.

Имајући у виду велику ромску способност за брзо и лако прилагођавање свим променама у једноме друштву, није чудо што су у српском етничком простору цигански музички ансамбли постали, заправо још увек остали међу главним носиоцима и пропагаторима нове народне музике. Они и данас, упркос свој својој "модернизацији", исто као у доба Тихомира Ђорђевића, изводе музику "чијем (се) лаком извођењу широка маса диви" - дакако, са свим оним негативним карактеристикама које је Тихомир Ђорђевић запазио, забележио и на њих скренуо пажњу. Јер, без обзира на сва настојања Рома да иду укорак са данашњим временом и да му се свесно прилагођавају, што они својим спољашњим поступцима видно показују, они се ипак нису могли ослободити оних својих урођених карактерних црта и одлика које су дубоко уткане у читаво њихово биће, а које се генски преносе на читаве генерације ромске популације. А такве генетске одлике могу се не само тешко саображавати и прилагођавати, већ се тешко, заправо никако не могу ни мењати ни потпуно ишчезнути - осим уколико

генетика не буде у будућности толико напредовала да ће се једног дана, по жељи, моћи мењати и наследни фактори и кодови.

Зато када данас, педесет година после смрти Тихомира Ђорђевића, критички анализирамо резултате његових проучавања Цигана у Србији, морамо одати дужно признање овом нашем вршном етнологу не само на тако савесно и темељно прикупљеном, већ и научно обрађеном материјалу. У свему овоме његова величина је утолико већа што је он - упркос личном саосећању са овим несретним народом и свом великом личном пријатељству с његовим припадницима, који су се одувек налазили на најнижој социјалној лествици - остао на висини свог научног задатка. То значи да је остао крајње објективан у својим проучавањима. А баш тај његов објективан критички став је и допринео да су његова проучавања која су нам, срећом, остала у наслеђе, задржала своју пуну вредност до наших дана.

LES TSI GANES DANS LES ETUDES DE TIHOMIR ĐORĐEVIĆ AVEC UN APERÇU SPECIAL DE LA MUSIQUE TSI GANE

R é s u m é

Le célèbre ethnologue serbe, Tihomir Đorđević, était bien intéressé pour les Tsiganes. Il a même passé son doctorat à Munich en 1902 avec le thème "Die Zigeuner in Serbien". Cet ouvrage a représenté la base de toutes les études futures de cet étrange peuple.

Après avoir donné un aperçu des publications de Tihomir Đorđević sur les Tsiganes en Serbie, l'auteur a spécialement souligné son intérêt pour la musique tzigane, en constatant que les réflexions, constatations et conclusions de Tihomir Đorđević sont exactes et toujours valables, même 50 ans après sa mort.

ЛИТЕРАТУРА

Ђорђевић, Тихомир,

1933 *Цигани и музика у Србији, у: Наш народни живот VII*, Београд.

Гојковић, Анријана,

1977 *Роми у животу наших народа*, Звук 3, Сарајево, 45-50.

1982 *Размишљања о музици Рома*, Гласник Етнографског института САНУ XXXI, Београд, 61-68.

1986 *Рад Тихомира Ђорђевића на проучавању Цигана*, Народно стваралаштво 1-4, Београд, 101-106.

Петровић, Бурђица,

1976 *Цигани у средњовековном Дубровнику*, Зборник Филозофског факултета, XIII-1, Београд, 123-158.

Оливера ВАСИЋ
Факултет музичке уметности
Београд

КЛАСИФИКАЦИЈА ИГАРА ТИХОМИРА ЂОРЂЕВИЋА И ЊЕН ЗНАЧАЈ ДАНАС

Апстракт: Тихомир Ђорђевић, изузетан познавалац савремене етнологије, фолклористике, домаће и стране литературе свога времена, приступио је груписању - класификацији народних игара, дајући бројне податке о њима и делећи их у пет група: витешке игре, забавне, игре духа, игре за добит и орске игре. Пишући "уводни део" за збирку Луке Грђића Бјелокосића, није могао знати да ће поставити темеље нове научне дисциплине у нашој земљи - етнокореологије.

"Направити један шематички преглед и деобу игара од најпростијих до најсложенијих и најразличитијих, веома је мучан посао, и апсолутно тачно изведен изгледа ми немогућ, јер игре, иако најразличитије врсте, прелазе једна у другу, елементи једне врсте игара налазе се и код других и обратно, те то веома отежава свако потпуно и апсолутно систематисање и деобу."¹

Написавши ове редове Т. Ђорђевић је био свестан значаја који игра има у животу људи, свестан њене сложености и комплексности, а уз то и веома далековид напомињући да се нешто више о играма може рећи "тек онда кад се у овом погледу прикупипи довољно грађе", јер су "подаци за то врло мршави и оскудни".²

Данас, после деведесет година откако је написан "уводни део" за збирку Луке Грђића Бјелокосића, може се рећи да овај рад Тихомира Ђорђевића представља темељ једне нове научне дисциплине у нашој земљи - етнокореологије. На њему ће се слагати једна за другом књиге Данице и Љубице Јанковић, дела њихових следбеника и радови последње генерације етнокореолога.

¹ Т. Ђорђевић, 1984, *Спске народне игре*, у *Наш народни живот* IV, Београд, 27.

² *Ibid.*

једна за другом књиге Данице и Љубице Јанковић, дела њихових следбеника и радови последње генерације етнокореолога.

Добро познавање ондашње немачке литературе, а нарочито радова Карла Гроса, Карла Штрока, Франца Бемеа, Карла Бихера и радова Чеха Чењека Зибрта, утицало је на Т. Ђорђевића, те је у својој дефиницији о игри доста користио њихове основне поставке. Сматрао је да све људске игре имају следеће узроке: изражај сувишне снаге, одмор и разонођење и вежбу за озбиљне послове - подражавањем.³

Након свега што се данас зна о играма, бројних података у литератури, безброј тероја о игри, сагледавања игре са различитих становишта, не могу се сложити с изреченом дефиницијом да је игра изражај сувишне снаге и да јој је једини циљ да се игром човек забави, и да евентуално нешто научи, што се односило на дечје игре.

Занимљиво је да је и сам Т. Ђорђевић изречену дефиницију побио, опредељујући се за поделу игара према њиховој функцији, односно "према томе чему служе".

Није му било страно ни размишљање да игре групише у зависности од узраста и пола извођача, или по времену извођења, чак и према броју извођача. На срећу саме игре и наше традиције, определио се за груписање игара према њиховој функцији.

На основу сазнања о народним играма свога времена, груписао их је у пет група: витешке игре, забавне игре, игре, игре духа, игре за добит и орске игре.

По његовом мишљењу, код витешких игара тежња за игром се испољава кроз телесне покрете који су намењени јачању или вежбању окретности тела или надметању у снази.⁴ Свакако да игре као што су: *рвање, бацање камена, трке, скакање, ћуприје, кољенима о дрво...* и многе њима сродне не представљају исказивање витештва. То су надметања у снази и спретности у којима су се такмичили како епски јунаци тако и чобани и деца.

У групи забавних игара у којима се, по речима Т. Ђорђевића, испољава искључиво тежња играча за забављањем, налазе се многе игре које према данашњим сазнањима немају искључиво забаван карактер. Ту пре свега мислим на бројне игре које су извођене у време зимских светковина (*срна, мрца, прстена...*), затим на приличан број покладних игара (*оранја, продавати краву, квочке...*), и групу игара у којима се кроз њихов облик и текстове песама јасно сагледава склапање брака отмицом (*кроза лишће зелено, поиграј Павле, ћел девојко...*). Данас је потпуно јасно да Т. Ђорђевић није знао како се ове игре изводе, односно није их познавао, те их је и сврстао у ову групу.

³ *Ibid.*

⁴ Т. Ђорђевић, 1984, 28.

Чини се да најмање оправдања има назив треће групе игара - игре духа. По дефиницији Т. Ђорђевића, у овој групи игара тежња за игром се испољава радњом људског духа а не телесним покретима.⁵ По мом мишљењу, ништа мање људског духа није потребно ни при извођењу многих игара из претходне две групе. Очигледно је да ни самом Т. Ђорђевићу није била сасвим јасна ова група игара јер напомиње да их треба што више скупљати и да оне "добрим делом спадају у литературу (...загонетке, питалице, варалице...").⁶

Говорећи о четвртој групи игара, Т. Ђорђевић сасвим добро примећује да игре из претходне три групе имају тежњу да "пренебрегну свој основни циљ"⁷ и претворе се у игре за добит, односно да основни циљ игре и играња буде добит. Мишљења сам да сваки играч у било којој игри од играња и игре очекује извесну корист. Не мора то бити добит у правом смислу те речи, може бити превентива за заједницу или себе, може бити истицање сопствених способности (у брзини, снази, вештини, мишљењу, умећу...), а може бити и уважавање и поштовање читаве заједнице према даровитом извођачу било које игре.

Највећу пажњу Т. Ђорђевић је посветио петој групи игара - орској игри. По његовом мишљењу, "орска је игра дакле, тактом регулисани телесни израз људских осећаја".⁸ Ова дефиниција орских игара читаоца одмах води на почетак рада о српским играма, где се тврдило да је игра изражај сувишне снаге. Сигурно је да човек не игра само када има сувишне снаге у себи. Игра и када му понестане снаге, игра и када моли, игра и када се весели и када нешто саопштава или прича...

Као најбројнија група игара, а у Ђорђевићево време још жива традиција, ова група је оправдано добила најзначајније место у раду и највећи део рада. На веома вешт начин Т. Ђорђевић објашњава важност ритма за игру, уочава да многи индоевропски народи и многи "некултурни" народи и данас (1904. године) играју само уз ритмички изговорене речи...⁹ Могли бисмо слободно рећи да смо и ми један од тих народа јер се и данас код старијих житеља наших села могу наћи игре које се изводе само уз "бројање" - ритмичко изговарање текста, без "певања" - по народном схваћању.

Све орске игре поделио је на религиозне и светске. Може се само претпоставити да је имао само њему знане разлоге да их овако назове. Чудно је да човек његовог знања, његове ширине и тако добар познавалац наших обреда и обичаја да орским играма које се изводе у склопу обреда и обичаја назив - религиозне. Пот-

5 *Ibid.*, 31.

6 *Ibid.*

7 *Ibid.*, 32.

8 *Ibid.*, 35.

9 *Ibid.*

пуно нелогичан назив за читаву групу игара које су и до наших дана сачувале своје место и улогу у многим обредима и обичајима, и у чијим се елементима и данас могу наћи трагови веровања праисторијског човека.

Могуће је да се за овакав назив обредних игара определио под утицајем знања о играма старих цивилизација (Египта, Индије, Грчке, Рима) и сазнања о играма европских народа (Германа, Чеха, Пољака, Руса...)¹⁰ Т. Ђорђевић и сам закључује да откако је могуће пратити наше игре - од најстаријих времена, кроз средњи век, па све до његовог времена - прешавши тај пут "посталоше код Срба религиозне игре, или још боље њихови остаци, са хришћанским карактером".¹¹

За игре које нису биле у саставу обреда Т. Ђорђевић користи назив светске игре. Необичан назив, уз његову тврдњу да "док су други словенски народи у Европи, изложени утицају културе и мешању са најнапреднијим народима учинили у игри силан напредак... дотле су Срби у највећем делу остали готово само на колу".¹²

Стиче се утисак да је следећи Бемса и његову поделу игара на религиозне, ратне, позоришне и друштвене,¹³ жалио што су "српске орске игре у застоју".¹⁴ Као да се све време у овој расправи код Т. Ђорђевића сударају: његова тежња да следи принципе немачких теорија, које је очигледно уважавао, његово добро познавање игара старих цивилизација и недовољно познавање сопствене играчке традиције. Без обзира на бројне драгоцене податке које је дао о нашим играма, он упорно истиче како ми нисмо учинили велики "напредак у играма" те још највише играмо у колу. Ја сам веома срећна што нисмо учинили "напредак" у области игара, бар не до почетка овог века, јер данас покушавамо да "унапредимо нашу игру" и она почиње полако да губи свој идентитет.

Не бих желела да се ово моје излагање схвати као критика рада Т. Ђорђевића, већ само као сагледавање тог рада након безмало једног века.

Када се данас говори о расправи Т. Ђорђевића о српским играма, требало би истаћи чињеницу да је она пионирско дело у нашој земљи. Иако је она имала за циљ да послужи као увод за један други рад и да помогне при проучавању народних игара, наметнула се својом вредношћу и својом научношћу постала незаобилазан извор за проучавање народних игара.

Као изврстан познавалац савремене етнологије, фолклористике, домаће и стране литературе, Т. Ђорђевић је приступио и

¹⁰ Игре старих цивилизација биле су у суштини игре свештенства: посвећене Озирису, Изиди, Индри, Шиви разоритељу, Деметри и Персефони, Аполону, Дионису, Марсу...

¹¹ *Ibid.*, 54.

¹² *Ibid.*, 58.

¹³ *Ibid.*, 36, 37.

¹⁴ *Ibid.*, 42.

груписању - класификовању народних игара, дајући бројне податке о њима, почев од назива игара, потом о играма старих цивилизација и европских народа, и о нашим играма.

Његова класификација је важећа и данас. Боља решења нису нађена, односно нису прихваћена и потврђена. Осим реда који је унео у једну нову научну дисциплину, он је установио и многе термине. Најзначајнији је - орска игра - мада постоје покушаји да се он измени, истина са врло неуверљивим доказима.¹⁵ Велику пажњу је поклањао текстовима песама и записао приличан број текстова које данас више не можемо чути.

Штета је што се Т. Ђорђевић није више враћао играма иако их је често помињао у многим својим радовима.

Циљ ове расправе написане пре деведесет година - да се помогне другима и омогући дубље истраживање и проучавање народних игара - важи и данас, и то је највећа вредност овог рада. Он је звезда водила свима који мисле озбиљно да се баве проучавањем народних игара.

TIHOMIR ĐORĐEVIĆ'S CLASSIFICATION OF DANCES AND ITS PRESENT-DAY IMPORTANCE

S u m m a r y

When he wrote, ninety years ago, an "introductory chapter" to the collection of Luka Grđić Bjelokosić, Tihomir Đorđević actually laid the foundations of a new scientific discipline in our country - ethnochoreology.

The study in question was aimed at helping others and enabling more profound research into folk plays - but its qualities made it an indispensable source for any further work in the field, which it has remained ever since.

Owing to his comprehensive insight into ethnology, folklore, domestic and foreign bibliography of his time, Tihomir Đorđević made a classification of folk plays, dividing them into five groups: chivalrous and amusing plays, plays of wits, plays for gain, and horic plays.

Aware of the importance and complexity of the subject, he used to stress that something more about it might be said "only when sufficient material was gathered."

Having in mind our present knowledge of the issue, abundant bibliography, numberless theories of plays, and various scientific standpoints, we cannot but regret that Tihomir Đorđević did not expand his research in the domain.

His classification is still valid. The law of arrangement he introduced into ethnochoreology has not been surpassed, nor have been many of his terms that cleared numerous dilemmas. His "introduction" is still helping out those who venture into serious research of folk plays.

15 Д. Цацковић у свом магистарском раду термин орске игре замењује изразом ритамске игре не дајући довољно ваљане и оправдане разлоге за измену једног тако логичног термина Т. Ђорђевића.

BALCANICA
XXV-2
APPENDIX

Издаје
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ

Тираж
150 примерака

Штампа
CICERO
Београд, Сарајевска 27
Тел. 781-983

Штампање завршено јуна 1995. године